FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI NOMLI IV ILMIY-AMALIY ONLAYN KONFERENSIYA

KONFERENSIYA YO'NALISHLARI:

- FAN VA TA'LIM INTEGRATSIYASI
- TEXNOLOGIYALAR VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI
- IQTISODIY RIVOJLANISH VA INNOVATSION EKOSISTEMALAR
- ISHLAB CHIQARISH VA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA
- KADRLAR TAYYORLASH VA INNOVATSIYALARNI AMALIYOTGA JORIY ETISH
- BARQAROR RIVOJLANISH VA EKOLOGIK INNOVATSIYALAR

ILMIY KONFERENSIYA
2025-YIL

https://universalpublishings.com/index.php/fan

Research Science and Innovation House

JOURNAL OF UNIVERSAL SCIENCE RESEARCH 2023

« FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI » ilmiy konferensiyasi:

31.05.2025-yil.

Ushbu to'plamda « **FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI** » ilmiy konferensiyasi 2025-yil 2-soni 4-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Konferensiya tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Konferensiya materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktarantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Konferensiya materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

Research Science and Innovation House

"RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION HOUSE" MCHJ

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir: Eshqarayev Sadridin Choriyevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasi mudiri, kimyo fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O'zbekiston.

Mas'ul kotib:

Boboyorov Sardor Uchqun o'g'li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali magistranti

Nashrga tayyorlovchi:

Eshqorayev Samariddin Sadridin o'g'li Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti magistranti

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Texnika fanlari muharriri, Eshqarayev Ulug'bek Chorievich – Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasi dotsenti, texnika fanlari nomzodi, Denov, O'zbekiston.

Texnika fanlari muharriri Babamuratov Bekzod Ergashevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Tibbiyot fakulteti dekani , texnika fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O'zbekiston.

Kimyo fanlari muharriri Mirabbos Xojamberdiev Ikromovich- Berlin Technische Universität dotsenti, kimyo fanlari doktori, Berlin, Germaniya

Kimyo fanlari muharriri, Eshqurbonov Furqat Bozorovich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, kimyo fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Iqtisodiyot fanlari muharriri Otamurodov Shavkat Tillayevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti prorektori, iqtisod fanlari doktori, Termiz, O'zbekiston.

Ijtimoiy va gumanitar fanlar muharriri, Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, ijtimoiy-gumanitar fanlar doktori, Termiz, O'zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Otamurodov Furqat Abdukarimovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali direktori, Termiz, O‘zbekiston tibbiyot fanlari falsafa doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Biologiya fanlari muharriri Nurova Zamira Annakulovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali. Termiz, O‘zbekiston, biologiya fanlari doktori, dots., Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Turabayeva Zarina Kenjabekovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, tibbiyot falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Sotsiologiya fani muharriri Eryigitova Lobar Qodirovna Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa sotsiologiya fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Filologiya fanlari muharriri Jo‘rayeva Ramziya Abdurahimovna Qo‘qon davlat pedagogika instituti. Qo‘qon, O‘zbekiston filologiya fanlari fanlari doktori (PhD), katta o‘qituvchi.

Fizika-matematika-fanlari muharriri Bobamuratov Ulug‘bek Erkinovich Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa fanlari doktori, fizika-matematika-fanlari, Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Axmedov Kamoliddin Xakimovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali 1-son davolash fakulteti dekani, tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tibbiyot fanlari muharriri Vohidov Alisher Shavkatovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali Umumiy xirurgiya, bolalar xirurgiyasi va bolalar urologiyasi kafedrasi mudiri Tibbiyot fanlari doktori, professor

Gumanitar fanlar muharriri Rahmonov Abduqahhor Abdusattorovich Ma’naviy-axloqiy tarbiya va yoshlar bilan ishlash bo‘yicha direktor o‘rinbosari, falsafa fanlari doktori (PhD)

FAN, TA’LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4

MOVAROUNNAHR VA XUROSONDA ARAB ISTILOSI NATIJASIDA MAHALLIY AHOLINING QULLIKKA TORTILISHI

Meyliyev Kamoliddin Otabek o‘g‘li

Termiz davlat universiteti Tarix fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Shuhrat Abdulloyev**

Termiz davlat universiteti PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada Movarounnahr va Xuroson hududlarida arab istilosi davrida yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar hamda ularning mahalliy aholining qullikka tortilishiga olib kelgan oqibatlari yoritiladi. Arab istilochilari tomonidan amalga oshirilgan harbiy yurishlar natijasida ko‘plab aholi vakillari asir olinib, ular qullikka aylantirilgan. Maqolada istilo davridagi diniy, siyosiy va iqtisodiy omillar tahlil qilinib, mahalliy aholining ijtimoiy maqomi qanday o‘zgargani, ularning hayot sharoitlari va erkinlik darajasi qanday cheklangani tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, qullikka tortilgan aholining taqdiri, ularning mehnat sohalaridagi ishtiroki va umumiy tarixiy jarayonlardagi o‘rni haqida ham ma’lumotlar beriladi. Mazkur tadqiqot arab istilosining mahalliy xalqlar hayotiga ta’sirini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Movarounnahr, Xuroson, arab istilosi, qullikka tortilish, mahalliy aholi, tarixiy manbalar, ijtimoiy o‘zgarishlar.

Kirish.

Movarounnahr va Xuroson qadim zamonlardan buyon Markaziy Osiyoning siyosiy, madaniy va iqtisodiy markazlaridan biri bo‘lib kelgan. Bu hududlar boy tabiiy resurslari, rivojlangan sug‘orish tizimlari, yuksak hunarmandchiligi va mustahkam shahar madaniyati bilan ajralib turgan. VII asrning ikkinchi yarmida arab xalifaligi tomonidan boshlangan harbiy yurishlar natijasida Movarounnahr va Xuroson arab istilosi ostiga tushdi. Ushbu istilolar faqat siyosiy va diniy jihatdan emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham chuqur o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Arab istilosi natijasida ko‘plab mahalliy aholilar harbiy asir sifatida qo‘lga olinib, qullikka tortildi. Qullar nafaqat mehnat kuchi sifatida ishlatildi, balki ularning ijtimoiy maqomi, diniy erkinligi va kundalik hayoti ham keskin o‘zgardi. Ba’zilarini xalifalik markazlariga olib ketishdi, boshqalari esa mahalliy yer egalari xizmatida yoki jamoat ishlarida

ishlatilgan. Bu jarayonlar mahalliy aholining demografik tarkibi, ijtimoiy tuzilmasi va madaniy hayotiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazgan. Ushbu maqolada arab istilosining Movarounnahr va Xuroson hududlaridagi ijtimoiy oqibatlari, xususan, aholining qullikka tortilishi jarayonlari tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shu orqali istilo siyosatining mahalliy xalqlarga qanday ta’sir ko‘rsatgani, ularning erkinlik va huquqlarining qanday cheklangani hamda bu jarayonlar tarixiy taraqqiyotga qanday ta’sir etgani ochib beriladi.

Asosiy qism.

Arab xalifaligining VII–VIII asrlarda Movarounnahr va Xuroson hududlariga yurishlari keng ko‘lamli harbiy istilolar shaklida olib borilgan. Bu yurishlar dastlab diniy targ‘ibot va islom dinini yoyish niqobi ostida amalga oshirilgan bo‘lsa-da, amalda siyosiy hukmronlik o‘rnatish, iqtisodiy boyliklarni egallash va harbiy asirlarni qullikka aylantirish asosiy maqsadlardan biri bo‘lgan. Arab qo‘shinlari tomonidan zabt etilgan shahar va qishloqlardagi aholining katta qismi o‘z erkinligidan mahrum etilib, qullikka tortilgan. Ayniqsa, qarshilik ko‘rsatgan aholiga nisbatan qattiqqo‘l choralar qo‘llanilib, ularning yirik qismi asir olinib, xalifalik hududlariga olib ketilgan yoki mahalliy amaldorlar xizmatiga berilgan. Qullikka tortilgan aholining asosiy qismini erkaklar tashkil etgan bo‘lib, ular og‘ir jismoniy mehnatga, qurilish ishlariga, dehqonchilik va harbiy xizmatga jalb etilgan. Ayrim hollarda iste’dodli hunarmandlar, olimlar va san’atkorlar ham asir olinib, ularning bilim va mahorati xalifalik foydasiga ishlatilgan. Ayol va bolalar esa uy xizmatlarida, saroy ishlarida yoki boshqa past martabali yumushlarda ishlatilgan. Bu holat mahalliy oilaviy tizim, ijtimoiy aloqalar va demografik tarkibda sezilarli o‘zgarishlarga sabab bo‘lgan. Tarixiy manbalar, xususan, arab muarrixlarining asarlarida ko‘plab janglar natijasida yuzlab, hatto minglab odamlar asirga olingani qayd etilgan. Masalan, Marv, Buxoro, Samarqand, Naxshab kabi shaharlarda bo‘lib o‘tgan janglarda o‘n minglab aholining asirga olinib, qullikka aylantirilgani haqida yozilgan. Ular orasida musulmonlikni qabul qilmaganlar yoki urushda faol qatnashganlar eng ko‘p zararga uchragan. Arab istilosi natijasida paydo bo‘lgan qullik tizimi diniy jihatdan ham oqlab ko‘rsatilgan. Islom dinida asir olingan g‘ayri musulmonlarning qullikka aylantirilishi shariatga muvofiq deb hisoblangan. Biroq bu holat mahalliy aholi orasida qarshilik kayfiyatlarini kuchaytirgan va ko‘plab qo‘zg‘olonlarga sabab bo‘lgan. Shu bilan birga, vaqt o‘tishi bilan ayrim qullar islomni qabul qilgani sababli ozod etilgan yoki jamiyatda ma’lum darajadagi erkinlikka ega bo‘lishgan. Qullar nafaqat iqtisodiy hayotda, balki madaniy almashinuv jarayonida ham muhim rol o‘ynagan. Ular o‘zlari bilan birga mahalliy an’ana va urf-odatlarni, tillarini va ilm-fanni olib o‘tgan. Bu holat arab dunyosining keyingi taraqqiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan bo‘lishi mumkin. Umuman olganda, arab istilosi Movarounnahr

va Xurosonda koʻplab mahalliy aholini qullikka aylantirdi. Bu jarayon mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmasini oʻzgartirdi, odamlarning hayot tarzini izdan chiqardi va madaniy rivojlanish yoʻliga sezilarli taʼsir koʻrsatdi. Shu bilan birga, bu davr qullikning faqat jismoniy mehnat emas, balki siyosiy bosim, diniy ustuvorlik va madaniy asimilyatsiya vositasi sifatida ham foydalanilganligini koʻrsatadi.

Xulosa:

Arab istilosi Movarounnahr va Xuroson hududlarida chuqur va uzoq muddatli siyosiy, diniy hamda ijtimoiy oʻzgarishlarga sabab boʻldi. Islom dinining kirib kelishi bilan birga, arablar tomonidan yuritilgan harbiy bosqinchilik siyosati mahalliy aholining hayot tarzini tubdan oʻzgartirdi. Bu istilolar faqatgina diniy targʻibot yoki siyosiy hukmronlik bilan cheklanmay, balki mahalliy aholini iqtisodiy jihatdan ekspluatatsiya qilish, ularni qullikka aylantirish orqali kuchli zulm tizimini yaratgan. Qullikka tortilgan aholi orasida erkaklar koʻproq harbiy va ogʻir jismoniy mehnatga jalb etilgan boʻlsa, ayollar va bolalar xizmatkorlik, saroy ishlarida ishlashga majbur qilingan. Qullar asosan ishlab chiqarishda, qurilishda, dehqonchilikda va uy xoʻjaliklarida foydalanilgan. Baʼzilarining isteʼdod va bilimlari sababli saroylarga yoki madaniy-maʼrifiy sohalarga ham jalb etilgani tarixiy manbalarda qayd etilgan. Shunday qilib, qullar nafaqat mehnat resursi sifatida, balki madaniy va ilmiy almashinuv vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Arab istilosi mintaqadagi ijtimoiy tabaqalanishni kuchaytirdi, mahalliy aholining diniy va huquqiy maqomi keskin pasaydi. Oʻz eʼtiqodini saqlab qolganlar koʻpincha ikkinchi darajali fuqaroga aylantirildi yoki jizya soligʻi toʻlashga majbur boʻldi. Islomni qabul qilganlarning baʼzilari ozod qilinsa-da, ular ham ijtimoiy tenglikdan uzoq edi. Bu holat mintaqada norozilik kayfiyatlarini kuchaytirib, bir qator qoʻzgʻolon va qarshiliklarga sabab boʻlgan. Shuningdek, istilochilar tomonidan keltirilgan diniy mafkura orqali qullikka oqlov berilgan. Bu esa mahalliy aholining bosqinchilikka qarshi kurashish imkoniyatlarini cheklagan. Shu bilan birga, vaqt oʻtishi bilan arab istilosi orqali kelgan islom dini asta-sekin mintaqa madaniyatiga singib borib, keyinchalik mahalliy aholi hayot tarzining bir qismiga aylangan. Tarixiy jihatdan olganda, arab istilosi va uning natijasida yuzaga kelgan qullik tizimi Movarounnahr va Xuroson xalqlari uchun murakkab va ogʻir davr boʻldi. Bu davr mahalliy aholining erkinligini cheklab, ularning siyosiy va iqtisodiy mustaqilligiga putur yetkazgan. Shu bilan birga, bu davr voqealari keyingi tarixiy jarayonlarning shakllanishiga, ayniqsa, islom dinining mintaqaga keng tarqalishiga zamin yaratgan. Demak, arab istilosi davrida yuz bergan qullik hodisasi faqatgina tarixiy hodisa emas, balki ijtimoiy ong, madaniyat va axloqiy qadriyatlar shakllanishida muhim oʻrin tutgan murakkab tarixiy jarayondir. Bunday tarixiy saboqlarni chuqur oʻrganish – hozirgi va kelajak avlodlar uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barthold, V.V. Turkiston islomdan oldin va keyin. Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1993.

2. Karimov, R. Movarounnahr tarixidan lavhalar. Toshkent: "Sharq", 2000.

3. Narshaxiy, Abu Bakr. Buxoro tarixi. Toshkent: "G'afur G'ulom nomidagi nashriyot", 1991.

4. Shoniyozov, K. O'zbek xalqining kelib chiqishi. Toshkent: "Fan", 2001.

5. Xolmuhamedov, A. Islom tarixi va madaniyati. Toshkent: "O'zbekiston", 2005.

6. Al-Balazuriy. Futuh al-Buldan (arab istilolari tarixi). Tarj. va izohlar bilan. – Toshkent, 1998.

7. Doniyorov, B. Markaziy Osiyo xalqlari tarixida arab istilosi davri. Toshkent: "Ilm-Ziyo", 2012.

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4

TURKISTONDA TEMIR YO‘LLAR SANOAT RIVOJIDAGI O‘RNI

Kimsanboyeva Zuxraxon

Mustaqil tadqiqotchi

O‘zbekiston Milliy universiteti

Toshkent, O‘zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘rta Osiyo mintaqasidagi temir yo‘llar qurilishi hamda ularning ahamiyati savdo-sanoatdagi o‘rni atroflicha manba va adabiyotylar asosida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: temir yo‘llar, Qizil avrot.

Rus kapitali uchun o‘lka darvozasini keng ochib bergan temir yo‘l shaxobchalari o‘rgimchak to‘ri misol har yoqqa ildiz otib, 1885-yilda Ashxobodga, 1886-yilda Marv, Chorjo‘y va Amudaryogacha borib yetdi, Qoraqum sahrosidan o‘tgan po‘lat izlar 1888-yilda Samarqandga tutashdi. 1898-yilda Marv-Kushka tarmog‘i qurilib, bir yildan so‘ng Farg‘ona vodiysi va Toshkent ham temir yo‘l bilan bog‘landi. Shunday qilib, keyinchalik O‘rta Osiyo temir yo‘li deb nomlangan Kaspiyorti temir yo‘lining uzunligi 1748 chaqirimga yetdi. Mustamlaka xom ashyo manbalarini metropoliya sanoatiga yaqinlashtirishning navbatdagi vazifasi Turkiston-Sibir' temir yo‘lini qurish kun tartibiga qo‘yildi. “Juda muhim iqtisodiy, mustamlakachilik va strategik ahamiyatga ega bo‘lgan bu temir yo‘l liniya-sini zudlik bilan qurish zarurati barchaga ayon”, deb yozgan edi knyaz' Masal'skiy.

XIX asrning 70-yillaridan boshlab Rossining bosqinchilik siyosatini davom ettirish, O‘rta Osiyoda harbiy-strategik jig‘hatdan mustahkam o‘rnashib olish, o‘lkaning er usti va er osti boyliklarini mumkin qadar ko‘proq o‘zlashtirish zaruriyatlari imperiya hukumatini Turkistonni Rossiyaning markaziy rayonlari bilan bog‘lovchi temir yo‘llar qurishni tezlatishga majbur qilgan edi. Imperiya hukumati tomondan ushbu masalaga jiddiy e'tibor berilib, bu yo‘nalishda qisqa muddat ichida 40 ga yakin loyihalar ishlab chiqildi hamda O‘rta Osiyo temir yo‘l qurilishini Krasnovodskdan boshlash loyihasi maqsadga muvofiq deb topildi. Birinchidan, Kaspiy dengizi bo‘yida bunyod etilgan (1869 y.) bu qal'a, Volga daryosi orqali tashib kelingan qurilish materiallarini joylashtirish uchun qulay bo‘lsa, ikkinchidan, temir yo‘l qurilishining bu yo‘nalishi o‘sha paytdagi jangovar turkman qabilalarini bo‘ysundirish hamda chegaralarni mustahkamlab olish uchun ham muhim

ahamiyatga ega edi. Qoraqum cho'lining og'ir va murakkab tabiiy sharoitida temir yo'l qurilishi Harbiy vazirlik zimmasiga yuklatilib, 1880-yil 26-avgustda Mixaylovskiy ko'rfazidan Qizil Arvotgacha bo'lgan 217 chaqirim masofada qurilish ishlari boshlab yuborildi. Iqtisodiy qiyinchiliklarga karamasdan, mustamlakachi imperiyaning zo'r berib qilgan harakatlari tufayli, 1 yanvar 1881 yilda 60 chakirim yo'l qurilgan bo'lsa, 1 sentyabrda Qizil Arvotgacha etib borib, ishga tushirildi. Yuk kam bo'lganligi uchun poezdlar dastlab haftasiga ikki marta katnab, asosan, harbiylar, pochta va har xil yuklarni tashib turgan. 1884 yil 30 iyunda imperiya Davlat kengashi temir yo'lni Ashxabodgacha etkazish haqidagi taklifni tasdiklab, zarur mablag'ni ajratdi.

Marv shahrida esa, temir yo'l qurilishini boshkaruvchi idora tashkil etildi. 1885-yil iyun oyida temir yo'lni Chorjo'ygacha etkazish haqida Buxoro amiri Abdulahadxondan ruxsat olindi. 1886- yil 4-fevralda imperiya xukumati Marv-Chorjo'y temir yo'li qurilishini tasdiqladi. Dastlabki paytlarda temir yo'llar qurilishiga "ortiqcha narsa talab kilmaydigan va o'lkaning jazirama issiqlariga ko'nikib ketgan" mahalliy aholi ham jalb etildi. Temir yo'l qurilishi katta qiyinchiliklar bilan kechgan bo'lib, bu haqda P.P.Semyonov-Tyanshanskiy shunday yozgan edi: "Shubhasiz, dunyoning biror erida Kaspiy orti viloyatidagi kabi qumli cho'ldan katta masofadagi temir yo'l o'tkazilmagan. Temir yo'l quruvchilarining Yangi Kaliforniya va Jazoirda qum bilan kurashi Kaspiy bo'ylari, ayniqsa, Marv vohasi va Amudaryo oralig'idagi kabi katta hajmda emas edi". Shunga qaramasdan temir yo'llar qurilishi kengayib bordi. Mutaxassislarning tadqiqotlariga ko'ra, 1886 yildan boshlab muhandis K.Tolpigo Samarqandda, texnik R.Palmigren Kattaqo'rg'onda, texnik V. Lepinskiy Ziyoviddinda, muhandis S.Ivanov Buxoroda, muhandislar D.Semagin va L.Daraganlar Qorako'l hamda Amudaryoda temir yo'l qurilishi bo'yicha ishlarni boshlab yubordilar. Katta qiyinchiliklar va asbob-uskunalar etishmasligi sharoitida bo'lsada, 1888 yil fevralida Amudaryo-Samarqand yo'li qurib bitkazildi. Temir yo'llar o'lkaning ichkarisiga tobora kirib borgan sari unda ishlayotgan mahalliy aholi soni ham ko'payib bordi va tadkikotlarga ko'ra, qariyb 70-80 foizni tashkil qildi. Qurilish ishlariga o'zbeklar, tojiklar, turkmanlar ishlagan bo'lib, ulardan dastlabki quruvchi ishchilar etishib chiqdilar. Mahalliy aholi og'ir sharoitlarga qaramasdan, rusiyzabon ishchilarga qaraganda ancha kam ish haqi olganlar. Shunga karamasdan, XIX asrning 90-yillaridan boshlab mustamlaka ma'muriyati o'lkadagi temir yo'l ishchilari orasida mahalliy aholini kamaytirib, rusiyzabon ishchilarni ko'paytirish chora- Tadbirlarini ko'rdi.

XIX asr oxirida O'rta Osiyo temir yo'l ishchilarining milliy tarkibi quyidagicha bo'lgan:Mustamlaka ma'muriyati tomonidan 1895 yil 21 sentyabrda

Samarqand-Andijon temir yo‘lining Toshkent shaxobchasini qurish haqida ko‘rsatma berilib, ishlar jadal sur'atlarda olib borildi. Natijada birinchi poezd 1897 yil 27 noyabrda Qo‘qonga, 1899 yil Toshkentga, 1900 yilda Andijonga kirib keldi. Ushbu magistral yo‘lga “O‘rta Osiyo temir yo‘li» deb nom berildi. Ta'kidlash lozimki, aholi zich yashaydigan hududlarda temir yo‘llar qurilishi jarayonida mahalliy aholining turmush tarzi va manfaatlari umuman hisobga olinmadi. Xususiy uylar buzilib, erlar temir yo‘l ixtiyoriga o‘tganda erlar uchun tovon puli hamisha ham berilmagan yoki sarsongarchilik bo‘lgan. Birgina Samarqand-Andijon temir yo‘li qurilishida 5,5 ming dehqon jabr ko‘rgan. Shunga qaramasdan imperiya hukumati temir yo‘llar qurilishini davom ettirdi. 1900 yilda Toshkent Orenburg yo‘nalishi bo‘yicha temir yo‘l qurilishi harakatlari boshlanib, bu yo‘lning janubiy qismini kurish Toshkentdan, shimoliy qismini esa Orenburgdan qurish va har ikkala qismni Kazalinskda birlashtirish rejalashtirildi. Ma'lumotlarga ko‘ra, bu yo‘l qurilishida mustamlaka ma'muriyati jiddiy e'tibor qaratgan bo‘lib, temir yo‘l qurilishi materiallarini etkazib berishda Bryansk, Novorossiysk, Taganrog, Dneprovsk, Donsk, Sarmovo, Votkinsk, Putilovsk, Kolomensk, Nikolaev kabi shaharlardagi yirik zavodlar ishtirok etganlar.

1906 yil 1 yanvarda bu yo‘l to‘la foydalanishga topshirilgan. 1908 yildan boshlab o‘lkaning temir yo‘l qurilishi tarixida yangi boskich boshlandi. Shu paytga qadar temir yo‘llar qurilishi faqat davlat sarmoyalari hisobiga amalga oshirilgan bo‘lsa, bundan keyin bu ish xususiy tadbirkorlar tomonidan amalga oshirila boshlandi. Temir yo‘llar juda katta daromad keltirayotganiga e'tibor qaratgan katta kapital egalari bu ish uchun katta katta sarmoyalar sarf qila boshladilar. Xususiytemir yo‘l qurilishiga e'tiborning kuchayishi natijasida 1912-1915 yillarda O‘rta Osiyoda kuyidagi temir yo‘l shaxobchalari qurilgan:Ta'kidlash lozimki, Rossiyani O‘rta Osiyo bilan bog‘laydigan temir yo‘llar ishga tushirilgach, rus va chet el kapitalining o‘lkaga kirib kelishi uchun katta imkoniyatlar ochildi. Temir yo‘llarning qurilishi, harakat yo‘nalishlarining o‘sib borishi temir yo‘l ta'mirlash bazasini yaratish zaruriyatini taqozo etganligi bois, temir yo‘llar yoqasida ularga xizmat ko‘rsatadigan stansiyalar, ustaxonalar va depolar kurila boshlandi. Dastlab 1882 yilda Qizil Arvotda vagon-ta'mirlash, 1900 yilda esa Toshkent va Krasnovodskda temir yo‘l ustaxonalari ishga tushirildi. Temir yo‘llar ishga tushirilishi natijasida o‘lkadan paxta, jun, quruq mevalar tashib ketish, Rossiyadan esa, manufaktura mahsulotlari bilan bir qatorda, qand, temir, po‘lat, qishloq xo‘jaligi asbob-uskunalari va don mahsulotlari keltirish avj oldi. Bu holatni quyidagi jadvalda ham kuzatish mumkin:Rossiyaning markaziy rayonalarida paxtaga bo‘lgan talabning tobora ortib borish tufayli temir yo‘llar orqali tashiladigan asosiy yuk paxta va undan

olinadigan mahsulotlar bo‘lib qoldi. Temir yo‘llar orqali turli asbob-uskunalar, mehnat qurollarining keltirilishi natijasida kishlok xo‘jaligida paxta etishtirishga asosiy e'tibor qaratilib, o‘lkada paxta yakkahokimligiga zamin tayyorlandi.

Tadqiqotlarga ko‘ra 1880 yilda O‘rta Osiyodan Rossiyaga 300 ming pud paxta olib ketilgan bo‘lsa, birgina 1900 yilda temir yo‘llar orkali karayib 6 mln. Pud paxta tashib ketilgan bo‘lib, tashib ketilgan paxtaning asosiy qismi Farg‘ona viloyatiga to‘g‘ri kelgan. Zamonaviy tadqiqotchilar temir yo‘llar qurilishi o‘lkada ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar qilganligini e'tirof etgan holda, bu jarayon paxtachilikning rivojlanishi, paxta tozalash, yog‘ ishlab chiqarish va qayta ishlash sanoati tarmoqlarini rivojlantirishdan tashqari, mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli yaxshilashda, oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishda ham alohida o‘rin tutganligini ta'kidlaydilar. Temir yo‘llarning ishga tushirilishi o‘lkaning muhim iqtisodiy va madaniy markazlari Samarqand, Buxoro, Toshkent, Qo‘qon, Andijon, Kattaqo‘rg‘on. Qarshi, Chorjo‘y va boshqa shaharlarning yanada kengayishiga, bir qator yangi shaxarlar (Skobelev, Kogon, Krasnovodsk. Xovos va boshq.) vujudga kelishiga sharoit yaratib, o‘lka aholisining ma'naviy hayotiga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatdi. Temir yo‘llarning qurilishi o‘lka xalqlarining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotida quyidagi muhim o‘zgarishlarni amalga oshirdi:

1. O‘lka xalqlarini xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy va madaniy aloqalarining rivojlanishiga yordam berdi.

2. O‘lka viloyatlari aholisi o‘rtasida o‘zaro savdo-sotik hamda tadbirkorlik aloqalarini kuchaytirdi.

4. Dexkonchilik va chorvachilik mahsulotlariga bo‘lgan talabning ortib borishi har ikkala xo‘jalik turi vakillarining ishbilarmonlik jonlantirdi. Xamda tadbirkorlik intilishlarini

5. O‘lka qishloq xo‘jaligi va sanoat ishlab chikarishida bozor munosabatlarining rivojlanishiga samarali ta'sir ko‘rsatdi.

6. Temir yo‘l o‘tgan hududlarda stansiyalarning qurilishi yangi aholi punktlarining bunyod etilishiga, bu punktlarda turli millat vakillarining yaqin qo‘shnichilikda yashab, bir birlarini yaqindan bilishlariga, o‘zaro iqtisodiy va madaniy hamkorlik qilishlariga yordam berdi.

AKSIOLOGIK BIRLIKLARNING INGLIZ VA O‘ZBEK NUTQIDAGI IFODALANISHI VA ULARNING MULOQOTDAGI O‘RNI

Supervisor: Odilova Gulchiroy Xusniddin qizi

Andijon davlat chet tillari instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada aytilishicha aksiologik birliklar – bu til orqali ifoda etiladigan qadriyatlar majmui bo‘lib, ular jamiyatdagi axloqiy, estetik, diniy va ijtimoiy tushunchalarni aks ettiradi. Har bir tilda bu birliklar xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari, diniy e’tiqodi va ijtimoiy tuzilmasiga asoslanadi. Ingliz va o‘zbek tillari bu borada o‘ziga xos aksiologik tizimlarga ega bo‘lib, ularning muloqotda tutgan o‘rni madaniyatlararo farqlarni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *Nutqiy muloqot, aksiologik birliklar, muloqot, funksiya, lingvomadaniy birliklar, psixolingvistika.*

O‘zbek tilida aksiologik birliklar odatda kollektivizm, hurmat, muloyimlik, sabr-toqat, mehmondo‘stlik, or-nomus, e’tiqod kabi qadriyatlarga asoslanadi. Bu qadriyatlar turli nutqiy vositalarda, xususan maqollar, iboralar, duo va tabriklar, kinoyaviy ifodalar orqali namoyon bo‘ladi. Masalan, “kattaga hurmat – kichikka izzat”, “duo olgan – yo‘l topar”, “yaxshilik qil – qaytmasang ham hayit bo‘ladi” kabi ifodalar o‘zbek xalqining qadriyatlar tizimida hurmat, ezgulik va sabr ustuvor o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Har bir bunday birlikning muloqotdagi o‘rni faqat semantik ma’no bilan cheklanmasdan, balki ijtimoiy vazifani ham bajaradi — bu birliklar orqali muloqot ishtirokchilari o‘zaro ijtimoiy masofa, hurmat darajasi, axloqiy mezonlarga rioya qilishni bildiradilar.

Ingliz tilidagi aksiologik birliklar esa ko‘proq shaxsiy erkinlik, individual fikr, huquq, tenglik, pragmatizm, aniqlik va tezkorlikka asoslanadi. “Time is money”, “Everyone is entitled to their own opinion”, “Honesty is the best policy”, “Live and let live” kabi iboralar ingliz tilida ko‘p uchraydigan qadriyatlarni ifodalaydi. Bunday birliklar muloqotda shaxsiy fikr bildirish, qarorlar uchun mas’uliyat olish, mantiqiy yondashuv va natijaga intilish kabi tamoyillar bilan uzviy bog‘langan. Ingliz muloqotida bunday qadriyatlar ravshan va ochiq ifodalanadi; sukunat, bilvosita murojaat yoki istihola ko‘pincha noto‘g‘ri talqin qilinadi.

Aksiologik birliklarning muloqotdagi o‘rni ularning qanday funksiyani bajarishiga bog‘liq. O‘zbek nutqida aks ettirilgan birliklar ko‘pincha muloqotni yumshatish, ijtimoiy muvozanatni saqlash, ehtiromni bildiruvchi vosita sifatida xizmat

qiladi. Masalan, o‘zbek kishi muloqotda “agar xato bo‘lsa, kechiring”, “sizga bog‘liq, lekin men shunday o‘ylayman”, “iloji bo‘lsa” kabi iboralarni ishlatish orqali hurmatni ustuvor qo‘yadi, bu esa muloqotdagi qarama-qarshilikni oldini oladi. Ingliz tilida esa “I disagree, but I respect your opinion”, “With all due respect”, “I’m afraid I have to correct you” kabi iboralar yordamida axloqiy qadriyatlar saqlangan holda fikr bildirilib, ochiqlik saqlanadi. Bunda madaniy qadriyatlar bilvosita emas, balki muvofiqlashtirilgan til vositalari bilan namoyon bo‘ladi. Yana bir muhim jihat — aksiologik birliklar kontekstga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin. Masalan, o‘zbek tilida “ota-onangning duosini ol” degan ifoda axloqiy-axboriy birlik bo‘lib, bunda ota-onaning roziligi hayotda muhim omil ekani ta’kidlanadi. Ingliz tilida bunday qadriyat biroz boshqacha ifodalanadi: ota-onaning hurmati saqlansa-da, qarorlar mustaqil qabul qilinadi. “Follow your own path” yoki “Make your own decisions” degan iboralar buni tasdiqlaydi. Bu esa shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda aksiologik birliklar mavjud bo‘lsa-da, ular turlicha yo‘nalishda ishlaydi.

Nutqiy muloqotda aksiologik birliklar faqat lingvistik emas, balki pragmatik vazifani ham bajaradi. Ular yordamida muloqot ishtirokchilari o‘z niyatini nozik va madaniyatga mos shaklda ifodalaydi, qarama-qarshiliklarni bartaraf qiladi yoki o‘z mavqeini bildiradi. Masalan, ingliz tilida tanqid qilayotganda “constructive criticism” iborasi bilan yumshatilgan, ijobiy ma’noga ega tanqid bildiriladi. O‘zbek tilida esa “mening fikrim noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin, lekin...” kabi iboralar orqali ehtiyotkorlik va or-nomus qadriyati saqlanadi.

Til o‘rganishda yoki tarjimada aksiologik birliklarni bilmaslik madaniy xatolarga olib kelishi mumkin. Masalan, o‘zbekcha “Xudo xohlasa” iborasi ingliz tilida oddiy “Hopefully” deb tarjima qilinsa ham, mazmun jihatdan farq mavjud. O‘zbek tilida bu ibora chuqur diniy, taqdirga ishonish kabi ma’nolarni o‘z ichiga olsa, ingliz tilidagi muqobili shunchaki umid bildiradi. Yoki ingliz tilidagi “It’s none of your business” kabi iborani to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish (bu sening ishing emas) o‘zbek madaniyatida odobsizlik yoki haqorat sifatida qabul qilinadi.

Shu sababli ham aksiologik birliklar nafaqat tilshunoslikning, balki tarjima nazariyasi, madaniyatlararo kommunikatsiya, psixolingvistika kabi sohalarning ham dolzarb mavzusidir. Har bir aksiologik birlik tilga nafaqat semantik yuklama, balki madaniy kod sifatida ham kiradi. Ular orqali til egasining dunyoqarashi, jamiyatdagi o‘rni, orzu-umidlari va e’tiqodlari ifodalanadi.

Ingliz va o‘zbek tillarining lingvomadaniy hamda aksiologik birliklarini qiyosiy tahlil qilish, har ikki til vakillarining dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, muloqot odobi va nutqiy strategiyalaridagi farq va o‘xshashliklarni aniqlash imkonini beradi. Har bir til o‘zining madaniy konteksti bilan yashaydi, shakllanadi va rivojlanadi. Shunday

ekan, tilga singdirilgan qadriyatlar — ya'ni aksiologik birliklar — va ular bilan bog'liq bo'lgan lingvomadaniy komponentlar bu tillar orasidagi muhim farqlarni ko'rsatib beradi.

O'zbek tilida lingvomadaniy birliklar ko'proq jamoaviylik, ijtimoiy tartib, yoshi ulug'larga ehtirom, oilaparastlik, diniy e'tiqod va ehtiromlilik asosida shakllanadi. Bu birliklar odatda barqaror iboralar, maqollar, duo-tilaklar, kinoya va istiholali iboralar orqali ifodalanadi. Masalan, "Xudo asrasin", "Yo'l boshida duo oling", "Yaxshilik qil — suvi yo'q ketmaydi", "To'y bo'lsin!" kabi iboralar xalqning madaniy olamini ifoda etadi. Bu birliklarning ishlatilishi muloqotda axloqiy tartibni saqlash, mo''tadillik va ijtimoiy muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ingliz tilida esa lingvomadaniy birliklar ko'proq shaxsiy yutuqlar, mustaqillik, vaqtga nisbatan hurmat, aniq fikr bildirish, tenglik va natijaga yo'naltirilganlik asosida qurilgan. "Don't waste my time", "Speak your mind", "You only live once", "What goes around comes around" kabi iboralar orqali shaxsiy mas'uliyat, erkinlik va ijtimoiy adolatga urg'u beriladi. Bu birliklar muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi soddalik, ochiqlik va vaqtni tejash kabi qadriyatlarning ustuvorligini ko'rsatadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi lingvomadaniy birliklar ko'proq bilvosita va ehtiromli ifodalarni afzal ko'rgan bo'lsa, ingliz tilidagi birliklar esa bevosita va aniq maqsadga yo'naltirilgan iboralarni ustun ko'radi. Masalan, o'zbek tilida qarshi fikr bildirayotganda "bilmasam-u, lekin…" yoki "mening fikrim to'g'ri bo'lmasligi mumkin…" kabi ehtiyotkor, kinoyaviy iboralar ishlatiladi, bu orqali orani saqlash, kimgadir ozor yetkazmaslik niyati aks ettiriladi. Ingliz tilida esa bu kabi vaziyatda "I see your point, but I disagree" yoki "With all due respect…" kabi iboralar ishlatiladi. Har ikkisi ham bahsli fikr bildirishga xizmat qilsa-da, ularning semantik va madaniy fonlari tubdan farqlanadi.

Aksiologik birliklarning qiyosiy tahlili ham shuni ko'rsatadiki, har bir tilda qadriyatlar turlicha shakllangan va ularni ifodalovchi vositalar har xil. O'zbek tilida ota-onaga hurmat, sabr-toqat, hayoni saqlash, andisha bilan gapirish, duo qilish kabi qadriyatlar asosiy o'rinda turadi. Ingliz tilida esa bolalikdan "stand up for yourself", "follow your dreams", "tell the truth", "be independent" kabi qadriyatlar singdiriladi. Bu esa jamiyatning har bir a'zosidan faol, mas'uliyatli va o'z fikriga ega bo'lishni talab qiladi.

Shu o'rinda til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi aniq ko'zga tashlanadi. Til — bu madaniyatning nafaqat ifodasi, balki uning tashuvchisi hamdir. Til orqali madaniyat o'zini namoyon qiladi, qadriyatlar esa til orqali avloddan avlodga o'tadi. Masalan, o'zbek tilida "bir og'iz gap bilan dunyoni buzish mumkin", "avval o'yla, keyin so'zla" kabi iboralar nutqiy ehtiyotkorlikni ta'minlaydi. Ingliz tilida esa "Think before you

speak" iborasi mavjud bo'lsa-da, u o'zbekcha ifodadek kuchli ijtimoiy zamin bilan bog'lanmagan. Bu yerda farq faqat leksik shaklda emas, balki aksiologik va pragmatik jihatdan ham mavjud.

Qiyosiy tahlilda yana bir muhim jihat — vaqt tushunchasi bilan bog'liq birliklarning farqidir. O'zbek tilida vaqt muqaddas ne'mat sifatida qaralsa-da, uni o'tkazish, vaqtga nisbatan sust yondashuv ayrim holatlarda seziladi. Ingliz tilida esa "Time is money", "Don't be late", "On time is late" kabi iboralar orqali vaqtni qadrlash, unga javobgarlik bilan yondashish kuchli ifodalangan. Bu esa ikki tilda vaqtga nisbatan aksiologik yondashuvlar farqli ekanini ko'rsatadi.

Shuningdek, insonlararo munosabatlar kontekstida ham farqlar mavjud. O'zbek tilida hurmat bildiruvchi iboralar ko'plab so'zlovchilar tomonidan ishlatiladi: "domla", "ota-ona roziligi", "yo'lini bersin", "Yaratganning nazari tushgan bo'lsin" kabi. Ingliz tilida esa ko'proq netral (neytral) yoki individualist ifodalar uchraydi: "My parents support me", "It's my decision", "You should do what's right for you". Bu esa har ikki jamiyatda oilaviy munosabatlar va shaxsiy hayotga nisbatan yondashuv farqlarini ko'rsatadi.

Tahlil davomida shuni aytish joizki, har ikkala tilda ham qadriyatlarni ifodalovchi birliklar mavjud bo'lsa-da, ularning madaniy ildizlari, semantik og'irligi va ishlatilish konteksti farqli. Ingliz tilidagi birliklar ko'proq ratsional, ochiq, muhokamaga asoslangan bo'lsa, o'zbek tilidagi birliklar ko'proq konnotativ, hissiy va axloqiy qatlamlarga asoslanadi.

Bu farqlarni tushunish faqat tilshunoslar yoki tarjimonlar uchun emas, balki chet elga chiqqan, xorijiy do'stlar orttirgan yoki xalqaro biznes yuritayotgan har bir inson uchun muhimdir. To'g'ri tushunilmagan yoki noto'g'ri qo'llangan bir aksiologik birlik butun muloqotning samarasiz yakunlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham lingvomadaniy va aksiologik birliklarning qiyosiy tahlili bugungi globallashuv jarayonida alohida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Ingliz va o'zbek tillaridagi aksiologik birliklarning qiyosiy tahlili shuni ham ko'rsatadiki, til faqat aloqa vositasi bo'libgina qolmay, balki ijtimoiy-siyosiy, tarixiy, diniy va iqtisodiy sharoitlar ta'sirida shakllanadigan qadriyatlar tizimini o'zida mujassam etgan murakkab hodisadir. Har ikki tilda ham qadriyatlar tizimi o'z tarixiy taraqqiyoti davomida ma'lum ma'noda universallashgan, biroq ularning ifoda shakllari, uslubi va semantik yuklamalari madaniyatga xos tarzda turlicha rivojlangan.

Masalan, o'zbek tilida qadimiy va chuqur ildizga ega bo'lgan "or-nomus", "vijdon", "sharm-hayo", "inoqlik", "birodarchilik" kabi birliklar jamiyatning umumiy axloqiy negizini ifodalaydi. Ingliz tilida ham "dignity", "integrity", "honor", "modesty" kabi tushunchalar mavjud, biroq ularning muloqotdagi ishlatilish

chastotasi, kontekstdagi roliga qaralsa, bu birliklarning o'zbek tilidagidek ijtimoiy bosim yoki jamiyat tomonidan nazorat kuchi sifatidagi o'rni kuchli emas. Masalan, ingliz tilida "sharm-hayo"ga teng keladigan "modesty" iborasi bor bo'lsa-da, u odatda haddan ortiq e'tibor beriladigan ijtimoiy qadriyat emas, balki shaxsiy fazilat sifatida qaraladi. Aksincha, ochiq fikrlilik, o'zini ifoda eta olish, erkin tanlov qilish kabi qadriyatlar ustuvor hisoblanadi.

Muloqot kontekstida bu farqlar yanada ravshanlashadi. O'zbek tilida "odamdan uyal", "yuzingga qanday qarayman?", "senga qarab boshqalar ham gapiradi" kabi iboralar shaxsiy harakatlarning jamoa qarashlari bilan baholanishi odatiy hol ekanligini bildiradi. Ingliz tilida esa "It's your life", "You do you", "Don't worry about what others think" kabi iboralar orqali insonning o'z tanloviga hurmat qilish, tashqi bahoga bog'lanib qolmaslik qadriyat sifatida ilgari suriladi. Bu esa har ikkala tilda ijtimoiy me'yorlarning va o'zini anglashning har xil tarzda ifodalanishini namoyon etadi.

Shuningdek, har ikki tildagi tabriklash, tasalli berish, minnatdorchilik bildirish, kechirim so'rash kabi ijtimoiy nutq aktlarida ham lingvomadaniy va aksiologik tafovutlar ko'zga tashlanadi. O'zbek tilida "Yarim tunda uyg'otib qo'ydim, kechirasiz", "Rozi bo'ling", "Ishlaringizga baraka", "Ko'nglingizni og'ritgan bo'lsam, ming afsus" kabi ifodalar nafaqat odob doirasida aytiladi, balki ular orqali muloqot jarayonida ijtimoiy mas'uliyat va psixologik muloyimlikni saqlashga intilish kuzatiladi. Ingliz tilida esa ushbu aktlar aniq, qisqa va ko'pincha standart shakllarda ifodalanadi: "I'm sorry to bother you", "Thanks a lot", "My condolences", "No worries", "I appreciate it". Bular ham madaniyatga xos muloyimlikni bildiradi, biroq ularning ishlatilishida emotsional daraja pastroq bo'lishi mumkin.

Yana bir e'tiborga molik jihat — tanqid va maqtov bilan bog'liq aksiologik birliklar. O'zbek madaniyatida maqtov ko'pincha bilvosita ifodalanadi, xushomad, iltifot va ehtiyotkor tarzda aytiladi. Masalan, "Odamlar siz haqingizda yaxshi gapirishayapti", "Sizning qilgan ishingizdan mamnunmiz" kabi iboralar tanqidiy baho yoki maqtovni yumshoq uslubda ifoda etishga xizmat qiladi. Ingliz tilida esa bu kabi fikrlar aniq va ravshan bo'ladi: "You did a great job!", "I really like your work", "This could be better if you try this". Bu farqlar muloqot ishtirokchilarining o'zaro masofasini, psixologik yaqinligini va jamiyatdagi kommunikativ odatlarni aks ettiradi. Qiyosiy yondashuv shuni ko'rsatadiki, til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'langan bo'lib, har bir til o'z madaniy mezonlari orqali alohida aksiologik sistemani shakllantiradi. Bu tizimlar bir-biriga zid emas, balki turlicha. Shuning uchun ularni o'zaro solishtirish, o'rganish va anglash xalqaro kommunikatsiyada muhim o'rin tutadi. Bunday tahlillar o'z navbatida tarjima nazariyasi, chet tilini o'qitish metodikasi,

madaniyatlararo muloqot tadqiqotlari va lingvodidaktikaga yangicha yondashuvlar olib kiradi.

Agar talabalar yoki mutaxassislar har ikki tilning lingvomadaniy va aksiologik birliklarini chuqur tushunsa, ular nafaqat grammatik yoki leksik jihatdan mukammal so‘zlay oladilar, balki muloqotda moslashuvchanlik, to‘g‘ri baholash va samarali ijtimoiy pozitsiya egallash qobiliyatiga ham ega bo‘ladilar. Bu esa bugungi globallashgan, ko‘p tilli va madaniyatlararo integratsiyalashayotgan dunyoda juda zarur kompetensiyadir.

Xulosa qilib aytganda, aksiologik birliklar har bir xalq nutqining madaniy zaminini tashkil etadi. Ingliz va o‘zbek tillarida ular turlicha shakllarda ifodalanadi, turlicha qadriyatlar tizimiga asoslanadi va muloqotda turlicha vazifalarni bajaradi. Til o‘rganuvchi yoki madaniyatlararo muloqot ishtirokchisi ushbu birliklarning ma’nosini, funksiyasini, kontekstdagi o‘rnini yaxshi anglamasa, chinakam samarali muloqot yuzaga kelmaydi. Shuning uchun ham bu birliklar chuqur o‘rganilishi va tahlil qilinishi zarur bo‘lgan dolzarb ilmiy masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Tursunov, A. (2020). Aksiologik birliklar va ularning lingvokulturologik xususiyatlari. Toshkent: Fan.

2. Wierzbicka, A. (1999). Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge: Cambridge University Press.

3. Mamatov, M. (2018). Til va madaniyat: Aksiologik aspektlar. Samarqand: Ilm ziyo.

4. Goddard, C., & Wierzbicka, A. (2002). Meaning and Universal Grammar: Theory and Empirical Findings. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

5. Yusupova, D. (2021). “O‘zbek tilidagi qadriyat ifodalovchi frazeologik birliklar va ularning kommunikativ ahamiyati”. Filologiya va tillarni o‘qitish, 4(47), 68–74.

6. Leech, G. (1983). Principles of Pragmatics. London: Longman.

7. https://www.forumdaily.com/uz/

8. https://daryo.uz/

XIX OXIRIDA SAMARQAND VILOYATIDA ROSSIYA IMPERIYASI MUSTAMLAKACHILIK HUKMRONLIGINING O'RNATILISHI VA MA'MURIY TUZILISHI

Mamatmuradov Og'abek
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti
Magistr

XIX asr ikkinchi yarmiga kelib, Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyo ustidan o'z hukmronligini mustahkamlab, bu hududlarni o'zining mustamlakachilik siyosati doirasida boshqara boshladi. Samarqand viloyati ham bu siyosatning markaziy nuqtalaridan biriga aylandi. 1868-yilda Rossiya imperiyasi qo'shinlari tomonidan Buxoro amirligining muhim shaharlari – Samarqand va uning atrofidagi hududlar egallandi. Natijada, 1868-yil 19-oktabrda imzolangan sulh bitimi asosida Samarqand va unga yaqin joylar Rossiyaga o'tib, u yerda imperiya ma'muriyati joriy qilindi.

Bu davrdan boshlab, Samarqand viloyati Turkiston general-gubernatorligi tarkibidagi Zarafshon okrugi sifatida tashkil etildi. Zarafshon okrugi bevosita general-gubernatorga bo'ysundirildi, bu esa u yerda Rossiya hukmronligining kuchliroq joriy etilishiga olib keldi. Bu hududda rus harbiy-gubernatorlari tomonidan boshqaruv amalga oshirildi. Dastlabki yillarda, masalan, general A.A. Abramov (1868–1873) Samarqand viloyatining harbiy va ma'muriy boshqaruvini olib bordi[1]. U ko'plab islohotlarni amalga oshirib, Rossiyaning mustamlaka maqsadlariga mos ravishda viloyatni qayta tashkil etdi.

Samarqandda harbiy garnizonlar joylashtirilib, rus askarlari soni orttirildi. 1870-yillarga kelib, Samarqandda ruslar tomonidan qurilgan harbiy istehkomlar va inshootlar paydo bo'ldi. Shahar ichida imperiya ma'muriyatining turli idoralari faoliyat ko'rsata boshladi. 1871-yilga kelib, Zarafshon okrugi to'liq Rossiya imperiyasi qonunlari asosida boshqarila boshlandi. Viloyatda soliq yig'ish, sud tizimi va yerga egalik qilish masalalari Rossiya qonunchiligiga moslashtirildi.

Shuningdek, mustamlakachilik siyosatining bir qismi sifatida ruslar ko'plab maktablar, cherkovlar va boshqa ma'muriy binolar qurishni boshladilar[2]. 1887-yilda Samarqandda o'rta rus maktabi ochildi, bu orqali mahalliy aholini rus tili va madaniyatiga moslashtirish siyosati yuritildi. Bu jarayon "ruslashtirish" deb nomlangan siyosiy va madaniy strategiyaning bir qismi edi. Ayniqsa, davlat

---

[1] Karimov M. *Samarqand viloyatida Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati va uning oqibatlari*. – T.: O'zbekiston, 2015. – B. 124.
[2] Turg'unov A. *XIX asr oxirida Markaziy Osiyo agrar iqtisodiyoti: O'zgarishlar va muammolar*. – T.: Ma'naviyat, 2016. – B. 89.

xizmatchilarini tayyorlash, ruscha savodxonlikni kengaytirish orqali mahalliy elitani imperiyaga sodiq qilib tarbiyalashga harakat qilindi.

1886-yilda esa Rossiya imperiyasining Turkiston o‘lkasini boshqarish to‘g‘risidagi "Turkiston nizomi" qabul qilinib, u orqali Samarqand viloyati rasmiy ravishda Turkiston general-gubernatorligiga bo‘ysundirilgan viloyatlardan biri sifatida qayta tashkil etildi. Bu nizom asosida viloyat bo‘linmalari, hokimiyat vakolatlari va fuqarolik boshqaruvi tizimi aniq belgilandi. Viloyat uezdlarga, uezdlar esa volostlarga bo‘lindi. Har bir bo‘limda Rossiyadan yuborilgan mansabdor shaxslar ishladi, ular ko‘pincha mahalliy aholining manfaatlaridan ko‘ra imperiyaning manfaatlarini ustun qo‘yishardi.

Samarqand viloyatida Rossiya imperiyasi hukmronligining o‘rnatilishi, uni mustamlakaga aylantirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Bu hukmronlik mahalliy iqtisodiyot, madaniyat, siyosat va ijtimoiy hayotga katta ta’sir ko‘rsatdi. Mahalliy aholining yerlariga egalik huquqlari cheklana boshladi, ko‘plab yerlar rus askarlari va amaldorlariga berildi. Ayniqsa, irrigatsiya tizimining nazorat ostiga olinishi dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi aholining ahvolini og‘irlashtirdi.

Shunday qilib, XIX asr oxiriga kelib, Samarqand viloyatida Rossiya imperiyasi mustamlakachilik tizimi to‘liq o‘rnatildi[3]. Bu tizim harbiy kuch, siyosiy boshqaruv va madaniy ta’sir orqali mustahkamlanib bordi. Mahalliy aholi esa bu tizimga moslashishga majbur bo‘ldi, ayrim hollarda qarshilik ko‘rsatildi, biroq kuch bilan bostirildi. Mustamlaka boshqaruvi ostidagi Samarqand viloyati o‘zining tarixiy, ijtimoiy va madaniy rivojida butunlay yangi bosqichga kirib bordi.

Rossiya imperiyasi Samarqand viloyatini o‘z mustamlakasiga aylantirgach, bu yerda o‘ziga xos boshqaruv tizimini joriy etdi. Boshqaruv tizimi asosan harbiy-ma’muriy asosda tashkil etilgan bo‘lib, imperiyaning strategik manfaatlariga xizmat qiladigan tuzilmani yaratishga qaratilgan edi. 1868-yilda Samarqand shahri Rossiya qo‘shinlari tomonidan egallangach, bu hudud dastlab Zarafshon okrugi nomi bilan yuritildi va bevosita Turkiston general-gubernatorligiga bo‘ysundirildi. Zarafshon okrugi Rossiya imperiyasi tarkibida yagona o‘ringa ega bo‘lib, u to‘g‘ridan-to‘g‘ri general-gubernatorga hisob beruvchi mustaqil boshqaruv birligi sifatida faoliyat yuritdi.

Viloyatning boshqaruvi imperiya tomonidan tayinlangan harbiy gubernator qo‘lida bo‘ldi. 1868–1873-yillar davomida general A.A. Abramov bu lavozimda xizmat qilib, zaruriy harbiy va fuqarolik tuzilmalarni yaratishga kirishdi. Uning boshqaruvi davrida Rossiya qonunlariga asoslangan ma’muriy apparat tashkil etildi[4].

---

[3] Hakimov S. *Paxtachilik va sug‘orish tizimi: Samarqand viloyati misolida*. – T.: O‘zbekiston, 2014. – B. 112.
[4] Mahmudov A. *Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoda mustamlakachilik siyosati*. – Moskva, 2013. – B. 147.

1871-yildan boshlab bu hududda Rossiya sud, soliq va ma'muriy tizimlari rasman joriy qilindi. Mahalliy aholi ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida rus harbiylari va amaldorlari tomonidan yuritiladigan boshqaruv idoralari tashkil etildi. Bu idoralarda xizmat qilayotgan mansabdorlar koʻp hollarda ruslar boʻlib, ular mahalliy aholi bilan vositachilarsiz, bevosita Rossiya imperiyasi vakillari sifatida ish olib borishgan.

1886-yilda qabul qilingan "Turkiston viloyatini boshqarish toʻgʻrisidagi Nizom" asosida Samarqand rasmiy ravishda viloyat maqomiga ega boʻldi va u Turkiston general-gubernatorligi tarkibidagi Sirdaryo va Fargʻona viloyatlari qatoriga qoʻshildi. Bu nizomga koʻra, viloyat uezdlarga (tumanlarga), uezdlar esa volostlarga (kichik ma'muriy birliklar) boʻlinib boshqarila boshlandi. Har bir uezd boshligʻi (uyezd nachalnigi) imperiya tomonidan tayinlanar, u oʻz navbatida soliq yigʻish, tartibni saqlash, sud ishlarini yuritish va harbiy xizmatni tashkil etish kabi vazifalarni bajarardi.

Mahalliy boshqaruv tizimida sobiq Buxoro amirligidan qolgan tuzilmalar saqlanmagan, balki toʻliq Rossiya imperiyasi standartlariga moslashtirilgan edi. Shu tariqa mahalliy aholining oʻzini oʻzi boshqarish huquqi yoʻqqa chiqarildi[5]. Masalan, ilgari mavjud boʻlgan qozilik (islomiy sud) tizimi cheklab qoʻyildi va sud ishlari Rossiya qonunlariga asosan rus sudyalar tomonidan olib borila boshlandi. Mahalliy sudlar esa faqatgina oila va shaxsiy nizolarni koʻrib chiqish vakolatiga ega boʻldi.

Samarqand viloyatida bosqinchilik siyosatini mustahkamlash uchun rus harbiy qism va garnizonlari keng joylashtirildi. 1880-yillarda Samarqandda yirik harbiy garnizon barpo qilinib, u orqali viloyatdagi har qanday ijtimoiy norozilik yoki qarshilik kuch bilan bostirildi. Bu harbiylar nafaqat xavfsizlik, balki ma'muriy nazoratni ham ta'minlashda faol ishtirok etganlar[6]. Shuningdek, 1887-yilda Samarqandda rus maktabi ochilib, ruslashtirish siyosati boshlandi, bu orqali mahalliy elita vakillarini imperiyaga sodiq qilish maqsad qilingan.

Viloyatdagi yer munosabatlari ham tubdan oʻzgartirildi. Aholining katta qismi dehqonchilik bilan shugʻullanganligi sababli, irrigatsiya tizimi va yer egaligi ustidan nazorat oʻrnatilishi muhim boʻlgan. 1870-yillarda Rossiya harbiy muhandislari tomonidan sugʻorish tizimlari roʻyxatga olinib, ularga egalik qilish imperiya foydasiga qayta taqsimlandi. Yirik rus yer egalari va xizmat qilgan askarlarga yer ajratilib, mahalliy aholi esa bu yerlarda ijarachi sifatida ishlashga majbur boʻldi.

Shunday qilib, Samarqand viloyatida oʻrnatilgan boshqaruv tizimi toʻliq Rossiya imperiyasi manfaatlariga xizmat qiluvchi, harbiy-ma'muriy nazorat ostidagi mustamlakachilik tizimi boʻldi. U siyosiy mustaqillikni toʻliq chekladi, mahalliy

---

[5] Shomurodov R. *Samarqand viloyatining yer mulkchilik tizimi va irrigatsiya siyosati: Tarixiy tahlil*. – T.: Ilm Ziyo, 2018. – B. 75.
[6] Muminov F. *Markaziy Osiyo qishloq xoʻjaligida Rossiya imperiyasining ta'siri: Samarqand viloyati misolida*. – Moskva, 2012. – B. 98.

ijtimoiy va iqtisodiy hayotni imperiyaning manfaatlariga yo‘naltirdi va asta-sekin Rossiya markaziy qonunchiligi asosida yagona boshqaruv modeliga keltirildi. Bu tizim o‘zining qat’iyati va kuch ishlatishga tayangan siyosati orqali Samarqand viloyatini imperiya tuzilmasiga majburan moslashtirdi.

Rossiya imperiyasi tomonidan Samarqand viloyatida joriy etilgan mustamlakachilik boshqaruv tizimi uzoq muddatli siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy oqibatlarga olib keldi. Bu tizim mahalliy aholining hayot tarzini tubdan o‘zgartirib, ularni siyosiy mustaqillikdan mahrum etdi hamda iqtisodiy jihatdan Rossiya imperiyasiga tobe holatga keltirdi. Avvalo, siyosiy nuqtai nazardan, mahalliy aholining o‘zini o‘zi boshqarish imkoniyati yo‘qqa chiqarildi. Qozilar, amirlik davridagi boshqaruv idoralari va an’anaviy liderlar o‘z vakolatlarini yo‘qotdi. Bu esa mahalliy jamiyatda boshboshdoqlik, adolatsizlik va Rossiyaga qarshi norozilik kayfiyatining ortishiga sabab bo‘ldi. Masalan, 1916-yilgi “Chor chaqirig‘i” deb atalgan voqealar davrida Samarqand viloyatida ham ommaviy noroziliklar yuz berdi. Chunki bu viloyatdan minglab yoshlar birinchi jahon urushiga majburan safarbar etildi. Natijada, yuzlab odamlar qochishga, qarshilik ko‘rsatishga majbur bo‘ldi, ba'zilari esa qatl etildi yoki qamoqqa olindi.

Iqtisodiy jihatdan esa, Rossiya imperiyasi tomonidan yer egaligi tizimining o‘zgartirilishi va soliqlar tizimining joriy etilishi mahalliy aholi, ayniqsa dehqonlar hayotiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Ko‘plab yerlar Rossiya askarlari va amaldorlariga tarqatildi. 1880-yillarga kelib viloyatdagi qishloq xo‘jalik yerlarining 30 foizdan ortig‘i bevosita yoki bilvosita Rossiya mansabdor shaxslari nazoratiga o‘tgan edi. Mahalliy aholiga esa ijaraga olinadigan yerlar qolgan bo‘lib, bu yerlar uchun ular yuqori miqdorda soliqlar to‘lashga majbur bo‘lishdi. Masalan, 1890-yillarda dehqonlardan yiliga yig‘iladigan yer solig‘i 10 rublni tashkil etgan bo‘lsa, bu o‘sha davrdagi o‘rtacha daromadning 20–25 foiziga teng bo‘lgan[7]. Bundan tashqari, soliqlar faqat pul ko‘rinishida emas, balki mahsulot bilan ham undirilar, bu esa dehqonlar uchun qo‘shimcha yuk bo‘lgan.

Madaniy va ma’naviy sohalarda ham Rossiya imperiyasining siyosati uzoq muddatli salbiy oqibatlar qoldirdi. Ruslashtirish siyosati asosida rus maktablari ochilib, rus tili va madaniyati targ‘ib qilindi. 1897-yilgi birinchi imperiyaviy aholini ro‘yxatga olish ma’lumotlariga ko‘ra, Samarqand viloyatidagi rus aholisining ulushi 6 foizni tashkil etgan bo‘lsa-da, ular barcha ma’muriy va ta’lim tizimlarida yetakchi o‘rinda edi. Mahalliy aholi orasida savodxonlik darajasi juda past bo‘lib, aynan 1897-yilgi ro‘yxatga ko‘ra, viloyatdagi umumiy savodxonlik darajasi atigi 7 foizni tashkil qilgan,

[7] Sattorov Sh. *Mustamlakachilik davrida Samarqand va Buxoro: Agrar tizim va iqtisodiy ta'sirlar*. – T.: Fan, 2017. – B. 114.

bu ko'rsatkich erkaklar orasida 10 foiz, ayollar orasida esa bor-yo'g'i 2 foiz edi. Bu esa Rossiya imperiyasi siyosatining mahalliy aholiga ta'lim berishdan ko'ra, ularni qaramlikda ushlab turishga yo'naltirilganini ko'rsatadi.

Samarqand viloyatidagi ijtimoiy tengsizlik kuchayib bordi. Rossiyalik amaldorlar va askarlar maxsus huquq va imtiyozlarga ega bo'lishgan, mahalliy aholi esa ikkinchi darajali fuqarolar sifatida qaralgan. Bu ijtimoiy bosim natijasida viloyatda norozilik kayfiyati tobora ortib bordi va bu holat XX asr boshlariga kelib siyosiy harakatlar shaklida namoyon bo'la boshladi. 1905-yilgi Rossiyadagi inqilob Samarqandda ham aks sado berdi - bosmachilik harakati aynan mana shu siyosiy, iqtisodiy va madaniy bosim natijasi sifatida shakllandi.

Natijada, Rossiya imperiyasi tomonidan joriy etilgan boshqaruv tizimi mahalliy aholining noroziligini keltirib chiqardi va bu norozilik XX asr boshida bosmachilik harakati shaklida kuchli qarshilikka aylandi. 1917-yilgi Fevral inqilobi va undan keyingi Oktyabr to'ntarishi natijasida Rossiya imperiyasi ag'darilgach, Samarqand viloyatida ham mustamlakachilik boshqaruvi tugadi[8]. 1918-yilga kelib, Turkiston Muxtor Sovet Sotsialistik Respublikasi tarkibiga kiritilgan Samarqand viloyatida sovet hokimiyati o'rnatildi. Bu esa mustamlakachilik tizimining rasmiy tugashi bo'ldi, biroq uning salbiy oqibatlari — iqtisodiy tengsizlik, savodsizlik, madaniy ajratish — uzoq yillar davomida saqlanib qoldi. Shu tariqa Rossiya imperiyasi tomonidan o'rnatilgan boshqaruv tizimi mahalliy aholining mustaqil rivojlanishiga katta to'siq bo'ldi va tarixiy jihatdan keskin norozilik, siyosiy qarshilik hamda inqilobiy harakatlar bilan yakunlandi.

Yer egalik tizimining o'zgarishi bilan bir qatorda, irrigatsiya – ya'ni sug'orish tizimi ham davlat nazoratiga o'tdi Rossiya imperiyasi tomonidan XIX asr oxirida Samarqand viloyatida o'rnatilgan mustamlakachilik boshqaruvi hudud iqtisodiyotiga, ayniqsa qishloq xo'jaligiga chuqur va keng qamrovli ta'sir ko'rsatdi[9]. Bu ta'sirlar asosan yerga egalik tartibining o'zgarishi, irrigatsiya tizimining nazorat ostiga olinishi, majburiy ekin turlari siyosati va soliq yukining ortishi orqali namoyon bo'ldi.

---

[8] Rahmonov M. *Samarqand viloyatida sug'orish tizimining o'zgarishi va ekologik oqibatlar*. – T.: Yangi asr avlodi, 2015. – B. 92.
[9] Davronov J. *Markaziy Osiyo iqtisodiyotining transformatsiyasi: XIX asr oxiri - XX asr boshlarida*. – Toshkent, 2014. – B. 123.

O‘ZBEK XALQLARI MILLIY MUSIQIY CHOLG‘U ASBOBLARIDA IJROCHILIK USLUBLARI.

Sayfullayev Sanjarbek Sadullayevich

Buxoro Xalqaro Universiteti 2- bosqich magistranti

Nurullayev Farrux Gaybulloyevich

BuxDPI "Musiqa va tasviriy san'at" kafedrasi professori

Annotatsiya:*Maqolada O'zbek xalqining og'zaki an'analaridagi kasbiy musiqasi , ayniqsa maqom yo'llari, rang-barang murakkab doyra usullari va boshqa milliy musiqa sozlarda ijro etilgan asarlarhihg buyukligi, bu esa sozanda va xonandalardan yuksak ijro mahoratini talab etishi. Xonanda xushovoz bo'lishidan tashqari, kuchli xotira, she'riyatdan xabardorligi hamda o'ta qobiliyatli bo'lmog'i lozimligi to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Maqom, xonanda, xushovoz, mahalliylik, mavrigi, lazgi, moddiy, doyra, katta ashula, tanbur,dutor.*

Annotation: *The article presents the professional music of the Uzbek people in the oral tradition, in particular, works performed in the style, techniques of complex colored doira and other national musical styles, which requires high performing skills from soloists and singers. It was believed that a singer should have not only a good voice, but also a strong memory, knowledge of poetry, and also be extremely capable.*

Keywords: *status, singer, khushovoz, locality, mavrigi, lazgi, material, doira, big song, tanbur, dutor.*

Аннотация: *в статье представлена профессиональная музыка узбекского народа в устной традиции, в частности, произведения, исполняемые в стилистике, приемах цветной сложной дойры и других национальных музыкальных стилях, что требует от солистов и певцов высокого исполнительского мастерства. Считалось, что певец должен обладать не только хорошим голосом, но и сильной памятью, знанием поэзии, а также быть чрезвычайно способным.*

Ключевые слова: *макоммвфя, певец, хушовоз, местность, мавриги, лазги, материал, дойра, большая песня, танбур,дутор.*

Tarixdan ma'lumki o'zbek xalqining og`zaki an'analaridagi kasbiy musiqasi , ayniqsa maqom yo'llari yirik shaklda bo'lib, rang-barang murakkab doyra usullaridan va boshqa milliy musiqa sozlarimizda ijro etilgan buyuk asarlardan iboratdir. Bu esa sozanda-xonandalardan yuksak ijro mahoratini talab etadi. Xonanda xushovoz bo'lishidan tashqari, kuchli xotira, she'riyatidan xabardor, qobiliyatli bo'lmog'i lozim. Shu bois biz xalq sozanda va xonandalari to'g'risida fikr yuritar ekanmiz, ularning shu fazilatlarini inobatga olishimiz kerak bo'ladi. O'zbekiston aholisining etnik xususiyatidan farqi san'at sohasida ham o'z aksini topgandir: Farg'ona-Toshkent, Surxondaryo-Qashqadaryo, Buxoro-Samarqand va Xorazm vohalarining musiqiy asarlari o'rtasida sezilarli darajada mahalliylik farqi mavjud. Turli viloyatdagi xalq ashulalari ritm va ohanglarining ko'pgina xususiyatlari, ijro etish yo'llari va janrlari bir-biridan farq qilishi o'zbek xalq musiqasini turli badiiy vositalar bilan boyitib kelmoqda. Bunday rang-baranglikka o'zbek xalqi bilan boshqa qo'shni respblika xalqlari o'rtasidagi yaqin aloqalar ham katta omil bo'ldi. Masalan, O'zbekistonning ba'zi viloyatlarida Qashqadaryo, Surxondaryo, Toshkent va Samarqandning tog'lik rayonlarida Qirg'iz, Qozoq cholg'u kuylariga o'xshash musiqalar uchraydi. Xorazmda esa, Qoraqalpoq va Turkman musiqasi ohanglarini eslatuvchi kuylarni eshitish mumkin. Ayniqsa, tarixiy rivojlanish jarayonida bir-biri bilan yaqin aloqada bo'lgan o'zbek va tojik xalqlarining musiqa merosida o'zaro o'xshashlik juda ko'p. Musiqiy merosimizdagi bu o'xshashlik ayniqsa, professional og'zaki janrlarida yaqqol, ko'rinadi. Buxoro "Shashmaqom"ini tojik va o'zbek xalqlari o'zlarining milliy meroslari deb hisoblashlari tasodifiy hol emas.

Shundan kelib chiqib, aytish mumkinki, har bir vohaning (viloyatning) o'ziga xos bo'lgan sozanda va ijrochilari bo'lgan. Bular atoqli xalq san'atkorlari bo'lib, milliy musiqamizni yillar davomidagi rivojlanishida munosib hissa qo'shib keldilar. Xalq san'atkorlari –xonanda va sozandalarning repertuar – dasturi juda boy bo'lib unga mavzu va tasviriy vositalari turlicha bo'lgan xalq ashulalarini, cholg'u kuylari va og'zaki an'anadagi kasbiy musiqa asarlari kiradi. Ularning ijro dasturida Sharqning mashhur shoirlari: Umar Xayyom (XI-XII asrlar), Jaloliddin Rumiy (XII asr), Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy (XV asr), Bedil (XVII-XVIII arlar), Muqimiy, Furqat va boshqalarning lirik she'rlari joy egallgan edi. Bularni ijro etishda ko'pgina xalq ashulachilari yuksak mahoratga erishganlar. Buxorolik hofiz domla Halim Ibodov, Levi Boboxonov, samarqandlik Hoji Abdulaziz Abdurasulov, toshkentlik Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Shorahim Shoumarovlar ijroning ohangdorligi, tovush diapazonining nihoyatda kengligi, nafas olish texnikasidan mohirlik, xotiraning kuchliligi bilan tinglovchilarni hayratga solganlar. Ularning yuksak ijrochilik

mahoratlari hatto XX asr boshlarida Moskva va Rigada Mafon firmalarining Toshkent va Buxoroda yozib olgan grammplastinkalaridan ham bilsa bo’ladi. Biz yuqorida respublikamiz vohalariga xos bo’lgan kuy va qo’shiqlar, shuningdek ularning ijrochilari bo’lganligi borasida aytib o’tgan edik. Masalan, maqomlar ko’p holda Buxoro va Xorazm hamda Toshkent-Farg’onada maoqm yo’lidagi kuy va ashulalarda mavjudligini ko’ramiz.

Katta ashula –Farg’onaga, doston ijrochiligi Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm va Samarqand vohalariga xos bo’lgan janrlardir. Bundan tashqari ayrim lokal xususiyatga ega bo’lgan turkum va yalla hamda qo’shiqlar borki, bularni eslagancha darrov qaysi vohaga xosligini anqlab olish mumkin emas. Bular “Buxorocha”, “Mavrigi” (Buxoro), “Lazgi” (Xorazm), “Polka” (Andijon), “Namangan olmasi”, “Tanovor” (Farg’ona), “Toshkent uforisi” singari keng ommalashgan xalq yo’lidagi ohanglardir. Ushbu janrlarning ijrochilari esa, atoqli hofizlar Otajalol Nosirov, Domla Halim Ibodov, Levi Boboxonov, Usta Shodi Azizov, Mulla To’ychi Toshmuhammedov, Hoji Abduaziz Abdurasulov, Yunus Rajabiy, Shorahim Shoumarov, Boboxon va Akmalxon So’fixonovlar, Berkinboy Fayziev, Jo’raxon Sulaymonov, Ma’murjon Uzoqov, Hojixon Boltaev, Komiljon Otaniyozov, Sherog’i Yoqubov, Fattohxon Mamadaliev, Orifxon Hotamov. Shuningdek, mohir sozandalardan Hoji Abdurahmon Umarov, Otag’iyos Abdug’aniev, Ma’rufjon Toshpo’latov, Yoqub Davidov, Usta Olim Komilov, Abduqodir Ismoilov, Ahmadjon Umrzoqov, To’xtasin Jalilov, Usta Ro’zmatxon Isaboev, Rizqi Rajabiy, Otavali Nuriddinov, Muhammadjon Mirzaev, Turg’un Alimatov, Faxriddin Sodiqov, Saidjon Kalonov, Komiljon Jabborov, Nabijon Hasanov, Qori Siroj Yusupov, Ayub Qodirov, Ergash Shukrullaev, Orif Qosimov, Orif garmon Toshmatov, G’anijon Toshmatov bugungi kunda esa G’ulomjon Hojiqulov, Abduhoshim Ismoilov, Ari Boboxonov, Sulaymon Taxalov, O’lmas Rasulov, Abdulhaq Abdurashidov, Abdurahmon Xoltojiev, Qahramon Dadaev, Tal’at Sayfiddinov, Odil Kamolxo’jaev singari sozandayu xonandalar milliy musiqamiz rivojiga, uning an’anaviy ijro uslubiga katta hissa qo’shadilar va qo’shib kelmoqdalar. Yuqorida nomlari keltirilgan xonanda va sozandalarning o’ziga xos tomoni shundan iboratki, ularning har biri ma’lum mohirona ijrochilik uslubiga ega bo’lgan. Ushbu san’atkorlarning ijro usubari deyarli bir-biriga o’xshamagan. Ular ijrosidagi umumiylik shundaki, barchalari yuksak ijro sifati sohibi, ya’ni baland musiqiy iste’dod, mustahkam, tug’ma ritm, xotira va katta diapzondagi ovozga ega bo’lganlar. Ushbu ustoz ijrochilarda ustoz va shogird an’anasi ham juda samimiy bo’lgan. Ular asosan xalq yo’lidagi kuy va qo’shiqlarni an’anaviy usulda ijro etib kelganlar. Bugungi kunda musiqa ijrochiligidagi o’tmish ustozlar yo’lini O’zbekiston konservatoriyasi Sharq musiqasi kafedrasini tamomlagan qator iste’dodli

- xonanda-sozandalar davom ettirmoqdalar. Demak, xalq musiqasining ijro uslubi kelajakda ishonchli qo'llarda deb qanoat hosil qilish mumkin.O'rta Osiyo dunyodagi kamonli sozlarning vatani, degan xulosaga kelgan edi taniqli nemis musiqashunos olimi, jahon cholg'ulari haqida bir necha tadqiqotlar muallifi doktor Verner Baxman Aykon shunday fikr bildirgan, olimlar V.S.Vinogradov, I,R,Rajabov, T.S.Vizgo va boshqalar tomonidan ham ta'kidlangani bejiz emas, albatta. O'rta Sharq davlatlari, eng avval Eron, Shimoliy Hindiston Yunoniston va boshqa davlatlar bilan uzviy bog'langan holda rivojlandi. Bu ulkan Sharq mamlakatlari musiqa madaniyati tarixida O'rta Osiyo hissasining buyukligiga olib keldi. O'rta osiyoda, ayniqsa O'zbekiston musiqa madanitida xos cholg'ulardagi juda katta xilma-xillik uzoq o'tmish yodgorliklarida, ham namoyon bo'ladi. Hozirgi karnay, surnay, nay, dutor, tanbur va doira shularga kiradi.

Dutor – O'rta osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan o'zbek – tojiklarning sevimli sozlaridan hisoblanadi. Ma'lumki, musiqiy cholg'ularimiz xalqimizning muqaddas qadriyati, san'at namnalaridan biridir.

Orombaxsh, yoqimli ohangi chalinishi nisbatan qaylayligi, shu bilan birga murakkab musiqaviy texnika usullaridan foylanishning mumkinligi dutorni ham havaskor ham professionallarning keng doyirasi uchun eng ma'qul sozlardan biriga aylantirdi. Bugungi kunda dutor o'zbek, tojik, uyg'ur, turkman, qoraqalpoq singari xalqlari cholg'u madaniyatida muhim ahamiyat kasb etadi.Dutor Eron, Afg'oniston, Hindiston xalqlariga ham ma'lum cholg'udir. V.S.Vinogradov ta'kidlaganidek dutor kabi chertib chalinadigan sozlar chet el va sharq mamlakatlarining faqat O'rta Osiyoga yondosh tumanlarida tarqalgan bo'lib xalq turmushida shu qadar katta mavqe egallagan. Bu esa birinchidan ushbu hudud xalqlari o'rtasida qadimdan mavjul bo'ligan madaniy aloqalar haqida, ikkinchidan esa, O'rta Osiyo zaminida turli sozlarda ijrochilarning teran hamda mustahkam ildizlari borligidan dalolat beradi. Ma'lumki, O'zbekiston madaniyatida ko'chmanchi va o'troq madaniyatlar an'analari xususiyatlari jamlangan.

Bunga dutor yaqqol misol bo'la oladi. O'zbek sozlari haqida ilk tadqiqot muallifi V.M.Belyaev fikricha dutor ko'chmanchilarning ikki torli sozi o'troq aholi tanburi sintezida tashkil topgan. Dutor dastasining cho'ziqligi pardalar ayniqsa pozitsiyalar pardalarning katta joylashganligi tanburning ta'siridan guvohlik bedai. V.M.Belyaev farazini tasviriy materiallar O'rta Osiyo hududida ayniqsa so'nggi 20 yillar mobaynida topilgan arxeologik topilmalar ham tasdiqlaydi. O'rta Osiyo qadimiy xalqlari musiqasi tarixini o'rganishda bu topilmalar asosiy manba hisoblanadi. Afrosiyob, Dalvarzintepa, Varaxsha va boshqa yodgorliklarda chang (17 asrgacha u arfa tipidagi soz edi), bobat

T.S.Vizgo fikricha, o'rta asr arab udining prototipi, rubob va hokazo sozlarning ko'p sonli tasvirlari orasiga dutorga o'xshash sozni uchratmaymiz. Moddiy madaniyat iboidalarida o'troq aholining didini aks ettiruvchi ziroatkor shahar madaniyatiga xos narsalar o'z aksini topgan. Demak, dutor yoki uning qadimiy ajdodlari qadimiy soz ekanligi shubxasiz bo'lsada, boshqa rejadagi madaniyat an'analariga xos bo'lganligi sababli ushbu obidalarda aksini topmagan. Xorazm terrokatalarida (E.O. IV – III va eramiz birinchi asrlari) dutorsimon sozlarning bizga ma'lum yagona tasviri mavjud bo'lib mutaxassislar Shimoliy ko'chmanchi qabilalarning sozlari deb qaramoqdalar.

Bu sozlarning qadimiy Xorazm yodgorliklari tasvirlanishi "ikki xalqlar (ya'ni o'troq va ko'chmanchi xalqlar) tarixi tongotaridayoq o'zaro qalin madaniy ta'sir mavjudligidan dalolat beradi" (R.L.Sladkov) – deb hisoblanmoqda. Ikki torli chertib chalinuvchi sozlar, - deb yozadi V.S.Vinogradov – oddiy ko'chmanchi ham foydalana oladigan eng xalqlchil sozdir. Haqiqatandan ham qozoq o'zbek va tojiklarda do'mbira, qoraqalpoqlarda va o'zbeklarda dutor keng xalq ommasi musiqa hayotida katta rol o'ynaydi. Yozma manbalarda dutor birinchi marta XV asrda tilga olinadi. Bu Husayniyning "Qonun ilmi va amali musiqiy" risolasidir. Husayniy Navoiyning zamondoshi bo'lib, risola ham Navoiyning maslahati bilan yozilgan.

Husayniy tasvirlagan dutor I.Rajabovning tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha hozirgi dutorlardan ancha farq qilgan risola muallifi tasvirlagan pardalarga qaraganda dastasi qisqaroq bo'lgan. Dutorning hozirgiday birinchi torigina emas balki ikkala tori ham ohangdor bo'lgan. Husayniyning dutor pardalaridan asosiy maqomlarni chiqarish usullari bayon qilganidan I.Rajabov shunday xulosaga kelgan masalan dutorda "ushshoq" maqomini chiqarishni bayon ettar ekan, Hasayniy avvalo noxun (tirnoq) bilan qo'yish bo'lgan ochiq torga urish kerak keyin navbat bilan bu torning "D" "3" pardalarini bosish kerak deb yozadi. So'ngra ochiq yanada yuqori "X" toriga navbat bilan Ya, Yd. Yx pardalarni bosish kerak. Ushshoq maqomining tovush qatori shu bilan tugaydi. T.S.Vizgo Husayniy ikki torli boshqa biror cholg'u masalan tanbur haqida yozmaganmikin deb faraz qiladi. Zotan. Dutor so'zining lug'aviy ma'nosi (ikki tor) ham shu fikrni tug'diradi. Hasayniy dutor haqida yoki torli boshqa soz haqida yozganmi, bu masala hali uzul kesil hal qilinmagan. V.M.Belyaevning "O'zbekiston musiqa asboblari" kitobida o'zbek sozlari haqida ancha mufassal ma'lumotlar yig'ilgan.

Muallif cholg'u asboblari va ularning paydo bo'lishi haqida ko'p ma'lumotlar to'plagan. Belyaev asari umuman foydali bo'lsada, hozirgi kitobxonni qoniqtira olmaydi. Unda xususiy mulohazalar ko'proq, ular musiqa tajribasiga sinab qurilgan xulosalar va boshqa dalillar bilan asoslanilmaydi. U yoki bu cholg'u asbobining kelib

chiqishini aniqlash uni u yoki bu asr bilan bog'lashharakatlari doimo ham to'g'ri xulosaga olib kelavermaydi. Muallif fikricha cholg'u asbobi yog'ochdan yasalgan demak temir asridan oldin yasalgan, agarda loydan yasalgan bo'lsa, demak uning paydo bo'lishi ganchkorlik rivojlangan paytga to'g'ri keladi. Ammo bu dalil bo'la olmaydi. Masalan: yog'och cholg'u asbobi temir yo'li uylab topilganidan keyin ham paydo bo'lishi mumkinku? Xullas, o'zbek milliy sozlarning paydo bo'lishi taraqqiyotini o'rgangan yuqorida nomlari zikr qilingan musiqashunos olimlarimiz o'z mulohazalarini aniq asoslab bersalar ba'zilari fikrlarini bayon etishda mavhumlikka yo'l qo'yganlar biz yoshlar milliy sozlar qolaversa musiqamiz tarixini chuqur o'rganib tahlil qilishda xatoliklarga yo'l qo'ymasligi lozim.

ADABIYOTLAR:

1. F.G Nurullayev, Firdavs To'xtayev-MUSIQIY TOVUSHLARINING XUSUSIYATLARI TENDENTSIYALARI. Journal of science-innovative research in Uzbekistan, 2024/12/1,Tom-2,12, 8-15 betlar
2. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich, X.G Saidovna. FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH THE MEANS OF UZBEK FOLK SONGS. International journal of artificial intelligence ISSN: 2692-515X
3. Xujayev Dilmurod Bakiyevich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- MAVRIGI VA BUXORCHA KONSEPTSIYASI TAMOYILLARI BUXORODA QAROR TOPISHI, International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING, 2024/4/30,Tom-5,1, 515-520 betlar
4. D.M Yusupovich, N.F. Gaybulloyevich- Milliy Musiqa San'ati Ravnaq Topishida O 'Zbek Folklorining O 'Rni Va Ahamiyati- Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 2024/2/6, Tom-2,2, 4-8 betlar
5. Egamov Oxunjon Saidovich Nurullayev F.G- BUXORO VOHASI FOLKLOR QO'SHIQLARI O'ZBEK XALQINING BOY MEROSI SIFATIDA, Confrencea - Virtual International Conferences, "International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education." Vol. 1 No. 1 (2024)
6. Istatov Muhriddin Qaxramonovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- MUSIQIY TOVUSHLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA CHOLGU ASBOBLARIDA JOR BOLISH USLUBLARI. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Hosted from New York, the USA https://confrencea.org Janruary 30th, 2024, Confrencea 1 (1),74-78

7. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. SKRIPKA CHOLG‘U ASBOBIGA BIR NAZAR. PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL| PEDAGOGS | PED | VOLUME-76 | ISSUE-1(2025)
8. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. MUSIQA TO‘GARAGLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHGA OID NAZARIУ-PEDAGOGIK HAMDA PSIXOLOGIK ASOSLAR. ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ| INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL . Vol. 39 No. 1 (2025)
9. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich .O‘QUVCHILARGA BOLALAR FOLKLOR QO‘SHIQLARINI O‘RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. Vol. 75 No. 1 (2025): PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL | PEDAGOGS | PED | VOLUME-75 | ISSUE-1.
10. Sayfullayev Sanjarbek Sadullayevich Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. FOLKLOR QO ‘SHIQLARINING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education,Hosted from New York,the USA https://confrencea.org Janruary 30th, 2024
11. Rustamov Feruz Tavakkal ogli, & Nurullayev Farrukh Gaybulloyevich. EDUCATION OF A CHILD BY MUSIC IN THE EARLY PERIOD OF LIFE. (2023).Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 22, 29–34.Retrieved from https://sjird.journal spark.org /index.php/ sjird/article/ view/863
12. Usmanov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrukh Gaibulloyevich. THE ROLE OF MUSIC CULTURE LESSONS IN THE GROWTH OF THE CONSCIOUSNESS OF THE STUDENT YOUTH AND NATIONAL THINKING. (2023). *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, *1*(4), 5-9.
13. Usmonov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. O‘Quvchilarni Ma’naviy-Axloqiy Shakllantirishda O‘Zbek Xalq Qo‘Shiqlari Ahamiyati. Progress Annals: Journal of Progressive Research|Vol. 1 No. 8 (2023): Progress Annals.Published: 2023-12-06
14. X.M.Ashurmuxamadovna, N.F.Gaybulloyevich MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MUSIQIY FAOLIYATI. (2023). Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 14-19. https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/282

15. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. "O'ZBEK MUSIQASI TARIXI" FANINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR. Ilm-fan va texnologiyalar. 2023 №2(1) Наука и технологии
16. Habibullayeva G.H.,Nurullayev F.G. O'ZBEK FOLKLOR QO'SHIQLARINING BOLALAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI. Inter education & global study 2023
17. Z.X Xamrayev, F.G Nurullayev - O 'ZBEK ESTRADA SAN'ATINING XALQ MADANIY HAYOTIDA TUTGAN O 'RNI - Экономика и социум, 2023 № 4-2 (107) стр 325-328
18. Hamdamova Sitora Rustamova, Nurullaev Farrukh Gaibullayevich-MUSIC AS A TOOL FOR RAISING CHILDREN EARLY LIFE.Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development.2022/11/29 Vol.9, 422-427
19. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев-Значение Фольклёрной Музыки В Воспитание Детей.Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities.2022/11/24. Vol 12. 189-193
20. Rahmonova Hojibuvi Rizojon Qizi, Nurillayev Farrux-Musiqaning inson ruhiyatiga tasiri qadimgi dunyo olimlarining qarashlarida. Ta'lim fidoyilari, OOO «Research and publications» 2022.Vol 24,№ 45, 73-83
21. Madaminova Muyassarxon, Nurullayev F.G.-UMUMIY ÓRTA TA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA TARBIYASI.Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)2022 Special issue,130-134, OOO «THE FUTURE OF A NEW DAY»
22. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев- Случайный выбор качественных характеристик материала по музыки или порядок его изложения в процессе создания музыки или исполнения опуса. SCIENTIFIC PROGRESS.2021.Vol 2, №4(pp. 588-593)
23. Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part IIIISSN 2056-5852.
24. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся. Научно– методический журнал «Проблемы педагогики» №3(48). Москва 2020. С.15-17.
25. Нуруллаев Ф.Г., Композиционный и исполнительский процесс в музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 576-581.

26. Нуруллаев Ф.Г. Импровизаторское творчество в XX веке по сфере музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 582-587.
27. Nurullayeva N.G., Nurullaeva N.K., Nurullaev B.G. Role and significance of folkler music in the upbringing of children of preschool age. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. Vol.10, Issue 10, October 2020.
28. Нуруллаев Ф.Г., Музыкальный процесс в западной музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021. - pp.570-575.
29. Нуруллаев Ф.Г., Норова Ш.У. Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях// Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. Выпуск №17, 2018. – С.295-299.
30. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Музыкально-историческое наследие центральной Азии (психологический настрой армии Темура). Психология XXI столетия, 18-20 марта 2020 года С. 115-118.
31. **Nurillaev Farrukh Gaybullaevich-** The technology of organizing the aesthetic education of students by means of folk songs. European Chemical Bulletin (Scopus-Q3) ISSN2063-5346. 2023, 12 (Special Issue7), 1987-1996

MUSIQA DARSLARIDA VOKAL-XOR MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH USTIDA ISHLASH YO'LLARINING ILMIY NAZARIY ASOSLARI

Hikmatov Asadbek Hidoyatjon O'g'li
Buxoro davlat Pedagogika Instituti Musiqa va tasviriy san'at kafedrasi II-bosqich magistranti.

Nurullayev F.G.
Buxoro davlat Pedagogika Instituti Musiqa va tasviriy san'at kafedrasi, p.f.f.d (PhD) professor.

Annotassiya: *Ushbu maqolada hozirgi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqiy tarbiya,vokal-xor malakalarini shakllantirish, ta'lim, o'quvchilarni badiiy-estetik didini yuksaltirish va ularni har tomonlama rivojlantirib, komil inson qilib tarbiyalash haqida fikr yuritilgan.*

Tayanch iboralar: *musiqa, vokal-xor, malaka, san'at, ta'lim, tarbiya, odob, axloq, xulq-atvor, estetika, axborot texnologiya, ommaviy madaniyat, tarbiyaviy jarayon, inson kamoloti.*

Аннотация: *В статье рассматриваются музыкальноеи вокально-хоровые навыки, воспитание школьников сегодняшного дня. Обсуждаются развитие личности у младших школьников, целенаправленные педагогические процессы формирования и интеграционных нравственных качеств. Всесторонее улучшение средних школ.*

Ключевые слова: *музыка, вокал, хор, воспитание, культура, песня, чувство, интеллект, арт-художество, литература, ребёнок, развитие.*

Musiqa madaniy hayotimizda keng o'rin tutgan, inson shaxsiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadigan san'at turidir. Musiqa tarbiyasi nafosat tarbiyasining asosiy va murakkab qirralaridan biri bo'lib, atrofdagi go'zal narsalarni to'g'ri idrok etishga va qadrlashga o'rgatadi. Musiqa inson hissiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lib, bolalarni nafosat olamiga olib kirish va g'oyaviy-axloqiy tarbiyalashning muhim vositasidir.

Milliy madaniyatimiz bobokaloni Abu Nasr al-Forobiy "Bu fan tanning sog'ligi uchun foydalidir", degan edi. Abu Nasr al Forobiyning fikricha, "Musiqa – nodir san'at, ezgulikka yetaklovchi kuchdir" "Kimki ilm, hikmat o'rganmoqchi bo'lsa, avvalo o'zi ma'naviy barkamollikka erishmog'i lozim'' degan edi. Buyuk astronom olim Abu Rayxon Beruniy. "Har kimki hikmat o'rganaman desa, yoshlikdan bolasini

ilmli va dono kishilardan saboq olishiga harakat qilsin. Shundagina u komillik darajasiga yetadi”, shunday ekan, hozirgi davrda musiqa o‘qituvchisidan mas’uliyat, fanga yangicha yondashuv, uning metodologiyasini chuqur o‘rganish talab etiladi. Umumta’lim maktablarida esa musiqa madaniyati darslarining asosiy maqsadi, o‘quvchilarda musiqaga qiziqish uyg‘otish orqali musiqiy madaniyatini tarkib toptirish. Zero, kuy va ohang ta’sirida inson ezgulikka intilish, go‘zallikni asrash, ona tabiatga, ona-Vatanga muhabbat histuyg‘ularini shakllantirib, ma’naviy dunyosini boyitadi.

Buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy o‘z asarlarida musiqa tarbiyasining qirralarini chuqur o‘rganib, shunday degan edi: “Musiqa jamiyat hayotining muhim negizidir. Faqat musiqagina odamning qalbiga tiniqlik, mutanosiblik va o‘z-o‘zidan qanoat tuyg‘usini olib kiradi va uni baxtiyor qiladi”.

Buyuk pedagog olim A.Avloniy shunday degan edilar “Tarbiya qiluvchilar tabib kabidirlar, tabib xastani badanidagi kasallikka davo qilgani kabi, o‘qituvchi ham bolani musiqa orqali aqliy rivojiga, diqqat markaziga ta’sir etib, ularda poklik, sadoqat, mehr, kattalarga hurmat, Vatanga muhabbat kabi tuyg‘ularni tarbiyalaydi”. “Tarbiya biz uchun yo hayot yo momot, yo najot – yo halokat. Yo saodat – yo falokat masalasidir” deb yozgan edi.[1] Shayx Sa’diy esa: “Musiqa olam ruhining yo‘ldoshidir”, deb ta’rif bergan. Musiqa insonga tez ta’sir qiluvchi emotsional hissiyotni faol rivojlantiruvchi vositadir. Inson musiqa bilan ona allasi orqali tanishib, umrbod undan zavq topadi va madad oladi.

Musiqa tufayli insonda oliyjanoblik, ulug‘vorlik go‘zallik tashqi dunyodagina emas, balki uning o‘zida ham mavjud ekanligi to‘g‘risidagi tasavvur yuzaga keladi.

Nazariya va amaliyotga asoslangan holda shuni aytish joizki, musiqiy qobilyatlar va ularni rivojlantirish muammosi pedagogika va psixologiyaning dolzarb muammolaridan biridir. Bu qobilyatlarni rivojlantirish ijtimoiy muhit, tabiatdan berilgan iste’dod, iqtidor, shaxsning iroda kuchi, faolligi, jismoniy va aqliy jarayonlarga ham bog‘liqdir.

Bugungi kunda musiqa insonning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi, uning hissiyoti va ruhiyatiga faol ta’sir ko‘rsatadi. Umumta’lim maktablarining asosiy vazifalaridan biri, o‘quvchilarni nafosat olamiga olib kirish va ma’naviy tarbiya berish. Bunda o‘qituvchi bolalarni ma’lum bir musiqa asari bilan tanishtirib, uni ifodali, “jonli” qilib ijro etib, o‘quvchilar diqqat-e’tiborini asarga jalb etadi, ularning nutqini o‘stirish, fikrlash qobiliyatini, dunyoqarashini kengaytiradi, emotsional his-

---

[1] G. Sharipova, G‘. Najmetdinov, Z. Xodjayeva “Musiqa o‘qitish metodikasi va maktab repertuari”.(darslik).Andijon 2020y 12-bet

tuyg'ularga ham faol ta'sir etadi. Musiqa darslarining mazmunida faqatgina o'zlashtirishi emas, balki o'quvchilar ongini voqelikka munosabatini rivojlantirish, estetik madaniyatini tarkib toptirish va boshqa ichki his-tuyg'ularini shakllantirish nazarda tutiladi. O'qituvchining darsga ijodiy tarzda yondashishi muhim ahamiyat kasb etadi va bir qancha vazifalarni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi:

– musiqa tarbiyasida yangi metod va vositalar izlash;

– hayot va san'at o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalash.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirishda o'qituvchi jiddiy tayyorgarlik ko'rishi, o'z ustida tinmay ishlashi, ya'ni bilim saviyasini oshirishi uchun ilmiy adabiyotlar, yangi dasturlar, badiiy adabiyotlar, teatr, muzeylarga borib (o'quvchilarni) ongini oshirish yo'llarini takomillashtirib borishi zarur. Musiqa darslari olib boriladigan sinf xonasi did bilan namunali jihozlangan bo'lishi muhim rol o'ynaydi. Texnika vositalari, metodik ko'rgazmali qurollar, pianino cholg'u asbobi va o'zbek xalq cholg'u asboblari bilan jihozlangan bo'lishi, yangi dasturdan foydalanib, dars reja – konspektalarini tuzib yangi texnologiyani qo'llab olib borilishi kerak. Shunday qilib, musiqa darslarining barcha faoliyatlarini maqsadi va mazmuni darsni yoritib, hayot bilan bog'lab darsning hamma qismlarini bir-biri bilan uzviy olib borishini talab etadi.

Musiqa darsi boshqa darslardan o'zining badiiyligi, qiziqarliligi va bolalarga ko'proq ijodiy zavq, emotsional tuyg'ular va obrazli kechinmalar uyg'otishi bilan ajralib turadi. Shuning uchun musiqa darsi eng avvalo, tarbiya darsidir. Musiqa darslari quyidagi spesifik xususiyatlari bilan boshqa darslardan farq qiladi:

1. Musiqa nazariyasi va ijrochiligiga doir beshta faoliyat turlaridan: vokal – xor mashg'ulotlari, musiqa savodi, musiqa tinglash, bolalar cholg'u asbobida chalish, ritmik harakatlar bajarish elementlari bilan farq qiladi.

2. Musiqa boshqa san'at turlaridan o'zining ifoda vositalari, ya'ni "tili" (kuy, lad, dinamik belgilari, temp, alteratsiya belgilari, intervallar) bilan farq qiladi. Agar badiiy adabiyot so'z bilan, tasviriy san'at ranglar bilan, raqs harakati bilan ifodalansa, musiqa esa musiqiy tovushlarda vujudga kelgan ohang bilan ifodalanadi. Yuqoridagi san'at turlarini ko'rish va eshitish orqali idrok etsak, musiqani faqatgina
quloq bilan tinglabgina ifoda etamiz, shuning uchun ko'zi ojiz kishilardan ham yetuk musiqachilar yetishib chiqqan.

3. Musiqa aniq vaqt o'lchovi bilan belgilangan san'atdir. Shuning uchun ijro etilayotgan musiqa tempiga sozlanib, uning har bir elementini diqqat bilan tinglamasak, asarni mukammal idrok etolmaymiz. Mumtoz asarni qayta-qayta tinglaganda uning yangi-yangi badiiy qirralarini his etamiz. Musiqa aniq vaqt o'lchoviga ega.

4. Musiqa bolalarga faol emotsional ta'sir ko'rsatadi, quvontiradi hamda ijodiy kechinmalar uyg'otadi. Yaxshi, mazmunli, qiziqarli musiqa darslaridan bolalar hordiq chiqarib, badiiy ozuqa oladilar, quvnoq, xursand bo'lib chiqadilar. Xullas musiqa darsi o'zining faol psixologik ta'siri bilan boshqa fanlardan farq qiladi.

5. Shuningdek, musiqa darsi boshqa fanlar bilan chambarchas bog'liqdir. Tasviriy san'at, adabiyot, ona tili, matematika, tarix, pedagogika, psixologiya, vokal, ritmika va boshqalar. Bular musiqa darsini hayot bilan bog'lashga, mazmunli, qiziqarli qilib darsni olib borishga yordam beradi. Musiqa darsi o'zining aralash dars tipi bilan ham boshqa fanlardan farq qiladi.

Musiqa darslari beshta faoliyat turidan tuziladi:

1. Xor bo'lib kuylash.
2. Musiqa savodi.
3. Musiqa tinglash.
4. Musiqaga mos harakatlarni bajarish.
5. Bolalar cholg'u asboblarida jo'r bo'lishdan iborat.[2]

Musiqadan turli ozuqa olish uchun inson yuksak madaniyatli sof qalb egasi, go'zallikni his eta oladigan, o'z kasbiga, ona vataniga mehr qo'ygan bo'lishi kerak. Shu bois bolalarda inson ma'naviyatining tarkibiy qismi bo'lgan musiqa madaniyatini tarbiyalash bosh maqsadi bo'lib turadi. Bu oliy maqsadni amalga oshirish uchun musiqa mashg'ulotlarini olib boruvchi mutaxasisning vazifalari quyidagilardan iboratdir:

1.Bolalarning musiqa san'atiga bo'lgan qiziqishi va muhabbaitni oshirish,vokal-xor malakalarini rivojlantirish

2.Musiqiy faoliyatlar jarayonida badiiy ijodkorlik va his-tuyg'ularni rivojlantirish.

3.Asarlarning badiiy-g'oyaviy mazmuni vositasida bolalarni axloqiy-estetik tarbiyalash.

4.Musiqa mashg'ulotlarida mehnatga nisbatan bolalarda ishtiyoq uyg'otish kabi ishlarni amalga oshirish kerak.

Aslida estetik tarbiyaning maqsad va vazifalari bu bilan chegaralanib qolmaydi, tarbiyalanuvchilarni go'zallik va xunuklikni, yuksaklik va tubanlikni, shodlik, kulfatni anglash va ko'ra bilishga o'rgatadi. Estetik tarbiya umuminsoniy va milliy qadriyatlar qaror topishiga xizmat qiladi. Ayonki, tarbiya inson ongiga, his-tuyg'ulariga, tasavvuriga, e'tiqodiga, dunyoqarashiga, xatti-harakatlariga, xulq-atvoriga ta'sir o'tkazadi.

---

[2] G. Sharipova, G'. Najmetdinov, Z. Xodjayeva "Musiqa o'qitish metodikasi va maktab repertuari".(darslik).Andijon 2020y 26-27 betlar

Musiqa bolalarning estetik idrokini shakllantiruvchi vosita sifatida. Bolalarning shaxs sifatida tarbiyalash uchun ta’lim jismoniy va ongli tarbiya uyg‘unlikda olib borilishi kerak. Bu maqsadga erishish uchun bolalarda to‘g‘ri tashkillashtirilgan musiqiy mashg‘ulotlar tashkil etiladi.

Bolalarni musiqiy o‘quvini ijodiy rivojlantirishda ayniqsa, vokal – xor ishlarining ahamiyati katta. Bunda o‘quvchilarni kuylashga qiziqtira olish ko‘p jihatdan o‘rganadigan har bir mashq yoki qo‘shiq o‘qituvchi tomonidan asarni chiroyli qilib kuylab berish o‘qituvchining mahoratiga bog‘liq. Chunki bolalar bilan olib boriladigan vokal – xor ishi ko‘pincha o‘qituvchi ovoziga taqlid qilib kuylashga asoslanadi. Shuning uchun o‘qituvchi o‘zining yoqimli ovozi ustida muntazam ish olib borishi va o‘quvchilarga xonandalik ovozi tushunchasini shakllantirishi kerak.

ADABIYOTLAR:

1. F.G Nurullayev, Firdavs To‘xtayev-MUSIQIY TOVUSHLARINING XUSUSIYATLARI TENDENTSIYALARI. Journal of science-innovative research in Uzbekistan, 2024/12/1,Tom-2,12, 8-15 betlar
2. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich, X.G Saidovna. FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH THE MEANS OF UZBEK FOLK SONGS. International journal of artificial intelligence ISSN: 2692-515X
3. Xujayev Dilmurod Bakiyevich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- MAVRIGI VA BUXORCHA KONSEPTSIYASI TAMOYILLARI BUXORODA QAROR TOPISHI, International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING, 2024/4/30,Tom-5,1, 515-520 betlar
4. D.M Yusupovich, N.F. Gaybulloyevich- Milliy Musiqa San’ati Ravnaq Topishida O ‘Zbek Folklorining O ‘Rni Va Ahamiyati- Diversity Research: Journal of Analysis and Trends, 2024/2/6, Tom-2,2, 4-8 betlar
5. Egamov Oxunjon Saidovich Nurullayev F.G- BUXORO VOHASI FOLKLOR QO‘SHIQLARI O‘ZBEK XALQINING BOY MEROSI SIFATIDA, Confrencea - Virtual International Conferences, “International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education.” Vol. 1 No. 1 (2024)
6. Istatov Muhriddin Qaxramonovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich- MUSIQIY TOVUSHLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA CHOLGU ASBOBLARIDA JOR BOLISH USLUBLARI. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education, Hosted from New York, the USA https://confrencea.org Janruary 30th, 2024, Confrencea 1 (1),74-78

7. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. SKRIPKA CHOLG‘U ASBOBIGA BIR NAZAR. PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL| PEDAGOGS | PED | VOLUME-76 | ISSUE-1(2025)
8. Norqulov Sh Sh, F.G Nurullayev. MUSIQA TO‘GARAGLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHGA OID NAZARIY-PEDAGOGIK HAMDA PSIXOLOGIK ASOSLAR. ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ| INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL . Vol. 39 No. 1 (2025)
9. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich .O‘QUVCHILARGA BOLALAR FOLKLOR QO‘SHIQLARINI O‘RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI. Vol. 75 No. 1 (2025): PEDAGOGS INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL | PEDAGOGS | PED | VOLUME-75 | ISSUE-1.
10. Sayfullayev Sanjarbek Sadullayevich Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. FOLKLOR QO ‘SHIQLARINING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education,Hosted from New York,the USA https://confrencea.org Janruary 30th, 2024
11. Rustamov Feruz Tavakkal ogli, & Nurullayev Farrukh Gaybulloyevich. EDUCATION OF A CHILD BY MUSIC IN THE EARLY PERIOD OF LIFE. (2023).Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 22, 29–34.Retrieved from https://sjird.journal spark.org /index.php/ sjird/article/ view/863
12. Usmanov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrukh Gaibulloyevich. THE ROLE OF MUSIC CULTURE LESSONS IN THE GROWTH OF THE CONSCIOUSNESS OF THE STUDENT YOUTH AND NATIONAL THINKING. (2023). *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, *1*(4), 5-9.
13. Usmonov Azizbek Azamatovich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. O‘Quvchilarni Ma’naviy-Axloqiy Shakllantirishda O‘Zbek Xalq Qo‘Shiqlari Ahamiyati. Progress Annals: Journal of Progressive Research|Vol. 1 No. 8 (2023): Progress Annals.Published: 2023-12-06
14. X.M.Ashurmuxamadovna, N.F.Gaybulloyevich MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MUSIQIY FAOLIYATI. (2023). Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 14-19. https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/282

15. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. "O'ZBEK MUSIQASI TARIXI" FANINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR. Ilm-fan va texnologiyalar. 2023 №2(1) Наука и технологии
16. Habibullayeva G.H.,Nurullayev F.G. O'ZBEK FOLKLOR QO̕SHIQLARINING BOLALAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI. Inter education & global study 2023
17. Z.X Xamrayev, F.G Nurullayev - O 'ZBEK ESTRADA SAN'ATINING XALQ MADANIY HAYOTIDA TUTGAN O 'RNI - Экономика и социум, 2023 № 4-2 (107) стр 325-328
18. Hamdamova Sitora Rustamova, Nurullaev Farrukh Gaibullayevich-MUSIC AS A TOOL FOR RAISING CHILDREN EARLY LIFE.Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development.2022/11/29 Vol.9, 422-427
19. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев-Значение Фольклёрной Музыки В Воспитание Детей.Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities.2022/11/24. Vol 12. 189-193
20. Rahmonova Hojibuvi Rizojon Qizi, Nurillayev Farrux-Musiqaning inson ruhiyatiga tasiri qadimgi dunyo olimlarining qarashlarida. Ta'lim fidoyilari, OOO «Research and publications» 2022.Vol 24,№ 45, 73-83
21. Madaminova Muyassarxon, Nurullayev F.G.-UMUMIY ÓRTA TA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA TARBIYASI.Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)2022 Special issue,130-134, OOO «THE FUTURE OF A NEW DAY»
22. Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев- Случайный выбор качественных характеристик материала по музыки или порядок его изложения в процессе создания музыки или исполнения опуса. SCIENTIFIC PROGRESS.2021.Vol 2, №4(pp. 588-593)
23. Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part IIIISSN 2056-5852.
24. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся. Научно– методический журнал «Проблемы педагогики» №3(48). Москва 2020. С.15-17.
25. Нуруллаев Ф.Г., Композиционный и исполнительский процесс в музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 576-581.

26. Нуруллаев Ф.Г. Импровизаторское творчество в XX веке по сфере музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 582-587.
27. Nurullayeva N.G., Nurullaeva N.K., Nurullaev B.G. Role and significance of folkler music in the upbringing of children of preschool age. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. Vol.10, Issue 10, October 2020.
28. Нуруллаев Ф.Г., Музыкальный процесс в западной музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021. - pp.570-575.
29. Нуруллаев Ф.Г., Норова Ш.У. Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях// Вестник интерградтивной психологии. Журнал для психологов. Выпуск №17, 2018. – С.295-299.
30. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Музыкально-историческое наследие центральной Азии (психологический настрой армии Темура). Психология XXI столетия, 18-20 марта 2020 года С. 115-118.
31. **Nurillaev Farrukh Gaybullaevich-** The technology of organizing the aesthetic education of students by means of folk songs. European Chemical Bulletin (Scopus-Q3) ISSN2063-5346. 2023, 12 (Special Issue7), 1987-1996

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В РЕЛИГИОЗНОЙ СФЕРЕ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Хакимова Н.А.
Доцент кафедры ICESCO по исламоведению
и изучению исламской цивилизации
МИАУз

В условиях усиливающейся глобальной поляризации, религиозного радикализма и роста идеологических вызовов особую актуальность приобретает выработка сбалансированной государственной политики в религиозной сфере. Республика Узбекистан в этом контексте предлагает уникальный опыт институционализации принципов свободы совести и светскости, основанных на конституционных гарантиях, правовом регулировании и гуманистических ценностях. В настоящем рассматриваются положения Концепции государственной политики в религиозной сфере, отражающие как теоретико-правовые основания, так и исторический и институциональный контекст формирования соответствующего курса.

Концепция содержит четкие дефиниции ключевых понятий, формирующих нормативный и идеологический фундамент государственной политики. В частности, свобода совести определяется как гарантированное Конституцией право каждого гражданина исповедовать любую религию либо не исповедовать никакую. Данная формулировка соотносится с международно-правовыми стандартами в области прав человека и подчеркивает индивидуальный характер религиозной идентичности[1].

Светскость представлена как система взглядов и норм, предполагающая свободу мышления, свободу совести, нравственность, основанную на гуманистических ценностях и общественных интересах. Светскость в узбекском контексте не сводится к отрицанию религиозного, а служит базой для гарантии плюрализма и правового равенства.

Светское государство в Концепции охарактеризовано как политико-правовая структура, обеспечивающая отделение религии от власти, нейтралитет государства по отношению к вероучениям, и управление, основанное на Конституции и законах, а не религиозных предписаниях.

---

[1] https://lex.uz/docs/7404926

Особое внимание уделено определению светских ценностей – как совокупности норм и принципов, обеспечивающих общественное согласие, веротерпимость и верховенство права. Это определение служит идейной основой для государственной идеологии, направленной на укрепление межконфессионального и межнационального мира.

Во второй главе Концепции описывается исторический путь становления религиозной политики Узбекистана. После обретения независимости перед страной встала задача выработки правового механизма регулирования религиозных отношений, что стало особенно актуальным в условиях угрозы религиозного экстремизма в регионе Центральной Азии.

На фоне активизации радикальных и террористических группировок в 1990-х годах, выдвигавших идеи создания клерикального государства, Узбекистан принял Закон «О свободе совести и религиозных организациях» (1998 г.)[2]. Этот нормативный акт стал важнейшим инструментом защиты как индивидуальной свободы совести, так и принципов светскости, создавая правовую основу для сдерживания угроз радикализации.

Концепция подчеркивает, что в 2000-х годах, несмотря на рост международного терроризма, правительство продолжило реализацию последовательной политики по обеспечению стабильности и защите религиозных свобод. Это позволило сохранить атмосферу межконфессионального мира, что особенно значимо для многонационального и многоконфессионального общества[3].

В третьей главе Концепции сформулированы **цель** и **основные задачи** государственной политики в религиозной сфере. Центральной целью объявляется создание равных условий для реализации права на свободу совести, укрепление межрелигиозного диалога и обеспечение религиозной толерантности.

Среди приоритетных задач выделяются[4]:

- обеспечение правового равенства всех граждан независимо от религии и убеждений;
- укрепление единства многонационального и многоконфессионального общества;
- предотвращение дискриминации по религиозному признаку;
- создание условий для равного участия граждан в общественной жизни;
- защита от навязывания религиозных взглядов;

[2] https://www.lex.uz/acts/65089
[3] https://lex.uz/docs/19015?ONDATE=20.01.2001%2000
[4] https://lex.uz/docs/7404926

- нейтралитет государства в религиозных вопросах;
- поддержка межрелигиозного согласия;
- борьба с радикализацией и экстремизмом.

Таким образом, государственная политика основывается на балансе между защитой индивидуальных прав и интересами общественной безопасности.

Концепция особо акцентирует соблюдение **принципа законности**. Все действия государственных органов в религиозной сфере должны соответствовать Конституции и законодательству. Это исключает произвол или избирательный подход к регулированию религиозных вопросов.

Кроме того, принцип **отделения религии от государства** изложен в виде конкретных нормативов, как государственные органы не вмешиваются в дела религиозных организаций, не возлагают на них функций управления, и сами не осуществляют религиозную деятельность. Такая институциональная автономия способствует укреплению доверия между государством и религиозными объединениями.

Государство берет на себя обязательства по установлению атмосферы взаимного уважения между верующими и неверующими, поощряет межрелигиозную толерантность и исключает любую форму пропаганды вражды.

Представленная Концепция демонстрирует комплексный и взвешенный подход к вопросам религии в современном светском государстве. Узбекистан, сохраняя верность принципам свободы совести и светскости, стремится обеспечить устойчивое развитие, социальную стабильность и культурное многообразие. Документ не только формулирует идеологические ориентиры, но и предлагает конкретные механизмы противодействия современным вызовам – от экстремизма до межконфессиональной напряжённости.

Таким образом, узбекская модель государственной политики в религиозной сфере может служить предметом внимания международного научного сообщества как пример успешной институционализации светскости в условиях плюралистического общества.

Библиография:

1. https://lex.uz/docs/7404926
2. https://www.lex.uz/acts/65089
3. https://lex.uz/docs/19015?ONDATE=20.01.2001%2000

DISSIRKULYATOR ENSEFALOPATIYA: ETIOLOGIYASI, KLINIKASI VA DAVOLASH USULLARI

Qosimova Saida Sadirjon qizi

Samarqand Davlat Tibbiyot Universisetida DKTF Nevrologiya kafedrasi 1kurs Ordinatori

+998904470704

imronkamron98@gmail.com

Abduaxatova Karima Joxongir qizi

Samarqand Davlat Tibbiyot Universitetida DKTF Nevralogiya kafedrasi 1kurs Ordinatori

+998917018601

abduaxatovakarima98@mail.com

Abduraimova Dinora Mirzakul qizi

Samarqand Davlat Tibbiyot Universisetida DKTF Nevrologiya kafedrasi 1 kurs Ordinatori

+99850 011 26 65

mirzakulovnadinara@gmail.com

Hamdamova Bahora Komiljonovna

Samarqand Davlat Tibbiyot Universisetida DKTF Nevrologiya kafedrasi assisenti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada dissirkulyator ensefalopatiya kasalligining etiologiyasi, patogenezi, klinik belgilari va zamonaviy davolash usullari yoritib berilgan. Dissirkulyator ensefalopatiya – bu miya qon aylanishining surunkali buzilishi natijasida kelib chiqadigan nevrologik sindrom bo‘lib, bemorda intellektual salohiyatning pasayishi, eshitish, ko‘rish va harakat funksiyalarining izdan chiqishi bilan kechadi. Maqolada ushbu kasallikning bosqichlari, diagnostika usullari, shuningdek, profilaktika choralarining ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilingan. Tadqiqotda statistik ma’lumotlar va klinik kuzatuvlar asosida xulosa chiqarilgan hamda davolash samaradorligini oshirishga doir tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: dissirkulyator ensefalopatiya, miya qon aylanishi, surunkali buzilish, nevrologik sindrom, intellektual pasayish, klinik belgi, diagnostika, patogenez, profilaktika, davolash usullari, asoratlar, reabilitatsiya.

Kirish.

Zamonaviy tibbiyotda markaziy asab tizimi kasalliklari orasida dissirkulyator ensefalopatiya (DE) muhim o‘rin egallaydi. Bu holat, asosan, miya qon aylanishining surunkali buzilishi natijasida rivojlanib, miya to‘qimalarining uzoq muddatli ishemiyasi bilan bog‘liq ravishda neyronlarning funksional yetishmovchiligiga olib keladi. Dissirkulyator ensefalopatiya asosan yurak-qon tomir kasalliklari, gipertoniya, ateroskleroz, qandli diabet, qonning reologik xususiyatlari buzilishi kabi omillar ta’sirida yuzaga keladi. Kasallikning dastlabki bosqichlarida bemorlar tez charchash, eslab qolish qobiliyatining pasayishi, bosh og‘rig‘i, diqqatning susayishi kabi simptomlardan shikoyat qiladilar. Kasallik rivojlanishi bilan harakat buzilishlari, emotsional nomutanosiblik, demensiyaga xos belgilar paydo bo‘ladi. Vaqtida aniqlanmagan va davolanmagan hollarda DE bemorning hayot sifatini sezilarli darajada pasaytiradi hamda nogironlikka olib kelishi mumkin. Bugungi kunda ushbu kasallikning keng tarqalganligi va uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati sababli DEni erta aniqlash, davolash va oldini olish bo‘yicha kompleks yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, mazkur maqolada dissirkulyator ensefalopatiyaning etiologiyasi, patogenezi, klinik kechishi, diagnostika mezonlari va zamonaviy davolash usullari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Asosiy qism.

Dissirkulyator ensefalopatiya (DE) – bu miya to‘qimalarining surunkali ishemiyasi natijasida yuzaga keladigan diffuz organik shikastlanish bo‘lib, asosan nevrologik va psixik buzilishlar bilan kechadi. U uzoq davom etuvchi qon yetishmovchiligi tufayli miya hujayralarining ozuqa va kislorod bilan ta’minlanishi buzilishi natijasida rivojlanadi. Mazkur kasallik surunkali holat bo‘lib, asta-sekin rivojlanadi va bemorning hayot sifatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Etiologiyasi va rivojlanish mexanizmi. Dissirkulyator ensefalopatiyaning asosiy etiologik omillari quyidagilardan iborat: Arterial gipertenziya – uzoq davom etuvchi qon bosimi yuqoriligi qon tomir devorlarida o‘zgarishlar yuzaga keltirib, miya qon aylanishini buzadi. Ateroskleroz – miya tomirlarida xolesterin blyashkalari hosil bo‘lishi qon oqimini cheklaydi va miya hujayralarining ishemiyasiga olib keladi. Qandli diabet – mikroangiopatiyalar orqali miya kapillyarlarining faoliyatini buzadi. Yurak kasalliklari – yurakdan chiqayotgan qon hajmining kamayishi miya to‘qimalariga kislorod yetkazib berilishini izdan chiqaradi. Qonning yuqori viskozligi va gemostaz

buzilishlari – tromblar shakllanishi va kapillyar qon aylanishining buzilishi bilan kechadi.

Ushbu omillar ta'sirida miya to'qimalarida gipoksiya, neyronlar degeneratsiyasi, gliyalarning ko'payishi, mikroinfarktlar, neyromediatorlar almashinuvida buzilishlar yuzaga keladi. Bu esa funksional va morfologik o'zgarishlarga olib keladi.

Klinik belgilari va bosqichlari.

Dissirkulyator ensefalopatiya klinik jihatdan uch bosqichda kechadi:

1-bosqich (yengil daraja):

Bemorlar tez charchash, bosh og'rig'i, uyqusizlik, diqqatni jamlay olmaslik, eslab qolishning pasayishi, ruhiy o'zgarishlar (asabiylik, tushkunlik) kabi simptomlardan shikoyat qiladilar. Ushbu belgilar subyektiv bo'lib, nevrologik simptomlar hali barqarorlashmagan bo'ladi.

2-bosqich (o'rtacha daraja):

Kognitiv buzilishlar chuqurlashadi, nutq sekinlashadi, muvozanat buzilishi, yurishda noaniqlik, qo'llar titrashi, bosh aylanishi, hissiy labillik (tez yig'lash, asabiylashish) kuchayadi. Nevrologik simptomlar barqarorlashadi.

3-bosqich (og'ir daraja):

Kuchli demensiya, nutqning buzilishi (afaziya), harakatlarning izdan chiqishi, yotgan holatga tushish, siydik va najas ushlay olmaslik, ijtimoiy izolyatsiya kuzatiladi. Bemor to'liq yordamga muhtoj holga keladi.

Diagnostika.

Dissirkulyator ensefalopatiya diagnostikasi quyidagi usullar asosida amalga oshiriladi: Nevrologik tekshiruv: klinik simptomlar, reflekslar, koordinatsiya va harakat faoliyati baholanadi. Kompyuter tomografiya (KT) va magnit-rezonans tomografiya (MRT): miya to'qimalarida atrofiya, ventrikullar kengayishi, leukoaraioz belgilarini aniqlashda yordam beradi. Doppler ultratovush tekshiruvi: miya tomirlarining holati, qon oqimi tezligi va mavjud stenozi aniqlanadi. Elektroensefalografiya (EEG): miya bioelektrik faolligi tahlil qilinadi. Psixologik testlar: kognitiv funksiyalar (xotira, diqqat, tafakkur) darajasi aniqlanadi.

Davolash usullari.

Dissirkulyator ensefalopatiya davolashda kompleks yondashuv zarur bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Etiologik davolash: Arterial gipertenziyani nazorat qilish (antigipertenziv vositalar). Qandli diabetni boshqarish. Aterosklerozga qarshi preparatlar (statinlar). Yurak faoliyatini yaxshilovchi dori vositalari.

2. Patogenetik terapiya: Antikoagulyantlar va antiplateletlar (aspirin, klopidogrel) – tromboz xavfini kamaytirish.

Nootroplar (piratsetam, fenotropil) – kognitiv funksiyalarni tiklash.

Antioksidantlar va neyroprotektorlar – hujayra darajasida himoya.

3. Simptomatik davolash: Antidepressantlar va trankvilizatorlar – ruhiy holatni barqarorlashtirish.

Fizioterapiya, massaj, psixoterapiya – umumiy sog'lomlashtiruvchi chora-tadbirlar.

4. Reabilitatsiya: Kasallikning og'ir bosqichida bemorlar uchun maxsus reabilitatsiya dasturlari, xususan, nutqni tiklash, harakatlarni muvofiqlashtirish, kundalik hayotga moslashtirish muhim hisoblanadi.

Profilaktika: DEning oldini olish uchun quyidagi profilaktik choralar muhim hisoblanadi: Arterial qon bosimini doimiy nazorat qilish; To'g'ri ovqatlanish va jismoniy faollikni ta'minlash; Surunkali kasalliklarni o'z vaqtida davolash; Yomon odatlardan voz kechish (chekish, alkogol); Doimiy tibbiy ko'rikdan o'tib turish.

Xulosa:

Dissirkulyator ensefalopatiya – bu miya qon aylanishining surunkali buzilishi natijasida vujudga keladigan, asta-sekin rivojlanadigan va hayot sifati hamda ishga layoqatga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi jiddiy kasallikdir. Ushbu kasallikning keng tarqalganligi, asoratlari va qaytarilmas oqibatlarga olib kelishi uning erta aniqlanishi, to'g'ri tashxis qo'yilishi va samarali davolanishini dolzarb muammo sifatida ko'rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, DEning patogenezi ko'p omilli bo'lib, arterial gipertenziya, ateroskleroz, qandli diabet va yurak kasalliklari asosiy sababchi omillar sifatida ajralib turadi. Davolashda kompleks yondashuv – farmakologik, simptomatik va reabilitatsion choralarni birgalikda qo'llash – bemor ahvolini yaxshilashda asosiy omil hisoblanadi. Profilaktik tadbirlar esa kasallik rivojlanishining oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Shunday ekan, dissirkulyator ensefalopatiya bilan bog'liq muammolarni chuqur o'rganish, amaliyotga zamonaviy diagnostika va davolash usullarini tatbiq etish nafaqat bemor salomatligini saqlash, balki jamiyatda umumiy sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aliev A.A. Neyrologiya asoslari. – Toshkent: Tibbiyot nashriyoti, 2021.

2. Islomov M.X., Nuriddinov S.S. Klinik nevrologiya. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.

3. Mukhina L.M., Petrova T.G. Diskirkulyatornaya entsefalopatiya: diagnostika i lechenie. – Moskva: GEOTAR-Media, 2019.

4. Skvortsova V.I. Mozgovoe krovoobrashchenie: normy i patologiya. – Moskva: Meditsina, 2018.

5. Davletshin R.R. Vaskulyarnaya demensiya: klinika, diagnostika, lechenie. – Kazan: Kazan tibbiyot universiteti nashriyoti, 2017.

6. World Health Organization. Neurological Disorders: Public Health Challenges. – Geneva: WHO, 2006.

7. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Neyrologik kasalliklar bo'yicha klinik protokollar. – Toshkent, 2022.

8. Harrison's Principles of Internal Medicine. 20th edition. – New York: McGraw-Hill Education, 2018.

9. Bashirov R.M. Neyropsikhiatriya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

10. American Heart Association/American Stroke Association. Guidelines for the Prevention of Stroke in Patients with Stroke and Transient Ischemic Attack. – Stroke Journal, 2014.

11. Kosmacheva I.A., Nikitina N.A. Diskirkulyatornaya entsefalopatiya: sovremennye podxody k terapii. – Zhurnal nevrologii i psikhiatrii, 2020.

12. Kasimova G.T. Tibbiy psixologiya va psixonevrologiya. – Toshkent: Innovatsiya, 2019.

13. Kamalov M.X. Ichki kasalliklar propedevtikasi. – Toshkent: Tibbiyot, 2020.

14. Goldstein L.B., Bushnell C.D., et al. Guidelines for the Primary Prevention of Stroke. – Stroke, American Heart Association, 2011.

15. Ermatov O.R. Tibbiy biologiya va patologik fiziologiya asoslari. – Toshkent: Tibbiyot, 2022.

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4

TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI MASHG'ULOTLARINING ZAMONAVIY TA'LIMI

Dilfuza Islomovna Mamurova, professor

Mirshodjon Nusratovich Mahmudov, o'qituvchi

Durdona Qahhorovna Rajabova, talaba

Kamola Hayotjon qizi Qoirova, talaba

Buxoro davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning ijodiy salohiyatini yuksaltirish, ularni mustaqil fikrlashga undash kabi maqsadlar pedagogik faoliyatning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib borishi haqida fikr yuritilgan. Ayniqsa, tasviriy san'at fanini o'qitish metodikasi bo'yicha olib borilayotgan zamonaviy izlanishlar va tajribalar ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada tasviriy san'at darslarini tashkil etishda zamonaviy metodlar, innovatsion texnologiyalar va interfaol yondashuvlarning o'rni chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot muammosi sifatida o'quvchilarning estetik tafakkurini shakllantirishda metodik mashg'ulotlarning o'rni va ularning samaradorlik darajasini belgilovchi omillar ko'rib chiqildi. Maqolada tadqiqot metodlari sifatida tahlil, so'rovnoma, tajriba darslari, kuzatuv kabi usullar qo'llanildi. Olingan natijalar zamonaviy metodlardan foydalanish o'quvchilarni darslarga jalb qilishda, ularning ijodiy faoliyatini oshirishda yuqori samaraga ega ekanini ko'rsatdi. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darslarning vizuallashuviga, didaktik jihatdan boyishiga va o'quvchilar faol ishtirokiga olib kelishi aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalari o'qituvchilarning kasbiy mahorati, innovatsion yondashuvlarga tayyorligi ta'lim samaradorligining muhim sharti ekanligini isbotlaydi. Muallif tomonidan aniq xulosa va tavsiyalar shakllantirilib, ularning amaliyotga joriy etilishi bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, metodik mashg'ulotlar, zamonaviy ta'lim, innovatsion metodlar, interaktiv yondashuv, raqamli texnologiyalar, ijodiy qobiliyat, o'quvchilar faolligi, san'at ta'limi, pedagogik mahorat.

Аннотация. В статье рассматривается тот факт, что сегодня цели повышения эффективности образовательного процесса, активизации

творческого потенциала учащихся, побуждения их к самостоятельному мышлению являются одними из основных направлений педагогической деятельности. В частности, современные исследования и эксперименты по методике преподавания изобразительного искусства имеют большое значение в повышении качества образования. В данной статье глубоко проанализирована роль современных методов, инновационных технологий и интерактивных подходов в организации уроков изобразительного искусства. В качестве проблемы исследования рассматривалась роль методических упражнений в формировании эстетического мышления учащихся и факторы, определяющие уровень их эффективности. В статье в качестве методов исследования использовались такие методы, как анализ, анкетирование, экспериментальные уроки, наблюдение. Полученные результаты показали, что использование современных методов является высокоэффективным для привлечения учащихся к урокам и повышения их творческой активности. Также было определено, что использование информационно-коммуникационных технологий приводит к визуализации уроков, дидактически обогащает их и активному участию учащихся. Результаты исследования доказывают, что профессиональное мастерство учителей, их готовность к инновационным подходам являются важным условием эффективности образования. Автором сформулированы четкие выводы и рекомендации, а также выдвинуты предложения по их внедрению в практику.

Ключевые слова: Изобразительное искусство, методические упражнения, современное образование, инновационные методы, интерактивный подход, цифровые технологии, творческие способности, активность учащихся, художественное образование, педагогическое мастерство.

Abstract. The article discusses the fact that today the goals of increasing the efficiency of the educational process, enhancing the creative potential of students, and encouraging them to think independently are one of the main directions of pedagogical activity. In particular, modern research and experiments on the methodology of teaching fine arts are of great importance in improving the quality of education. This article deeply analyzes the role of modern methods, innovative technologies, and interactive approaches in organizing fine arts lessons. The research problem considered the role of methodological exercises in the formation of students' aesthetic thinking and the factors determining their level of effectiveness. The article used methods such as analysis, questionnaires, experimental lessons, and observation as research methods. The results obtained showed that the use of modern methods is highly effective in attracting students to lessons and increasing their creative activity. It was also

determined that the use of information and communication technologies leads to the visualization of lessons, didactically enriching them and the active participation of students. The results of the study prove that the professional skills of teachers and their readiness for innovative approaches are an important condition for the effectiveness of education. The author formulated clear conclusions and recommendations, and put forward proposals for their implementation in practice.

Keywords: Fine arts, methodological exercises, modern education, innovative methods, interactive approach, digital technologies, creative abilities, student activity, art education, pedagogical skills.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatda ta’lim sohasida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar o‘qituvchilardan yangicha metodik yondashuvlarni qo‘llashni, o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur sharoitlar yaratishni talab etmoqda. Tasviriy san’at fani estetik did, ijodiy tafakkur, san’atga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu fan orqali o‘quvchilar tabiat, jamiyat va inson hayoti haqida estetik tasavvurlar hosil qiladi. Shuningdek, ularning mushohada yuritish, his qilish va o‘z tasavvurini rasm, haykal, grafik shakllarda ifodalash qobiliyati rivojlanadi. Ammo ta’lim jarayonida ushbu imkoniyatlarni to‘liq ochib berish uchun o‘qituvchilar ilg‘or metodik yondashuvlardan foydalanishi lozim. An’anaviy dars uslublarining yetarli bo‘lmaganligi, o‘quvchilarning san’atga bo‘lgan qiziqishining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ushbu maqolada zamonaviy metodik yondashuvlar – interaktiv metodlar, loyiha asosida ta’lim, AKTdan foydalanish kabi yangiliklarning samaradorligi o‘rganildi. Metodik mashg‘ulotlarda ilg‘or va zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish orqali o‘quvchilarning estetik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Shuningdek, zamonaviy metodlarning amaliy samarasi, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ijodiy hamkorlikni shakllantirishga qo‘shgan hissasi ham tahlil qilinadi.

Shu bilan birga, tasviriy san’at o‘qituvchilari oldida ta’limni individual yondashuvlar asosida tashkil etish, har bir o‘quvchining qobiliyatini aniqlash va uni rivojlantirish vazifalari turibdi. O‘quvchilarning tasviriy faoliyatga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirish, ularni mustaqil fikrlashga undovchi usullarni qo‘llash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Tasviriy san’at – bu nafaqat rasm chizish balki, ongli idrok, badiiy tafakkur, estetik tarbiya vositasi hamdir. Fan orqali o‘quvchilarda tabiatga, jamiyatga, san’atga nisbatan estetik va ma’naviy munosabat shakllanadi. Bunda o‘qituvchining pedagogik mahorati, metodik bilim va ko‘nikmalari, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish salohiyati muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda ta’lim

tizimida AKT vositalarining keng joriy etilishi tasviriy san'at faniga yangicha yondashishni taqozo qilmoqda. Shuningdek, san'at ta'limida o'quvchining shaxsiy tajribasi, tasavvuri va ijodiy qarashlari asosida o'rganish jarayonini yo'lga qo'yish zarurati ortmoqda. Bugungi kunda darslarni interaktiv mashg'ulotlar asosida tashkil etish orqali bilimlar samarali singdirilmoqda. O'qitish metodikasi doirasida san'at asarlarini tahlil qilish, amaliy mashg'ulotlar o'tkazish, guruhlarda ishlash, o'zaro fikr almashish usullari keng qo'llanilmoqda. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim konsepsiyasi asosida tasviriy san'at mashg'ulotlarini qanday samarali tashkil qilish mumkinligi tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy muammosi sifatida metodik mashg'ulotlarda ijodiy yondashuv yetishmasligi va darslarning vizual, hissiy hamda estetik jihatdan kuchsiz tashkil etilishi tanlangan. Shuningdek, mavjud metodik materiallar yetarlicha interaktiv emasligi, zamonaviy texnologiyalarni to'liq qamrab olmasligi aniqlangan. Tadqiqot obyekti sifatida o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalari tajribalari asosida tahlillar olib borildi. Tadqiqotda o'quvchilarning bilim darajasi, san'atga bo'lgan munosabati, darslardagi faolligi kuzatildi. Shuningdek, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi, darsga qo'llayotgan texnologiyalari ham o'rganildi. Maqolada ilgari surilgan yondashuvlar nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan. Ishonch bilan aytish mumkinki, san'at fanlarini zamonaviy o'qitish metodikasi orqali yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Bu esa jamiyatda estetik qadriyatlarning shakllanishiga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, maqolada taklif qilingan yondashuvlar boshqa fanlarga ham tadbiq etilishi mumkin.

An'anaviy o'qitish usullari o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini to'liq ochib bera olmayapti. Shu bois, innovatsion yondashuvlar asosida mashg'ulotlarni tashkil qilish bugungi kunning dolzarb muammosiga aylandi. Zamonaviy dars metodikasi, interaktiv usullar, AKT vositalaridan foydalanish shakllari tahlil qilindi.

Metodologiya. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarga xos bo'lgan bir necha muhim usullar qo'llanildi. Birinchi navbatda, mavjud ilmiy manbalar, adabiyotlar, me'yoriy hujjatlar asosida tahlil usuli qo'llanilib, tasviriy san'atni o'qitish bo'yicha mavjud yondashuvlar o'rganildi. So'ngra tajriba asosida bir nechta dars mashg'ulotlari tashkil qilinib, ularning samaradorligi kuzatildi. Kuzatuv usuli orqali o'quvchilarning darsdagi faolligi, ishtiroki va ijodiy yondashuvi baholandi. So'rovnoma va suhbatlar orqali tasviriy san'at o'qituvchilari va talabalarning fikrlari yig'ildi. Olingan ma'lumotlar statistik jihatdan tahlil qilindi, ularning o'zaro bog'liqligi va tendensiyalari belgilandi. Bundan tashqari, ta'limda qo'llanilayotgan zamonaviy AKT vositalari, raqamli dasturlar, grafik planshetlar, vizual simulyatorlar orqali tashkil etilgan darslar tahlil qilindi. Metodik mashg'ulotlarning turli shakllari – seminarlar, master-klasslar, laboratoriyalar, amaliy mashg'ulotlar – taqqoslab o'rganildi.

Shuningdek, innovatsion metodlar (STEAM, loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim) asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar natijalari tahlil qilindi. Metodologik asos sifatida tizimli, kompleks va interaktiv yondashuvlar birlashtirilib, metodik holatlarning amaliy jihatlari ochib berildi.

Dastlab, tasviriy san'at darslarining amaldagi holati o'rganildi. Bu bosqichda o'quv dasturlari, dars rejalar, amaliy mashg'ulotlar tahlil qilindi. Darslar turli metodlar bilan olib borildi: an'anaviy, interaktiv, raqamli texnologiyalar asosida. Har bir metodning afzallik va kamchiliklari qayd etildi. So'rovnoma orqali o'quvchilarning darslar haqidagi fikrlari o'rganildi. O'qituvchilarga berilgan savollar ularning metodik bilim darajasi, yangilikka ochiqligi, texnologiyalarni qo'llash salohiyatini aniqlashga xizmat qildi. Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil metodi orqali turli dars uslublari taqqoslab chiqildi. Statistik tahlil usullari yordamida eksperimental guruhlar faoliyati raqamli natijalar asosida baholandi. Vizual tahlil orqali o'quvchilarning ijodiy ishlariga baho berildi. Shuningdek, o'quvchilarning estetik saviyasi rasm chizish, kompozitsiya tuzish, rang tanlash qobiliyatlari orqali aniqlab borildi. Kuzatuvlar davomida o'quvchilarning darsga munosabati, ijodiy ishtiroki, savol-javoblarda faolligi e'tiborga olindi. Yana bir usul – o'zaro tahlil (peer-review) orqali o'quvchilar bir-birining ishlarini baholab o'rgandilar. Bu jarayon ijodiy fikr almashishga olib keldi. Tajriba natijalariga asoslanib, samarador metodik yondashuvlar tanlab olindi. Metodologiyada sifatli va miqdoriy yondashuvlar uyg'unlashtirildi. Har bir metodiy yondashuv amaliy darslar bilan sinab ko'rildi. Shuningdek, AKT vositalarining darsga integratsiyasi tajriba asosida baholandi. Raqamli san'at vositalari (planshetlar, grafika dasturlari) bilan ishlashda o'quvchilarning ko'nikmalari tahlil qilindi. Yakuniy natijalar asosida samarali dars modeli ishlab chiqildi. Metodologik yondashuvlar har xil turdagi o'quv muassasalari (maktab, kollej, institut) misolida sinovdan o'tkazildi.

Olib borilgan so'rovnomalar va kuzatuvlar asosida quyidagi muhim natijalarga erishildi. Birinchidan, darslarda innovatsion metodlardan foydalanilgan guruhlarda o'quvchilar ishtiroki sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Ayniqsa, interaktiv metodlar orqali tashkil etilgan darslarda o'quvchilar mustaqil fikr yuritishga, tasavvurini ijodiy ifodalashga ko'proq intilishdi. Loyiha asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarni o'z fikrini himoya qilishga, o'z ishini tanqidiy baholashga o'rgatdi. Grafik planshetlar, Procreate va Photoshop kabi dasturlar orqali tashkil etilgan raqamli darslar o'quvchilarning san'atga bo'lgan zamonaviy qarashlarini shakllantirdi. Aralash (blended learning) va masofaviy ta'lim shakllari asosida olib borilgan mashg'ulotlarda o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmasi va texnologik savodxonligi oshdi. Talabalar o'z ijodiy ishlarini elektron portfoliolar ko'rinishida taqdim etishga o'rgandi. An'anaviy darslarda esa faollik nisbatan past bo'lib, o'quvchilarning ijodiy yondashuvi

cheklangani kuzatildi. O‘qituvchilarning o‘z ustida ishlashi, yangi metodlarni sinab ko‘rishga bo‘lgan qiziqishi yuqori bo‘lgan joylarda darslar samarador bo‘ldi. Olingan natijalar metodik yondashuvlarning o‘qituvchi kasbiy mahoratiga kuchli bog‘liqligini ko‘rsatdi.

O‘quvchilar bilan olib borilgan tajriba mashg‘ulotlari ularning darsga bo‘lgan munosabatini ijobiy o‘zgartirganini ko‘rsatdi. Ular darslarda faollashdi, mustaqil izlanishga, o‘z fikrini asoslashga harakat qila boshlashdi. Interaktiv metodlardan foydalangan holda o‘tkazilgan mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning ijodiy ishlari mazmunliroq bo‘ldi. Raqamli texnologiyalar orqali kompozitsiyalar yaratish ularning qiziqishini oshirdi. Shuningdek, tasviriy san’at faniga nisbatan mas’uliyatli yondashuv shakllana boshladi. Masalan, darsdan tashqari vaqtda ham mustaqil san’at ishlari bilan shug‘ullangan o‘quvchilar soni ko‘paydi. O‘quvchilarning portfoliolari yanada boyidi. O‘qituvchilarning dars berish uslublarida yangilik sezildi. Ular ko‘proq loyiha, jamoaviy ish, interaktiv suhbat, test va baholash vositalaridan foydalana boshladilar. Eksperimental guruhda darslar o‘zlashtirish darajasi 30–40% ga oshdi. Shuningdek, o‘quvchilarning baholari, ijodiy loyihalari, rasmlari sifat jihatidan o‘zgardi. Amaliy mashg‘ulotlar asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilar ko‘proq faol qatnashdilar. Masalan, mavzu asosida yaratilgan guruhli loyihalarda ijtimoiy masalalarni estetik ifodalashga harakat qilindi. O‘quvchilarning o‘z ishini tanqidiy baholash ko‘nikmalari shakllandi. O‘qituvchilar esa o‘z metodikasini yangilashga bo‘lgan ehtiyojni his qildilar. Darsda grafik planshet, vizual materiallar va 3D modellar bilan ishlash ko‘nikmasi shakllandi. So‘rovnoma natijalari o‘quvchilarning 85% dan ortig‘i zamonaviy usullarni qo‘llagan darslarni qiziqarli deb topganini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, an’anaviy dars metodlari kam ijobiy baholandi. Tajriba natijalari boshqa fanlarga ham integratsiya qilish mumkin bo‘lgan universal metodlar borligini ko‘rsatdi. Umuman olganda, tadqiqot zamonaviy metodlarning tasviriy san’at o‘qitishdagi real natijalari va imkoniyatlarini ochib berdi.

Olingan natijalarni izohlash va ilmiy ahamiyatini ochib berish:

– Interaktiv metodlar (klaster, muammoli ta’lim, loyiha usuli) talabalarning darsga bo‘lgan ishtirokini 40–50% oshirdi.

– Grafik planshetlar va raqamli vositalardan foydalangan darslar talabalarda mustaqil ishlash ko‘nikmasini shakllantirdi.

– Masofaviy va aralash ta’limda tashkil etilgan mashg‘ulotlar amaliyotga yaqinlashtirildi va sifatli portfoliolar yaratildi.

Xulosa. Tasviriy san’at mashg‘ulotlarida zamonaviy metodika va texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning san’atga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularni

ijodiy faoliyatga jalb qiladi va estetik didini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Aniq taklif sifatida esa, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash, raqamli vositalar bilan ta’minlash va ijodiy topshiriqlarni ko‘proq amaliyotga yo‘naltirish zarurligi ta’kidlanadi.

Tasviriy san’at mashg‘ulotlarini tashkil qilishda zamonaviy metodik yondashuvlardan foydalanish zarurligi yana bir bor o‘z isbotini topdi. O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, san’atga bo‘lgan qiziqishini oshirish va estetik didini shakllantirishda interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar va loyiha asosida o‘qitish metodlari katta ahamiyatga ega. An’anaviy yondashuvlar zamonaviy talablarga javob bermasligi, o‘quvchilarning faolligini cheklab qo‘yayotgani ma’lum bo‘ldi. Shu sababli metodik mashg‘ulotlarda yangicha yondashuvlar, raqamli vositalar, tanqidiy fikrlash va ijodiy ifodani rivojlantirishga xizmat qiladigan topshiriqlardan foydalanish zarur. O‘qituvchilar uchun zamonaviy metodika va AKT vositalarini o‘rganishga qaratilgan malaka oshirish kurslari tizimli tashkil qilinishi lozim. Darsliklar va metodik qo‘llanmalarda interaktiv topshiriqlar, raqamli san’atga oid mashqlar, vizual o‘rgatuvchi materiallar ko‘paytirilishi zarur. Maktab va kollejlar texnik vositalar – proyektor, grafik planshet, interfaol doska bilan ta’minlanishi muhim. O‘quvchilar faoliyati portfoliolar asosida baholanishi va baholash mezonlari yangicha yondashuvda shakllantirilishi kerak. Xulosa qilib aytganda, tasviriy san’atni zamonaviy o‘qitish metodikasi asosida tashkil etish orqali nafaqat fan bo‘yicha bilim beriladi, balki o‘quvchilarning hayotiy ko‘nikmalari, estetik qarashlari va ijodiy dunyoqarashi shakllanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. G‘ofurov U. "Pedagogik texnologiyalar", Toshkent, 2019.
2. Mavlonova R. "Innovatsion pedagogik texnologiyalar", Toshkent, 2021.
3. Bekmurodova D. "San’at ta’limi metodikasi", Samarqand, 2020.
4. Dewey J. *Art as Experience*. New York: Minton, Balch & Company, 1934.
5. Smith R. A. *The Sense of Art Education*, Routledge, 2005.
6. Аминов, А. Ш., Мамурова, Д. И., Маматов, Д. К., & Собирова, Ш. У. (2021). Проблемы организации самостоятельной работы студентов в высших учебных заведениях. *European science*, (2 (58)), 77-79.
7. Собирова, Ш. У., Ядгаров, Н. Д., Мамурова, Д. И., & Шукуров, А. Р. (2021). Основы, цели и задачи обучения изобразительному искусству. *European science*, (2 (58)), 62-65.
8. Мамурова, Д. И., & Мамурова, Ф. И. (2015). Соотношения навыков черчения с опытом психологического исследования. *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири*, (1), 58-65.

9. Olimov, S. S., & Mamurova, D. I. (2022). Directions For Improving Teaching Methods. *Journal of Positive School Psychology*, 9671-9678.
10. Abdullaev S., Mamatov D. Pedagogical foundations in the teaching of folk arts and crafts of Uzbekistan in the training of teachers of fine arts //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – T. 420. – C. 10019.
11. Djalolovich, Y. N., Kodirovich, M. D., Ruziboevich, S. A., & Islomovna, M. D. (2021). Improving the professional training of fine art teachers. *European science*, (2 (58)), 44-46.
12. Шукуров, А. Р., Ядгаров, Н. Д., Маматов, Д. К., & Аминов, А. Ш. (2021). Методика использования компьютерных программ на уроках рисования в средней школе. *European science*, (2 (58)), 47-50.
13. Mamurova D. I., Ibatova N. I., Badieva D. M. The importance of using the keys-stadi innovative educational technology method in training the image module of geometric shapes //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – T. 4. – №. 1. – C. 335-338.
14. Ilkhamovna I. S. DEVELOPMENT OF STUDENTS’CREATIVE ABILITIES IN FINE ARTS LESSONS //International conference on multidisciplinary science. – 2023. – T. 1. – №. 6. – C. 104-107.
15. Сулаймонова, М. Б., Азимов, Б. Б., Азимова, М. Б., & Тухсанова, В. Р. (2021). ДОСТИЖЕНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ И НРАВСТВЕННОЙ ЗРЕЛОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ ИСКУССТВУ. *European science*, (3 (59)), 53-56.
16. Avliyakulova, N. M. (2021). Tasviriy San’at O ‘Qitish Metodikasi» Fanidan Topshiriqlarni Nazorat Qilish Va Baholash. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, *1*(5), 270-276.
17. Sadikovna, M. A., Razzokovna, O. G., Ilhamovna, I. S., & Muzaffarovna, A. N. (2021). The place of art in personal development. *European science*, (2 (58)), 98-100.
18. Ramazanova, O. K., & qizi Mustaqimova, G. G. (2022). Formation and Development of National Musical Traditions. *european journal of innovation in nonformal education*, *2*(1), 336-339.
19. Ramazanova, O. K., & Shukurov, M. (2022). Historical development of status.
20. Sulaymonova, M. B. (2023). TASVIRIY SAN'ATNI O ‘QITISHDA HAMKORLIKDAGI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ASOSLARI. *Inter education & global study*, (5), 13-19.

21. Sulaymonova, M. B. (2024). ISSUES OF IMPROVING BUKHARA MUSEUMS. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, *4*(4), 301-304.
22. Азимов, Б. Б., Азимова, М. Б., Тухсанова, В. Р., & Сулаймонова, М. Б. (2021). Педагогические, психологические и методические основы проведения бесед об искусстве. *European science*, (2 (58)), 38-40.
23. Абдуллаев, С. Ф., & Муродова, М. Х. (2022). Методические особенности методов обучения рисованию по памяти и представлению. *Universum: общественные науки*, (2 (81)), 21-24.
24. Абдуллаев, С. Ф. (1996). Восточная миниатюра в системе высшего художественно-педагогического образования. *Москва: СФ Абдуллаев.–1996*.
25. Абдуллаев, С. Ф., & Зикриллаева, В. Х. (2025). К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО–ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПО АКВАРЕЛЬНОЙ ЖИВОПИСИ У СТУДЕНТОВ ПЕРВЫХ КУРСОВ НАПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ «ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО И ИНЖЕНЕРНАЯ ГРАФИКА»(НА ПРИМЕРЕ НАТЮРМОРТА). *AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING*, *3*(2), 853-860.
26. Абдуллаев, С. Ф. (2025). Развитие творческой активности студентов младших курсов направления образования «Изобразительное искусство и инженерная графика» на занятиях по рисунку. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, *5*(2), 727-732.
27. Зикриллаева, В. Х., & Абдуллаев, С. Ф. (2025, March). Некоторые заметки к истории создания мавзолея Сайфиддина Бохарзи эпохи II Ренессанса. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 2, No. 3, pp. 39-43).
28. Дустова, Д. С., & Абдуллаев, С. Ф. (2022). Взаимосвязь педагогического и художественно-творческого компонента в системе эстетической подготовки учителя начального образования. *PEDAGOGS jurnali*, *1*(1), 84-86.
29. Абдуллаев, С. Ф. (2022). Формы организации самостоятельного образования студентов направления изобразительное искусство и инженерная графика. *PEDAGOGS jurnali*, *1*(1), 271-273.
30. Абдуллаев, С. Ф. (2022). Муродова Муясар Хикматовна Методические особенности методов обучения рисованию по памяти и представлению. *Universum: общественные науки*, *2*, 81.

31. Абдуллаев, С. С. (2025). РОЛЬ И МЕСТО ТРАДИЦИОННОГО НАРОДНОГО ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА УЗБЕКИСТАНА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ХУДОЖЕСТВЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING*, *3*(3), 215-225.
32. Abdullaev, S., Mamatov, D., & Nurmurodova, S. (2025). PROBLEMS OF MOTIVATION FORMATION FOR VISUAL ART CREATIVITY AMONG STUDENTS IN THE PROCESS OF INDEPENDENT EDUCATION. *International Journal of Artificial Intelligence*, *1*(1), 990-996.
33. Абдуллаев, С. Ф., and М. А. Козимова. "ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЙ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СРЕДСТВАМИ НАРОДНО–ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА." *Экономика и социум* 12 (115)-2 (2023): 650-656.

O'ZBEKISTONDA SOLIQ YUKI VA UNING KICHIK BIZNES RIVOJIGA TA'SIRI.

Jovliyeva Zuhra

Termiz davlat universiteti magistrant

ANNOTATSIYA:

Maqolada soliq yuki tushunchasi, uni hisoblash usullari, O'zbekistonda soliq yuki va ularning kichik biznes faoliyatiga ta'siri o'rganiladi. Soliq yuki o'rtacha va chegara soliq stavkalari yordamida tahlil qilinadi. Maqolada soliq yukining kichik biznesning moliyaviy barqarorligi, investitsiya jarayonlari va faoliyat samaradorligiga bevosita ta'siri yoritiladi. Shu bilan birga, O'zbekistonning amaldagi soliq siyosati va uning kichik tadbirkorlik subyektlari uchun imkoniyatlar va cheklovlar yaratishi masalalari ham tahlil qilinadi. Tahlil natijalari asosida kichik biznes rivojini rag'batlantirish va soliq yukini maqbullashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar shakllantiriladi. Maqola ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, iqtisodiy tahlil, soliq siyosati va biznes boshqaruvi sohalarida faoliyat yurituvchi tadqiqotchilar hamda amaliyotchilar uchun foydalidir.

Kalit so'zlar: soliq yuki, kichik biznes, soliq siyosati, moliyaviy barqarorlik, investitsiya jarayonlari, soliq stavkalari, Davlat byudjeti

Kirish: Har bir davlatning iqtisodiy barqarorligini belgilovchi asosiy omillardan biri bu uning mukammal va samarali soliq tizimidir. Davlat byudjeti daromadlarining poydevorini tashkil etuvchi soliqlar adolat tamoyillariga asoslanib undirilishi lozim. Shu bilan birga, soliq yuki iqtisodiy subyektlar o'rtasida maqbul tarzda taqsimlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi, ortiqcha soliq yuki kichik va o'rta biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini zaiflashtiradi, ularni faoliyatini to'xtatishga yoki investitsiya jarayonlaridan chekinishga majbur qilishi mumkin. Shu bois, soliqqa oid siyosat nafaqat byudjet barqarorligini, balki tadbirkorlik muhitining rivojlanishini ham ta'minlashga xizmat qilishi shart.

Haqiqatan ham, korxonalar uchun soliq yukini maqbul darajada belgilash va ushbu darajani izchil ravishda saqlab turish davlat va soliq to'lovchilar manfaatlariga to'liq mos keladi. Optimal soliq yuki bir tomondan xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy-iqtisodiy faolligini rag'batlantiradi, ikkinchi tomondan esa davlat byudjeti daromadlarining barqaror va uzluksiz shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bois, soliq

yukini ilmiy asoslangan tarzda baholash va uni optimal darajada ushlab turish davlat moliyaviy siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Soliqlar insoniyat tarixining qadimiy davrlaridan beri mavjud bo‘lib, dastlab ular shaxsning erkin emasligini ifodalaydigan belgi sifatida talqin etilgan. Shotlandiyalik iqtisodchi va faylasuf Adam Smit o‘zining “Xalqlar boyligining sabablari va tabiatlari” asarida (1776) ilk bor soliqlarning ilmiy asoslarini yaratdi va ularni jamiyatning erkinlik ramzi sifatida ta’riflab berdi. Smitning ta’kidlashicha, soliqlar davlat bilan iqtisodiy subyektlar o‘rtasidagi ijtimoiy shartnomaga asoslanadi va ularning to‘lanishi shaxsning qullikka emas, balki o‘z manfaatlarini amalga oshirishdagi erkinligiga asoslanadi. [1]Shu ma’noda soliqlar shaxsiy manfaat va davlat ehtiyojlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlab, ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishga zamin yaratadi.

N.Turgenev o‘zining «Soliq nazariyasi tajribasi» nomli kitobida (1818yil) shuni ta’kidlaydiki, «Bilimli bo‘lishning muvaffaqiyatlari ularning xalqlar urf odatlariga foydali ta’siri darajasiga qarab soliqlar tizimining takomillashuviga ham ta’sir etgan», «soliqlar bilimga ega bo‘lish bilan birga paydo bo‘lib, uning belgisi bo‘lib qoldi Soliqlarning tayinlanishi, taqsimlanishi va yig‘ilish usuliga qarab xalq orasida tarqalgan ma’lumotlar to‘g‘risida; yig‘iladigan soliqlar miqdoriga qarab uning boyligi haqida fikr yuritish mumkin, bu bilimlilik va ma’rifatni anglatadigan ikkita eng asosiy xususiyatdir» bu so‘zlardan yana bir bor amin bo‘lish mumkinki, soliqlar qadimiy moliyaviy institutlar hisoblanib, davlatning paydo bo‘lishi bilan yuzaga kelgan. Soliqlar davlat organlarini ta’minlash va ular oldida tutgan vazifalarni bajarilishini moddiy ta’minlashning manbasi sifatida xizmat qilgan. Davlatning rivojlanishi bilan uning vazifa va funktsiyalari yangicha xususiyatlarga ega bo‘ldi. Lekin soliqlarning davlatni va uning organlarini moliyalashtirishda manba sifatidagi roli o‘zgarmay qoldi.

Shu o‘rinda soliqlarga turli iqtisodchilar tomonidan berilgan ta’riflarni keltirib o‘tish o‘rinlidir. «Soliqlar, - deb yozadi D. Rikardo, - hokimiyat ixtiyoriga kelib tushadigan er mahsuloti va mamlakat mehnatining bir qismini tashkil etadi va oxir-oqibatda ular kapital hisobidan yoki mamlakat daromadi hisobidan to‘lanadi». Shuni alohida ta’kidlab o‘tish lozimki, D.Rikardo soliqlar mohiyatini yoritib, o‘z navbatida A.Smit tomonidan yaratilgan soliqlar nazariyasini ma’lum darajada rivojlantirgan.

Soliq yuki va uni tahlil qilish masalasi o’zbek olimlarining ilmiy tadqiqotlarida ham keng o‘rin olib kelmoqda. Shu jumladan U. To’lakov “Soliq yuki darajasini o‘rganish uni O‘zbekiston soliq tizimining muhim elementi sifatida aniqlashga imkon beradi, bu uning samarali siyosatini amalga oshirish sharti bilan davlat budjetiga barqaror va yetarli tushumlarni ta’minlaydi. Soliq yuki darajasini optimallashtirish

---

[1] A. Smit. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. 1776 y

soliq tizimi samaradorligini oshirish bilan bog'liq qator vazifalarni hal etishning samarali usulidir"[2] deb hisoblaydi.

K. Gok esa davlat xarajatlari va daromadlari hamda milliy daromad o'rtasidagi nisbatlarni o'z tadqiqotlariga asos qilib olgan. U muayyan mamlakat uchun haqiqiy bo'lgan, iqtisodiy rivojlanishning turli bosqichlarida amal qiladigan soliq yuki universal va bir vaqtning o'zida optimal ko'rsatkich bo'la olmaydi, deb hisoblagan.[3]

Tahlil va natijalar. Har qanday davlatda soliq yukining optimal miqdorlarini belgilanishi asosiy makroiqtisodiy masalalar toifasiga kiritiladi. "Soliq yuki" atamasi nisbiy ko'rsatkich hisoblanadi, chunki u soliq summalarini ma'lum moliyaviy ko'rsatkichlar orqali ifodalaydi. Ilmiy adabiyotlarda soliq yuki darajasi qanchalik miqdorda kam bo'lsa, iqtisodiyot shunchalik barqaror rivojlanishi to'g'risida ko'plab ta'riflar keltirilgan. Demak, soliqlar miqdori qanchalik kam bo'lsa, mamlakat iqtisodiyotini rivojlanishi ko'rsatkichlari shunchalik yuqori bo'ladi.

Olimlarning tadqiqotlarida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar zimmasidagi soliq yukini hisoblashning turli uslubiyatlarini keltirib o'tilgan. Soliq xarajatlari moddiy xarajatlar bilan deyarli bir ko'rinish hosil qiladi. Shuning uchun ham soliq yukining o'lchamlari va tarkibi masalasi soliq to'lovchilarning diqqat markazidagi masalalardan hisoblanadi.

Bugungi kunda dunyoning industrial rivojlangan mamlakatlari va er osti ma'danlariga boy bo'lgan Yaqin Sharq mamlakatlarida soliq yuki 20-25 foizga teng bo'lgan bir paytda, rivojlanayotgan dunyo mamlakatlarida 35-40 foiz atrofida ekanligi va O'zbekistonda erishilgan 20 foizlik daraja o'rtasidagi farqlanish, ularda amalda bo'lgan soliq yuki mazkur davlatlar iqtisodiyoti uchun engilmi yoki og'irmi yoxud ular iqtisodiyotining hozirgi holati uchun optimal (maqbul) soliq yuki necha foizni tashkil etishi lozim degan haqli savollarni keltirib chiqaradi. Masalan, hozirgi vaqtda bizning mamlakatimizdagi soliq munosabatlarini tadqiq qilayotgan chet el ekspertlari tomonidan soliq yukining og'irligi to'g'risidagi fikrlariga aniqlik kiritish maqsadida, xo'p soliq yuki og'ir ham deylik, sizlarning hisob kitoblaringiz bo'yicha bizda soliq yuki ko'rsatkichi qanday darajada bo'lishi lozim degan savolga tayinli javob ola olmaysiz. Sababi, bugungi kunga qadar dunyo bo'yicha har bir mamlakat uchun optimal (maqbul) soliq yukini aniqlashning umum e'tirof etilgan uslubiyoti yo'qligidir.

Ilmiy adabiyotlarda korxonalar miqyosida soliq yukini aniqlashning bir necha metodlari uchraydi. Ularning bir-biridan farqi soliq yukini hisoblashda kiritiladigan soliqlarning soni yoki ulardan foydalanilishida, shuningdek soliq summalari bilan

---

[2] To'lakov. U. (2024) Soliq yuki soliq tizimining qanchalik samarali ekanligini aniqlovchi muhim mezon. "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali. N-10, 278-286

[3] Karl Gok. Die Finanzwissenschaft als Wissenschaft. 1865 y

o’zaro munosabatda (bog’liqlikda) integral ko’rsatkichlarning aniqlanishida namoyon bodadi.

Har bir metodikaning asosiy g’oyasi iqtisodiyotning turli sohalaridagi soliqqa tortish darajasini taqqoslash uchun foydalanish maqsadida alohida iqtisodiy sub’ektdagi soliq yukini ko’rsatib berishda ko’rinadi. Shuningdek, ularning har birida iqtisodiy sub’ektga qo’llanilayotgan soliqqa tortish darajasiga soliqlar soni, soliq stavkalari va imtiyozlari o’zgarishining ta’siri hisoblab chiqiladi.

O‘rtacha soliq yukini hisoblash – iqtisodiy tahlilning asosiy vositalaridan biri bo‘lib, soliqqa tortish siyosatining samaradorligini baholash imkonini beradi. Ushbu ko‘rsatkich jami to‘langan soliqlar miqdorining yalpi daromadga (yoki foydaga) nisbati orqali aniqlanadi. U quyidagi formula asosida hisoblanadi.

O‘rtacha soliq stavkasi = jami to‘langan soliqlar / yalpi daromad (yoki foyda)

Bu ko‘rsatkich soliq yuki darajasini aniqlash va soliq siyosatining biznesga ta’sirini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur ko’rstakich iqtisodiy subyektning davlat bilan o‘zaro moliyaviy munosabatlaridagi real vaziyatni aks ettiradi. Shu orqali, o‘rtacha soliq stavkasining yuqoriligi yoki pastligi tadbirkorlik subyektining moliyaviy imkoniyatlari, investitsiya salohiyati va faoliyat samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, kichik biznes uchun ortiqcha soliq yuki moliyaviy barqarorlikka salbiy ta’sir qiladi. Bu esa resurslar taqsimoti va ishlab chiqarish faoliyatining rivojlanish sur’atlarini pasaytiradi. Shu bilan birga, optimal soliq stavkasi esa kichik biznesning innovatsion faoliyatini rag‘batlantiradi, yangi ish o‘rinlari yaratish imkoniyatini oshiradi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Davlatning soliqqa oid siyosati o‘rtacha soliq yukini maqbul darajada belgilash orqali kichik biznesning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishi mumkin. Shu sababli, o‘rtacha soliq stavkalarini muntazam tahlil qilish va uni ilmiy asoslangan tarzda optimallashtirish zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismi hisoblanadi.

Tadbirkorlar uchun muhim ko’rsatkichlardan yana bir chegara soliq stavkasidir bo’lib, u qo‘shimcha bir birlik daromaddan olinadigan soliqlar ulushini aniqlashga xizmat qiladi.

Chegara soliq stavkasi = ΔSoliqlar / ΔDaromad *100

Bu yerda
ΔSoliqlar - soliqlar miqdoridagi o‘zgarish,
ΔDaromad esa daromaddagi o‘zgarishni anglatadi.

Chegara soliq stavkasining iqtisodiy mohiyati shundaki, u qo'shimcha ishlab chiqarilgan daromadning qay darajada soliqqa tortilishini aks ettiradi. Shu asosda tadbirkorlik subyektlari yangi investitsiya kiritish yoki qo'shimcha faoliyat yuritish bo'yicha qarorlar qabul qiladi. Agar chegara soliq stavkasi yuqori bo'lsa, qo'shimcha ishlab chiqarish tashabbuslarini cheklaydi va kichik biznesning rivojlanishiga to'siq bo'lishi mumkin. Aksincha, chegara soliq stavkasining maqbul darajada bo'lishi kichik biznes uchun qulay sharoit yaratadi. Bu esa iqtisodiy faollikning oshishi, yangi ish o'rinlari yaratilishi va ichki bozorning jonlanishini ta'minlaydi.

Shu bois, chegara soliq stavkasini ilmiy asoslangan tarzda belgilash – davlatning fiskal siyosatini takomillashtirish va kichik biznesning barqaror rivojlanishiga erishishda muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, chegara soliq stavkasini tahlil qilish iqtisodiy muvozanat va jamiyat farovonligini ta'minlashning asosi hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida Hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan soliq islohotlarining amaliy natijasi asosan harakatdagi soliqlarni soddalashtirish va unifikatsiya qilish, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning davlat byudjeti bilan hisob-kitoblari mexanizmini takomillashtirish, soliq hisobotlarini taqdim etish holatlarini kamaytirishga qaratilgan.

Hozirgi paytda iqtisodchi-olimlar tomonidan soliq yukining pasaytirilishidan kutiladigan yo'qotishlami qoplashning bir necha yodlari taklif qilinmoqda. Ularning eng asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Soliq yukining pasaytirilishi avtomatik ravishda ishlab chiqarishning jonlanishiga, rivojlanishiga yoki kengayishiga olib keladiki, bu narsa, oxir- oqibatda soliqqa tortish ob'ekti (bazasi)ning ko'payishi (ortishi)ni ta'minlaydi. Bu esa, o'z navbatida, soliq yukining pasayishi natijasida "yo'qotilgan" mablag'larning byudjet uchun "kompensatsiya" qilinishini ta'minlashi mumkin.

Bu variantning oqilona yo'l ekanligi quyidagi savollarning javobini aniq topishimizga bog'liq. Soliq yukining pasaytirilishi haqiqatdan ham ishlab chiqarishning gurkirab rivojlanib ketishiga olib keladimi yoki yo'qmi? Agar shu narsa sodir bo'ladigan bo'lsa, u qancha vaqt ichida sodir bo'lishi mumkin? Uning sodir bo'lishi "cho'zilib" ketadigan bo'lsa, unda nima qilishimiz kerak? "Bugun soliq yukini pasaytirsak, ertaga ishlab chiqarish rivojlanib ketadi" degan kafolatni bizga kim beradi va kim buning uddasidan chiqadi? Uddasidan chiqa olmasak, unda ahvolimiz ne kechadi?

2. Byudjet soliq yukining pasaytirilishi natijasida "yo'qotgan" mablag'larini qarzga olish yo'li bilan kompensatsiya qilsa bo'ladi.

Haqiqatdan ham shunday. Lekin bu variant tanlanayotgan paytda bizning stolimiz ustida quyidagi savollarning aniq javobi turishi kerak: Qarzga olinishi kerak

bo'lgan mablag'larning miqdori qancha? Bizga shuncha mablag'ni kim yoki kimlar berishi mumkin? Lekin buning natijasida ham qator muammolar kelib chiqadi.

O'zbekistonda iqtisodiyotni davlat aralashuvidan cheklash va bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan siyosatning izchil amalga oshirilishi natijasida so'nggi yillarda soliq yukini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimli ravishda qo'llanilmoqda. Birinchidan, ushbu chora-tadbirlar ishlab chiqarish jarayonlarini va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga, aholining real daromadlarini oshirishga va iste'mol talablarini rag'batlantirishga yo'naltirilgan.

Ikkinchidan, soliqlar va majburiy to'lovlarni birxillashtirish, ularni soddalashtirish orqali soliqqa tortish mexanizmlarining oshkoraligi va samaradorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu yondashuv korxonalarning soliq hisob-kitoblarini yuritish va soliq majburiyatlarini bajarish jarayonlarini soddalashtirish, shuningdek, soliqlarni undirishning samarali nazorat tizimini shakllantirishga yordam beradi. Uchinchidan, bunday islohotlar xalqaro me'yorlar va andozalar bilan uyg'unlashtirish zarurati bilan izohlanadi.

Boshqa so'z bilan aytganda, O'zbekistonda soliq tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish davlat moliya siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa mamlakatda iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Soliq kodeksi" (yangi tahriri) , 2019-yil 30-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasi prezidenti SH.M.Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi 2020 yil uchun eng muhim ustivor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojatnomasi.
3. O'zbekiston Respublikasi prezidentining "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. Toshkent sh., 2018 yil 3 iyuldagi PQ-3832 sonli.
4. A. Smit. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. 1776
5. To'lakov. U. (2024) Soliq yuki soliq tizimining qanchalik samarali ekanligini aniqlovchi muhim mezon. "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali. N-10, 278-286
6. Karl Gok. Die Finanzwissenschaft als Wissenschaft. 1865 y
7. Rasulova, Shaxnoza Xatamovna (2021). Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishning iqtisodiy ahamiyati va uni to'g'ri hisobga olish zaruriyati. "Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences"1 (10), 713-718.

8. Abduxalimovna, A. Z., & Nabiyevich, I. I. (2021). Organization of Long-Term Asset Accounting on the Basis of International Standards. "Central asian journal of innovations on tourism management and finance", 2(11), 86-92.

9. Кудбиев, Д. (2021). МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УЧЕТА АРЕНДОВАННЫХ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ. In Современная наука. XXI век: научный, культурный, ИТ контекст (pp. 119-124).

10. Kunduzova, K. I. (2020). The problems of accounting of liabilities in insurance organizations and its improvement. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 10(12), 312-318.

11. Нурматов, О. Т. (2018). Вопросы соответствия международным стандартам национального стандарта бухгалтерского учёта Республики Узбекистан. Вопросы науки и образования, (11 (23)).

12. Давлятшаев, А. А. (2021). Процессы Интернационализации и Их Роль в

13. Развитии Межвузовских Отношений. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF INNOVATIONS ON TOURISM MANAGEMENT AND FINANCE, 2(11), 48-55.

DISTINCTIVE FEATURES OF DEVELOPING STUDENTS' LINGUOCULTURAL COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Pulatova Dilrabo Dilshodovna
Doctoral student
Uzbekistan State World Languages University

Annotation. The article examines the role of linguocultural competence in the context of foreign language education, highlighting its essential place in fostering effective cross-cultural communication. The study explores the challenges and methodologies of integrating cultural and linguistic knowledge in language curricula, considering that linguistic elements alone are insufficient for true communicative competence. By focusing on the development of cultural awareness and understanding the cultural significance embedded within language structures, this work identifies effective teaching practices and strategies that enhance students' ability to interpret and utilize language within diverse cultural contexts. Key teaching methodologies discussed include task-based learning, content-based instruction, and contextual teaching, each shown to support the acquisition of linguocultural skills. The findings underscore the importance of this competence for students to navigate global interactions skillfully. Additionally, this research highlights the role of educators in adapting pedagogical methods to meet the evolving demands of a globalized educational environment.

Keywords: linguocultural competence, cross-cultural communication, foreign language education, cultural awareness, communicative competence, task-based learning, content-based instruction, contextual teaching, globalized education.

Introduction. In today's globalized world, foreign language teaching has evolved beyond mere linguistic instruction, encompassing cultural dimensions to foster deeper intercultural understanding. Linguocultural competence—the ability to understand and appropriately use language within various cultural contexts—has become a core component in foreign language education. This competence is essential for effective cross-cultural communication, enabling learners to navigate not only language but also the values, beliefs, and social norms embedded within it. Developing this competence requires teachers to move beyond traditional grammar and vocabulary instruction to integrate cultural awareness as a foundational element of language

learning. The concept of linguocultural competence rests on the belief that language is inherently tied to culture [1, 45-78].

Words, phrases, and expressions often carry cultural meanings that extend beyond their literal definitions. For instance, metaphors, idioms, and even conversational norms vary widely across cultures and may not make sense without contextual knowledge. As language is one of the primary means by which culture is transmitted, learners who lack cultural insight may struggle to grasp or properly use language in a way that resonates with native speakers. This insight makes linguocultural competence crucial in fostering learners' ability to communicate in a nuanced and socially appropriate manner. Integrating linguocultural competence into foreign language education poses several challenges, both for educators and learners. First, teachers must possess an in-depth understanding of both the language and its associated cultural nuances. This demands continual self-education, exposure, and sensitivity to cultural variances. Secondly, curricula must incorporate authentic materials and real-life contexts that expose students to the target culture's intricacies.

Task-based learning, content-based instruction, and contextual teaching are methodologies that have proven effective in embedding these cultural components within language lessons. For example, task-based learning encourages students to engage with language as they complete culturally relevant activities, allowing them to practice not only linguistic skills but also culturally appropriate behaviors and responses [4, 112-135]. Furthermore, linguocultural competence is particularly significant in preparing students for cross-cultural interactions in a globalized society, where English often serves as a lingua franca in diverse professional and social contexts. Language learning programs that cultivate this competence equip students with the tools to overcome cultural barriers, enhancing their ability to participate meaningfully in international dialogues. This competence thus transforms language learners into more effective communicators and cultural mediators, ready to engage in varied environments with sensitivity and adaptability. The development of linguocultural competence in foreign language education is increasingly recognized as essential for learners to interact effectively across cultures [2, 201-229]. Unlike purely linguistic skills, linguocultural competence involves understanding and applying the values, beliefs, and norms embedded in language, allowing students to communicate in ways that resonate with native speakers.

This competence requires educators to incorporate cultural insights into their teaching practices, ensuring that students do not simply learn a language but also acquire the tools needed for successful cross-cultural communication. This section explores key approaches to fostering linguocultural competence, including task-based

learning, content-based instruction, and contextual teaching, and highlights the benefits of authentic materials in developing this essential skill. Task-based learning (TBL) is an effective approach in foreign language teaching, particularly for developing linguocultural competence, as it immerses students in real-world tasks that mirror how language is used within its cultural context [5, 142-169]. TBL emphasizes interaction and practical usage over traditional grammar and vocabulary exercises, encouraging learners to communicate authentically as they work toward completing a specific task.

In tasks that simulate real-life situations, such as planning a cultural event, interviewing a native speaker, or engaging in role-plays, students are exposed to the cultural nuances and social expectations that accompany language use. For instance, a task focused on planning a business meeting in a foreign culture can highlight different cultural approaches to hierarchy, politeness, and time management. In TBL, students not only gain confidence in using the language in real scenarios but also gain insights into cultural norms. Educators can guide students to notice cultural differences by reflecting on their experiences after completing tasks. For example, students who role-play scenarios where politeness is emphasized, such as in Japanese or Korean cultures, may learn about varying levels of formality and respect encoded in language structures. TBL thus contributes to students' ability to use language contextually and appropriately, supporting their development as linguistically and culturally competent individuals. Content-based instruction (CBI) integrates subject matter from various disciplines into language teaching, making language acquisition more meaningful and relevant to students [3, 121-146]. When applied to develop linguocultural competence, CBI allows learners to explore culture-related content while simultaneously improving language skills.

This approach immerses students in topics such as history, art, customs, and societal norms, which are integral to understanding how language reflects cultural realities. For instance, learning about the political history of the United States or exploring Japanese tea ceremonies offers students a deeper understanding of the linguistic expressions and cultural values underlying these practices. Instructors using CBI can select topics that are culturally significant to create a well-rounded understanding of the target language. By engaging with content that delves into cultural traditions, students can observe how language and culture shape each other. For example, in learning Spanish, exploring cultural themes like machismo or the role of family allows students to see how these concepts are reflected in language through specific expressions, terms, and conversational norms. CBI, therefore, not only broadens students' language proficiency but also equips them with insights into cultural contexts, fostering a holistic learning experience.

Contextual teaching, which connects language learning with the social and cultural settings in which language is used, is another effective strategy for developing linguocultural competence [7, 67-95]. Contextualized instruction introduces students to language use within real social situations, whether through authentic materials, cultural simulations, or discussions that delve into the beliefs and values of the target culture. This approach encourages students to see language as a living, dynamic system that is inseparable from cultural context. For example, using movies, newspaper articles, or social media posts from the target culture exposes students to slang, idioms, and informal expressions that are challenging to teach through conventional means. Authentic materials, such as media clips, advertisements, and realia, play a critical role in contextual teaching by bringing the target culture's voice into the classroom. These materials help students understand how language is used in different situations, providing insights into aspects such as tone, humor, and interpersonal dynamics. When studying French, for instance, students can analyze television shows to understand tutoyer and vouvoyer (informal and formal "you"), giving them a practical grasp of politeness levels [6, 53-78]. By learning language in context, students gain skills to interpret and respond to cultural cues, enhancing their ability to communicate across cultures effectively.

Authentic materials, central to contextual teaching, bring real cultural experiences into the classroom, enriching students' learning experiences. These materials range from news articles and podcasts to restaurant menus and transit maps, providing genuine exposure to the target culture's language usage. Authentic resources encourage students to practice language skills in settings that reflect everyday usage, thus promoting a deeper understanding of both language and culture. For example, using a menu from a French café can teach students not only vocabulary but also dining customs and etiquette, such as tipping practices and typical expressions used in ordering. The use of authentic materials also enables educators to focus on various language registers and dialects, which are essential for accurate linguistic and cultural understanding. Exposure to different registers and dialects prepares students to navigate a variety of social settings and contexts. For instance, analyzing regional dialects or slang in German media allows students to understand how language shifts across social groups and regions. By incorporating authentic materials, educators provide learners with a realistic view of the language, supporting them in becoming competent communicators who can adapt to different cultural and linguistic environments.

The development of linguocultural competence provides numerous benefits, especially as globalization makes cross-cultural communication more common in

personal, academic, and professional contexts. A linguoculturally competent individual is better equipped to avoid misunderstandings that arise from cultural differences, enhancing their capacity to interpret and respond to nuanced language cues. Additionally, linguocultural competence fosters empathy and openness, qualities essential for effective communication and collaboration in multicultural settings. For language learners, this competence represents a bridge to deeper language mastery, allowing them to understand the intentions, emotions, and values embedded in linguistic expressions [8, 89-108].

This skillset is invaluable for students pursuing careers that involve international interactions, as it enables them to act as cultural mediators and confidently navigate diverse settings. In the realm of foreign language education, cultivating linguocultural competence thus represents a comprehensive approach that meets the needs of a globalized world, supporting students to become proficient and culturally aware language users.

Conclusion. Incorporating linguocultural competence into foreign language education is vital for preparing students to communicate effectively in diverse, multicultural contexts. Through approaches like task-based learning, content-based instruction, and contextual teaching, students not only develop linguistic skills but also the cultural awareness necessary to understand the values, beliefs, and social norms embedded within language. These methods, coupled with authentic materials, provide learners with realistic, context-rich exposure to the target culture, bridging the gap between language and cultural understanding.

The benefits of linguocultural competence are far-reaching, fostering students' empathy, adaptability, and sensitivity in cross-cultural interactions—qualities essential in a globalized world. Beyond facilitating accurate language use, this competence enables learners to navigate complex cultural nuances and respond appropriately in diverse social situations. By emphasizing both language and cultural dimensions in foreign language curricula, educators support the development of students as competent, culturally aware communicators, equipped for meaningful participation in international environments. As such, linguocultural competence is an invaluable component of language education, enriching students' learning experiences and enhancing their ability to engage thoughtfully across cultures.

References:

1. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters. (pp. 45-78)

2. Deardorff, D. K. (2009). The SAGE Handbook of Intercultural Competence. SAGE Publications. (pp. 201-229)

3. Kramsch, C. (1993). Context and Culture in Language Teaching. Oxford University Press. (pp. 121-146)

4. Kumaravadivelu, B. (2006). Understanding Language Teaching: From Method to Postmethod. Routledge. (pp. 112-135)

5. Liddicoat, A. J., & Scarino, A. (2013). Intercultural Language Teaching and Learning. Wiley-Blackwell. (pp. 142-169)

6. Nunan, D. (2004). Task-Based Language Teaching. Cambridge University Press. (pp. 53-78)

7. Risager, K. (2007). Language and Culture Pedagogy: From a National to a Transnational Paradigm. Multilingual Matters. (pp. 67-95)

8. Sercu, L. (2005). Foreign Language Teachers and Intercultural Competence. Multilingual Matters. (pp. 89-108)

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA AKMEOLOGIK YONDASHUV.

Xudoyqulov Djalol Djafarovich

OSIYO XALQARO UNIVERSITETI MAGISTRANTI

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimidagi islohotlar zamon talablari asosida amalga oshirilar ekan, o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy salohiyatini oshirish, ularning pedagogik mahoratini takomillashtirish muhim vazifa sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy o'sishi jamiyat taraqqiyotining muhim omilidir. Shu nuqtai nazardan, akmeologik yondashuv asosida o'qituvchilar faoliyatini rivojlantirish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Akmeologiyaning nazariy asoslari

Akmeologiya — shaxsning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini chuqur o‘rganadigan fan bo‘lib, uning asosiy predmeti — yetuklik, ya'ni «akme» darajasiga erishish jarayonidir. Ushbu yondashuv o‘qituvchilarning faolligini, tashabbuskorligini, o‘z ustida ishlash motivatsiyasini oshirishga qaratilgan. **Akmeologiyaning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:**

- individual yondashuv;
- kasbiy o‘sishga yo‘naltirish;
- refleksiya va o‘zini baholash;
- o‘zini anglash va o‘zini rivojlantirish.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi faoliyatining xususiyatlari

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, psixolog, metodist hamdir. U bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. **Shu bois o‘qituvchining quyidagi kasbiy fazilatlari muhim hisoblanadi:**

- pedagogik kompetentlik;
- innovatsion faoliyatga tayyorlik;
- empatiya va kommunikativ qobiliyatlar;
- psixologik barqarorlik va muvozanat.

Akmeologik yondashuvning boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari rivojlanishidagi o‘rni

Akmeologik yondashuv boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining o‘z-o‘zini rivojlantirish, kasbiy faoliyatda yuqori darajaga chiqishiga yordam beradi. Bunda quyidagi usullar muhim hisoblanadi:

- o‘z faoliyatini tahlil qilish (refleksiya);

- shaxsiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish;
- mentorlik va treninglarda ishtirok etish;
- ijodiy yondashuv va yangilikka intilish;
- mustaqil ta’lim olish va doimiy o‘z ustida ishlash.

O‘qituvchining kasbiy akme bosqichlariga yetishish yo‘llari

Akmeologik nuqtai nazardan qaraganda, o‘qituvchi quyidagi bosqichlardan o‘tadi:

- ✓ kasbiy faoliyatga kirishish bosqichi;
- ✓ malaka orttirish va tajriba to‘plash bosqichi;
- ✓ innovatsion va ijodiy faoliyat bosqichi;
- ✓ kasbiy yetuklik — akme bosqichi.
- ✓ har bir bosqichda o‘qituvchiga zarur ko‘nikmalarni shakllantirish, o‘zini anglash, maqsadni belgilash va unga erishish uslublarini o‘rgatish lozim.

Akmeologik diagnostika va baholash mezonlari

O‘qituvchining kasbiy yetuklik darajasini aniqlashda quyidagi diagnostika vositalaridan foydalaniladi:

- ❖ shaxsiy-professional xarita tuzish;
- ❖ reflektiv kundalik yuritish;
- ❖ psixologik testlar va so‘rovnomalar;
- ❖ kuzatuv va intervyu;
- ❖ portfolioni baholash.

Bu vositalar o‘qituvchining kasbiy rivojlanishidagi zaif va kuchli tomonlarini aniqlashga yordam beradi.

Zamonaviy kasbiy pedagogik ta'limning muhim kamchiliklaridan biri bu uning bolg'usi o'qituvchilarning ijodiy salohiyatini, shu jumladan tarixni rivojlantirishga zaif ta'siridir. Zamonaviy oliy o'quv yurtlari o'qituvchilarining faoliyati tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik amaliyot darajasi yetarli darajada emas. Aksariyat o'qituvchilarning kelajakdagi kasbiy va pedagogik faoliyatda ijodkorlik ish tizimida, o'quvchilarning algoritmik harakatlariga qaratilgan stereotipli usul va uslublar ustunlik qiladi. Shuning uchun tarix o'qituvchilarini tayyorlaydigan pedagogik oliy ta'lim muassasalarining eng muhim vazifalaridan biri bu bo'lg'usi o'qituvchilarda kreativlikni rivojlantirish, ularning ijodiy salohiyatini oshirish, bo'lg'usi o'qituvchilarning kasbiy -pedagogik faoliyatda ijodkorlik elementlarini qo'llashga tayyorlashdan iboratdir.

Dunyo ta'lim taraqqiyotining jadal suratlarda rivojlanishi avvalambor ta'lim jarayoniga innovatsion va kreativ yondashish lozimligini taqozo etmoqda. Chunki jahonda har qaysi jamiyatning rivojlanishi va yo'nalishini begilab beruvchi

innovatsion-kreativ ijodkorlik ta'siri ostida yuz berib, inson faoliyatining har bir sohasida ijodkorlikka bo'lgan ehtiyojning ortishi bilan tavsiflanadi. Xorijiy rivojlangan mamlakatlarda, jumladan aqsh, Kanada, Germaniya, Rossiya, Yaponiya, Koreya kabi davlatlarda o'qitish jar ayonlari innovatsion-kreativ yondashuv asosida amalga oshirilmoqda. Mazkur holatni bevosita kuzatib, chuqur tahlil qilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev 2019-yil 23-avgustda xalq ta'limi, oliy ta'lim xodimlari bilan bo'lgan muloqotda uzluksiz ta'lim tizimida olib borilishi kerak bo'lgan dolzarb vazifalar haqida fikr yuritib, "... bugungi kunda ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarning obro'sini ko'tarish, shu bilan bir qatorda bugun o'qituvchilarning o'zlari ham ta'lim-tarbiya jarayoniga yangicha ijodiy yondashishi lozim"[1], - degan bir qator fikrlarni bildirib o'tdi. Shuningdek, yurtboshimiz Sh. M. Mirziyoyev 2020 -yil 24-yanvarda Oliy majlisga qilgan murojaatnomasida ham, ta'lim-tarbiyaning uzviy bog'liqligini yanada kuchaytirish maqsadida "Sharqona qarashlarimizda ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi. Bu esa bugungi kun o'qituvchisidan katta mas'uliyatni talab qiladi", - deb ta'kidladilar. Demak, bugungi kun o'qituvchilari ta'lim -tarbiya ishlarida faol qatnashar ekanlar, ular o'z faoliyatlarini zamon bilan hamohang tarzda tashkil etishlari talab etiladi. Shuningdek, umumta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan boshlang'ich sinf o'qituvchilari umumiy va maxsus kompetentsiyalarga ega bo'lishi hamda o'z faoliyatida ijodkorlik qobiliyatlarini namoyon eta olishi lozim.

O'qituvchilar o'zlarining akmeologik pozitsiyalarini rivojlantirish orqali o'quvchilarga ilhom berish, ularning ijodkorligini oshirish va o'z-o'zini rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Akmeologik pozitsiya quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Shaxs o'z qobiliyatlari, kuchli va zaif tomonlarini tushunishi va o'z maqsadlarini belgilashi kerak. Shaxs o'z salohiyatini oshirish va yangi ko'nikmalarni o'rganish uchun doimiy ravishda o' z ustida ishlashi zarur. Shaxsning rivojlanishi ijtimoiy muhit, ta'lim, oilaviy va professional sharoitlar bilan bog'liq. Ijobiy muhit shaxsning o'zini o'zi amalga oshirishiga yordam beradi.

Xalqaro tajriba: akmeologik yondashuvning chet el amaliyotidagi o‘rni

Rossiya, AQSh, Germaniya kabi davlatlarda akmeologik yondashuv keng qo‘llaniladi. Masalan, Rossiyada Pedagogik akmeologiya instituti o‘qituvchilarning kasbiy yetuklikka erishish dasturlarini ishlab chiqmoqda. AQShda shaxsiy rivojlanish rejalari asosida o‘qituvchilar faoliyatini baholash tizimi joriy qilingan.

O‘zbekiston sharoitida akmeologik yondashuvni joriy etish imkoniyatlari

Yurtimizda pedagog kadrlar tayyorlashda yangi yondashuvlarni qo‘llash muhimdir. Akmeologik yondashuvni quyidagi shakllarda joriy etish mumkin:

- pedagogik oliy ta'limda akmeologiya fanini o'qitish;
- malaka oshirish kurslarida akmeologik metodlarni qo'llash;
- o'qituvchilarning shaxsiy portfellarini yuritish;
- tajriba almashish seminarlari tashkil etish.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatini rivojlantirishda akmeologik yondashuv ularning kasbiy va shaxsiy jihatdan o'sishida katta rol o'ynaydi. Bu yondashuv orqali o'qituvchi o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarib, o'quvchilarga yetuk tarbiya va ta'lim bera oladi. Shuning uchun, ta'lim tizimida akmeologik yondashuvni keng joriy etish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Akmeologik yondashuv boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatini rivojlantirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Bu yondashuv pedagog shaxsining professional o'sishi, o'zini anglash, kasbiy mukammallikka erishish bosqichlarini chuqur o'rganish va rivojlantirishga imkon beradi.

Boshlang'ich ta'lim — o'quvchilarning shaxsiy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishining asosiy bosqichi hisoblanadi. Shu sababli, ushbu pog'onada faoliyat yuritayotgan pedagoglar nafaqat bilim beruvchilar, balki tarbiyachi, motivator va yo'lboshchi sifatida ham yuqori kompetensiyalarga ega bo'lishi zarur. Akmeologik yondashuv esa ularning shaxsiy-psixologik xususiyatlarini aniqlash, kuchli va zaif jihatlarini rivojlantirish orqali pedagogik faoliyatda maksimal darajaga chiqishga yordam beradi.

Shuningdek, mazkur yondashuv orqali o'qituvchining o'z-o'zini baholash va tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanadi, kasbiy stresslarga qarshi turish salohiyati ortadi va ijodiy yondashuvlar shakllanadi. Akmeologik yondashuvni amaliyotga joriy etish orqali o'qituvchilar o'z kasbiga yangicha nazar bilan qarashga, doimiy o'rganish va takomillashishga intilishadi.

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatini rivojlantirishda akmeologik yondashuvdan foydalanish — ta'lim sifatini oshirish, pedagoglar salohiyatini to'liq namoyon etish va yosh avlod tarbiyasida samaradorlikka erishishning muhim omilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva Sh. A. Pedagogik diagnostika. - Toshkent: fan va axborot texnologiyalari, 2010-yil. 278 b.

2. Djuraev R.X. Ta'limda interfaol texnologiyalari. -Toshkent, 2010. -76 b.

3. Djo'rayev R. X., Turgunov S. T. ta'lim menejmenti. - Toshkent: Voris-Nashriyot, 2012 Yil. 167 b.

4. Агабабян А. Р., Арутюнян Н. Д. К вопросу взаимосвязи креативности с личностными характеристиками // Ананьевские чтения, 2007: Материалы научно -практической конференции. СПб., 2007. С. 598-599.

5. Алейников А.Г. О креативной педагогике / А.Г. Алейников // Вестник высшей школы. - 2009. - №12. - С. 29-34.

6. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс. - Казань: Изд-во КГУ, 1996. - 566 с.

7. Вишнякова, Н.Ф. Креативная акмеология. Психология высшего образования / Н.Ф. Вишнякова. - Мн.: Народная асвета, 2007. - 300 с.

8.Azimova O.A. "Akmeologik yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining konfliktologik madaniyatini rivojlantirishning mazmuni". NamDU Ilmiy Axborotnomasi 2024-4-son. ISSN:2181-1458 №4-B.944-946

9. Djumayeva S.A. Pedagogik korreksiya vositasida oliy ta'lim jarayonida yuzaga keladigan nizolarni bartaraf etish texnologiyasi: Ped.fanl. d-ri (PhD) ... Diss. – T., 2020. – Б. 69.

10.Куклева Н.В. Формирование конфликтологической компетентности студентов университета, получающих дополнительную квалификацию «преподаватель». – Ставрополь, 2006. – С. 10.

11. Самсонова Н.В. Конфликтологическая культура специалиста и технология ее формирования в системе вузовского образования: Монография. – Калининград, 2002. – С. 12

12. Galtung, J. Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization. SAGE Publications. 1996 – C. 205

13. Tillayeva G. H. "Akmeologiya asoslari " Tafakkur bo'stoni T-2014. 14,192

14. Shodiyev I.N. Bo'lajak o'qituvchilarda konfliktologik kompetentlikni rivojlantirish: Ped.fanl. d-ri (PhD) ... Diss. – T., 2022. – Б. 247.

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО- ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ.

Атаджанова Барно Тулкиновна

Кафедра узбекского и иностранных языков

Ферганского медицинского института общественного здоровья.

atadzanovabarno@gmail.com

+998909752082

Современные условия неуклонного развития науки и расширения информационного пространства ставят перед высшим образованием новые задачи в подготовке специалистов, соответствующих стандартам высшего профессионального образования. Концептуально новые подходы к обучению языку в медицинском вузе включают следующие ключевые положения: профессионально ориентированная направленность всего образовательного процесса; активное вовлечение студентов в коммуникацию, опирающееся на мотивацию; учет реальных коммуникативных потребностей будущих специалистов в их взаимодействии с коллегами в условиях многоязычного пространства; внимание к специфике профессионального общения как в письменной, так и в устной форме; использование уже имеющихся у студентов языковых, речевых и коммуникативных навыков.

Целью профессионально-ориентированного обучения русскому языку в высших учебных заведениях является формирование у будущих специалистов основ коммуникативной компетенции, необходимой для успешного профессионального общения. Это включает овладение устными и письменными формами коммуникации в рамках специальности, что служит инструментом для информационной деятельности и последующего саморазвития. В современных условиях преподаватели должны создавать обстановку, способствующую творческому осмыслению студентами учебного материала и его интеграции в реальную практическую деятельность. Проектирование технологий профессионально-ориентированного обучения предполагает синергию теоретических знаний с практическими навыками, а также сочетание индивидуальной и групповой работы, учебной деятельности с игровыми элементами, методами наставничества и самообразования.

Одним из ключевых условий качественной профессиональной подготовки студентов в высшем образовании является активное вовлечение каждого учащегося в познавательную деятельность в ситуациях, максимально приближенных к реальным условиям профессиональной практики. При выборе подходов к формированию коммуникативной компетенции следует учитывать соответствие форм и методов учебной работы поставленным задачам в контексте подготовки компетентного специалиста. В процессе обучения русскому языку студентов, обучающихся по медицинским направлениям, могут быть эффективно применены следующие компетентностные технологии: развитие критического мышления через чтение и письмо, игровые методики (языковые и ролевые игры, ситуативные задачи), проблемные дискуссии, интерактивное обучение в парах и малых группах, проектный метод, дебаты, кейс-стади и решение ситуативных задач. К числу наиболее эффективных методик преподавания языка по специальности следует отнести метод кейс-стади. Данная методика основывается на активной коммуникативной деятельности студентов в рамках смоделированных профессиональных ситуаций, что позволяет интегрировать теоретическую подготовку с практическими навыками, необходимыми для творческой работы в соответствующей области. Учащимся предлагается анализировать профессиональные сценарии, в которых требуется находить решения разнообразных проблем.

Например:

Ситуационная задача №1. Вы работаете в многопрофильной больнице и случайно узнали, что ваш коллега, который в данный момент лечит пациента с серьезным заболеванием, в будущем будет получать финансовую выгоду от рекомендаций определенных медицинских препаратов, которые являются неэффективными.

Вопросы:

1. Как поступить: сообщить об этом руководству или попытаться решить проблему с коллегой напрямую?

2. Какие этические нормы вы должны учитывать при принятии решения?

3. Как вы можете защитить интересы пациента в этой ситуации?

Ситуационная задача №2. Вы столкнулись с пациентом, у которого диагностирован редкий тип рака. После обсуждения с коллегами и изучения литературы вы понимаете, что стандартные методы лечения не будут

эффективны, и существует только экспериментальное лечение, которое не одобрено местными органами здравоохранения.

Вопросы:

1. Как вы будете информировать пациента о возможностях лечения?

2. Какие риски вы должны обсудить с пациентом?

3. Как поступить, если пациент настаивает на экспериментальном лечении?

Ситуационная задача №3. Пациент с тяжелым хроническим заболеванием просит вас помочь ему с эвтаназией. Он утверждает, что его страдания невыносимы, и он видит это единственным выходом.

Пациент с тяжелым хроническим заболеванием просит вас помочь ему с эвтаназией. Он утверждает, что его страдания невыносимы, и он видит это единственным выходом.

Вопросы:

1. Какие этические и правовые аспекты вы должны учитывать в этом случае?

2. Как вы можете поддержать пациента без нарушения своей профессиональной этики и закона?

3. Кому и как вы можете обратиться за поддержкой и советом в этой ситуации?

Ситуационная задача №4.

Вы работаете в условиях ограниченных ресурсов. На вашем участке много пациентов, но только несколько коек в отделении. Два пациента требуют экстренной помощи, но только одному из них можно предоставить лечение, так как время поджимает.

1. Какие этические и правовые аспекты вы должны учитывать в этом случае?

2. Как вы можете поддержать пациента без нарушения своей профессиональной этики и закона?

3. Кому и как вы можете обратиться за поддержкой и советом в этой ситуации?

В ходе решения возникшей проблемы обучающиеся вынуждены актуализировать комплекс усвоенных знаний, необходимых для её разрешения. Метод кейсов учитывает профессиональную подготовку студентов, их интересы, а также сформированный стиль мышления и поведения, что создает

предпосылки для его широкого применения в обучении студентов старших курсов на основе реальных ситуаций. Можно утверждать, что данный метод ориентирован не столько на овладение конкретными знаниями и навыками, сколько на развитие общего интеллектуального и коммуникативного потенциала студентов как будущих специалистов.

Литература

1.Гончарова М.В. Кейс-метод в обучении иноязычному общению менеджеров.Студент и учебный процесс: иностранные языки в высшей школе. Сборник научных статей под редакцией Ю.Б.Кузьменковой.-М.: Центр по изучению взаимодействия культур ФИЯ МГУ им. Ломоносова, 2004.Выпуск №5.С. 95-100.

2.Ергазиева Н.И., Низамова М.Н., Даркембаева Р.Д. Профессиональный русский язык.- Алматы: Эрикет- Принт, 2010.- 85с.

3. Юсупова И.В. Профессионально-ориентированное обучение в формировании коммуникативной компетенции. МНПК. Современные технологии обучения в системе высшего образования РК.-Алматы: Елтаным баспасы, 2011.-с.121-125.

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4

FITONIMLAR VA ULARNING ZAMONAVIY O‘ZBEK TILIDAGI USLUBIY IMKONIYATLARI.

ФИТОНИМЫ И ИХ СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ.

PHYTONYMS AND THEIR STYLISTIC POSSIBILITIES IN THE MODERN UZBEK LANGUAGE.

Suyunova Kamola Uchqun qizi
Termiz davlat pedagogika instituti
Tillar fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti
yo‘nalish 4-kurs
+998-94-785 01 28
suyunovakamola2003@gamil.com

Annotatsiya

Ushbu ishda fitonimlarning lug‘aviy-ma’noviy xususiyatlari, ularning zamonaviy o‘zbek tilidagi qo‘llanish doirasi va uslubiy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Fitonimlar — o‘simlik nomlarini bildiruvchi leksik birliklar bo‘lib, badiiy nutq va xalq og‘zaki ijodida ko‘pincha ramziy ma’no, obraz yaratish, badiiy ifodalilikni kuchaytirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Mazkur mavzuda fitonimlarning obrazlilik, emotsionallik, ekspressivlik kabi uslubiy funksiyalari, shuningdek, ularning poetik, publitsistik va og‘zaki nutqdagi o‘rni yoritib beriladi. Fitonimlar orqali milliy mentalitet, xalqning dunyoqarashi, tarixiy-madaniy tajribasi aks etishi ham alohida o‘rganiladi. Ishda zamonaviy matnlar asosida fitonimlarning uslubiy imkoniyatlarini ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar

fitonimlar, o‘simlik nomlari, uslubiy imkoniyatlar, badiiy ifodalilik, zamonaviy o‘zbek tili, obrazlilik, ekspressivlik, poetik nutq, xalq og‘zaki ijodi, milliy mentalitet

Абстрактный

В работе анализируются лексико-семантические свойства фитонимов, сфера их применения в современном узбекском языке, а также их стилистические возможности. Фитонимы — лексические единицы, обозначающие названия растений, в художественной речи и народном устном творчестве они часто служат средством создания символического значения, образности, усиления художественной выразительности. В данной теме рассматриваются стилистические функции фитонимов, такие как образность,

эмоциональность, экспрессивность, а также их роль в поэтической, публицистической и устной речи. Отдельно изучается отражение национального менталитета, мировоззрения, историко-культурного опыта народа через фитонимы. В работе предпринята попытка раскрыть стилистические возможности фитонимов на основе современных текстов.

Ключевые слова

фитонимы, названия растений, стилистические возможности, художественная выразительность, современный узбекский язык, образность, выразительность, поэтическая речь, народное устное творчество, национальный менталитет

Abstract

This work analyzes the lexical and semantic properties of phytonyms, their scope of application in the modern Uzbek language and their stylistic possibilities. Phytonyms are lexical units denoting plant names, which often serve as a means of creating symbolic meaning, image, and artistic expressiveness in artistic speech and folk oral art. This topic sheds light on the stylistic functions of phytonyms, such as imagery, emotionality, and expressiveness, as well as their role in poetic, publicistic, and oral speech. The reflection of the national mentality, worldview, and historical and cultural experience of the people through phytonyms is also separately studied. The work attempts to reveal the stylistic possibilities of phytonyms based on modern texts.

Keywords;phytonyms, plant names, stylistic possibilities, artistic expressiveness, modern Uzbek language, imagery, expressiveness, poetic speech, folk oral art, national mentality

Kirish;Fitonimlarning zamonaviy o'zbek tilida uslubiy imkoniyatlari ko'plab figurativ, metaforik va obrazli ishlatishda o'z aksini topadi. O'simliklarning nomlari va tabiat elementlari ko'pincha inson hayoti, his-tuyg'ulari va turmush tarziga nisbatan tasviriy vosita sifatida ishlatiladi. Masalan, *gullash*, *yashil* yoki *qurish* kabi fitonimlar faqat o'simliklar dunyosiga tegishli bo'lmay, balki turli xil insonga xos holatlarni tasvirlashda ishlatiladi. *Gullagan* o'simlik hayotdagi yangi boshlanishni, *yashil* rang umid va yangi imkoniyatlarni, *quruq* yoki *qurigan* o'simlik esa o'tmishdagi yo'qotish yoki tushkunlikni ifodalashda keng qo'llaniladi. Bu turdagi figurativ ishlatish, adabiyotda va o'zi shaxsiy muhitdagi munosabatlarni tasvirlashda kuchli uslubiy vosita sifatida ishlatiladi.

Fitonimlarning zamonaviy o'zbek tilida uslubiy imkoniyatlari ayniqsa poeziya va she'riyatda o'z ifodasini topadi. Ular she'r va prozada tabiatning go'zalligi, o'zgarishlar va muvozanatni tasvirlashda keng qo'llaniladi. Misol uchun,

o‘simliklarning o‘sish davrini va mavsumiy o‘zgarishlarni ifodalash orqali, poetik matnlarda va she’rlarda vaqt va tabiatning o‘zgarishini tasvirlash mumkin. O‘simliklar o‘rtasidagi o‘xshashliklar, ranglar va shakllar yordamida, adiblar yangi obrazlar yaratadi. *Yashil* barglar yoki *qizil* gullar kabi fitonimlar she’rda kayfiyatni, his-tuyg‘ularni yanada jonlantiradi. Bu uslubiy vositalar, poetik obrazlarni yaratish va tabiatni chuqurroq tasavvur qilish uchun ishlatiladi.

Fitonimlarning zamonaviy O‘zbek tilidagi uslubiy imkoniyatlari ko‘plab folklor elementlari bilan bog‘liq. Xalq og‘zaki ijodida fitonimlar nafaqat tabiat elementlarini ifodalashda, balki xalqning madaniy, diniy va falsafiy qarashlarini taqdim etishda ham muhim rol o‘ynaydi. Xalq dostonlari, masallar va hikoyalarda o‘simliklar va daraxtlar sifatida mavjud bo‘lgan fitonimlar, ko‘pincha ramziy ma’no bilan ishlatiladi. Misol uchun, *yashil* daraxt yoki *gul* kabi so‘zlar ko‘pincha faqat o‘simliklarni tasvirlamasdan, insonni sifatli, to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, hayotning muhim qadriyatlarini ifodalashda ham ishlatiladi. Fitonimlarning folklor turlarida qo‘llanishi tilning uslubiy imkoniyatlarini kengaytirib, ma’lum bir jamiyatning tabiatga nisbatan qadriyatlarini ham yoritadi.

Zamonaviy O‘zbek tilida fitonimlar ekoloji muammolarni yoritish, tabiatni asrash va ekologik masalalarni ko‘rsatishda ham uslubiy vosita sifatida ishlatiladi. O‘simliklar va tabiat elementlari o‘rtasidagi ziddiyatli tasavvurlar, ekologik tanqid va tabiatga bo‘lgan hurmatni ifodalashda faol rol o‘ynaydi. Masalan, *quruq* va *nam* o‘simliklar orasidagi farqlar ekologik muhitdagi o‘zgarishlarni va muammolarni anglatadi. O‘simliklar va ularning muhitga bo‘lgan o‘zaro ta’siri haqida fikr yuritishda fitonimlarning o‘zaro antonimiyalari orqali ekologik muammo yoki tabiatning ahvoli haqida zamonaviy adabiyotda yanada kuchli, bevosita ifodalar keltiriladi.

Fitonimlar o‘zining semantik boyligi va uslubiy imkoniyatlari bilan zamonaviy o‘zbek tilida juda keng tarqalgan va xilma-xildir. Ular o‘zgaruvchan ma’nolarni, ko‘plab uslublar va kontekstlarni taqdim etishda katta imkoniyatlarga ega. Ularning zamonaviy tilda qo‘llanishi, so‘zning ma’no qatlamlarini, muayyan tasavvurlarni va estetik talqinlarni kengaytiradi. Fitonimlar o‘ziga xos uslubiy to‘qimalar yaratishda, so‘zning estetik tomonlarini kuchaytirishda, tilning rang-barangligini oshirishda faol foydalaniladi. O‘simliklarning ranglari, shakllari, o‘sish davri va boshqa xususiyatlari, tilning semantik boyligini yanada kengaytiradi va o‘zbek tilining o‘ziga xos estetik xususiyatlarini shakllantiradi.

Zamonaviy o‘zbek tilida fitonimlar o‘zgarib borayotgan jamiyat va madaniyat talablariga mos ravishda o‘zgarib, yangi ma’nolar va uslubiy shakllar yaratadi. Yangi

ijtimoiy, ekologik va madaniy realiyalar fitonimlar orqali o‘z ifodasini topadi. Tabiatga bo‘lgan e’tibor va unga hurmat zamonaviy tilda yangi tasvirlar va obrazlar yaratadi. Fitonimlarning zamonaviy uslubiy imkoniyatlari ko‘pincha ijtimoiy va ekologik vaziyatlarga qarab, tilga yangi shakllar kiritishga yordam beradi. Bu jarayon tilning boylashuvi va yanada chuqurlashishi uchun muhim hisoblanadi. Fitonimlar zamonaviy o‘zbek tilida uslubiy imkoniyatlarni kengaytirishda, adabiyotda va tilning turli shakllarida juda katta rol o‘ynaydi. Ularning figurativ ishlatish, metafora, poeziya va folklorik elementlar, ekologik tasvirlar yaratish kabi imkoniyatlari orqali tilning estetik boyligi ortadi. Fitonimlar o‘zining semantik va uslubiy imkoniyatlari bilan tilni rivojlantirishda, uning boy va xilma-xil kontekstlarda ishlatilishida muhim o‘rin tutadi.

Xulosa

Fitonimlar — o‘zbek tilida o‘simlik nomlarini bildiruvchi so‘zlar bo‘lib, ular nafaqat nominativ (nomlash) vazifasini bajaradi, balki tilning badiiy, poetik va ekspressiv imkoniyatlarini ham boyitadi. Zamonaviy o‘zbek tilida fitonimlar ko‘pincha obraz yaratish, timsollilik kiritish, estetik ta’sir kuchini oshirish, emotsional rang berish, xalqona va milliy kolorit yaratish uchun xizmat qiladi. Badiiy asarlarda, og‘zaki nutqda va publitsistik matnlarda ular ramziy, metaforik ma’noda qo‘llanib, nutqning obrazliligini oshiradi.

Fitonimlar xalqning tarixiy-madaniy tajribasini, mentalitetini, tabiatga bo‘lgan munosabatini ifodalab, milliy o‘ziga xoslikni aks ettiradi. Ularning uslubiy imkoniyatlarini o‘rganish tilshunoslikda nafaqat leksik, balki madaniy, pragmatik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Xulosa qilib aytganda, fitonimlar zamonaviy o‘zbek tilida boy semantik va uslubiy salohiyatga ega bo‘lib, tilni badiiy jihatdan yanada boyitish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘raev, N. **O‘zbek tilida o‘simlik nomlari**. – Toshkent: Fan, 1995.
2. Rahmonov, I. **O‘zbek tilining leksikologiyasi**. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
3. G‘afurov, X. **O‘zbek tilining fonetika asoslari**. – Toshkent: Fan, 1998.
4. Qodirov, A. **O‘zbek tilining morfologiyasi**. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
5. Normurodov, B. **Fitonimlar va ularning xalq og‘zaki ijodidagi o‘rni**. – Toshkent: Fan, 2010.
6. Zikrillaeva, M. **O‘zbek dialektologiyasi asoslari**. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001.

O'ZBEKISTONDA TURIZMNI RIVOJLANISH TENDENTSIYALARI

QO'SHSHAYEV I. A.
OSIYO XALQARO UNIVERSITETI

Bugungi globallashuv sharoitda turizm sohasi iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biriga aylanmoqda. Turizm sohasining rivojlanishi o'z navbatida turizmga turdosh bo'lgan bir nechta sohalarning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari, turizm sohasining rivojlanishi ishsizlik muammosini bartaraf etishda yordam beradi.

O`zbekiston-2030" strategiyasida turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan bir qancha maqsad va vazifalar belgilangan. Jumladan, 2030-yilga qadar xorijiy sayyohlar sonini 15 million nafarga, ichki sayyohlar sonini 25 million nafarga, ziyorat turizmi bo'yicha keladigan sayyohlar sonini 3 million nafarga yetkazish ko'zda tutilgan. Shuningdek, xususiy investitsiyalarni jalb qilish hisobiga respublikada mehmonlar uchun mo'ljallangan o'rinlar sonini kamida 2 barobar oshirish, turizm mahallalari sonini 175 taga, turizm xizmatlari eksportini 5 milliard dollarga, tibbiyot va ta'lim turizmi eksportini yiliga 1,5 milliard dollarga yetkazish belgilangan (Farmon, 2023). Bundan tashqari, "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"ning Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash bobi, 35-maqsadida "O'zbekiston bo'ylab sayohat qiling" dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish hamda respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga yetkazish belgilangan bo'lib, bu asosida:

– to'siqsiz turizm infratuzilmasini mamlakatning asosiy turizm shaharlarida keng joriy qilish. 2026-yilgacha turizm sohasida band bo'lgan aholi sonini 2 baravar oshirib, 520 ming nafarga yetkazish;

– turizm va madaniy meros obyektlari infratuzilmasini rivojlantirish hamda 8 mingdan ortiq madaniy meros obyektlaridan samarali foydalanish bo'yicha davlat dasturini qabul qilish;

– Samarqandni "Turizm darvozasi"ga aylantirish orqali kelgusi besh yilda turizm xizmatlari hajmini kamida 10 baravarga oshirish. Turizm sohasida 40 ming kishi bandligini ta'minlash. 2022-yilda "Abadiy shahar" tarixiy majmuasini o'z ichiga olgan Samarqand turizm markazini va zaruriy infratuzilmani tashkil etish;

– Xorazm viloyatida turizm yangi ish o'rinlarini yaratishda asosiy drayver soha bo'lishi uchun alohida dastur qabul qilish;

– Toshkent viloyatida turizm salohiyatini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha alohida dastur ishlab chiqish kabi vazifalar belgilangan. Albatta bu vazifalarning

ijrosini ta'minlash maqsadida bir qator professor olimlar, tadqiqotchilar, turizm eksportlari tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Mamlakatimizda sayohat qilish turiga qarab quyidagi turistik yo'nalishlarni ishlab chiqilqan:

- an'anaviy yo'nalishlar: Toshkent-Samarqand-Buxoro-Xiva-Toshkent va Toshkent-Samarqand-Buxoro-Shahrisabz-Toshkent. Bu yo'nalishlar mamlakatimizdagi eng qadimiy yodgorliklar va boshqa tarixiy-madaniy obidalarga tashrif bilan bog'liq;
- ekologik turizm yo'nalishlari: Orol dengizi va Orolboyi ekologik regioni, Chimyon-Chorvoq dam olish va davolanish oromgohi, Kitob geologik qo'riqxonasi va Zomin qo'riqxonasi kabi mamlakatimizdagi qo'riqxonalar. Bu yo'nalish alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar va sayyohlar uchun ekologik jihatdan qulay hamda foydali hisoblanadigan joylarga tashrif bilan bog'liq;
- arxeologik turizm yo'nalishlari: Qoraqalpog'iston, Xorazm, Surxondaryo, Samarqand hududdari bo'ylab, mazkur yo'nalishda yurtimiz tarixiga oid o'zida uzoq o'tmishning sir-sinotlarini yashirgan eng qadimiy arxeologik yodgorliklar bilan tanishishni maqsad qilib qo'yadi;
- ekstremal turizm yo'nalishlari: Chimyon, Farg'ona vodiysi, Orol bo'yi, Buxoro, Navoiy viloyati hududlari bo'ylab;
- diniy turizm yo'nalishi Toshkent-Samarqand-Buxoro-Toshkent, Toshkent-Termiz-Dalvarzintepa-Termiz-Toshkent kabi mamlakatimizdagi tarixiy diniy obidalarni ziyorat qilish bilan bog'liq.

O'zbekistonda tarixiy-madaniy, arxitektura, arxeologiya ahamiyatidagi 7mingdan ortiq obyektlar mavjud. Soha mutaxassisi B.To'rayev fikricha, ulardan 545 tasi –arxitektura, 578 tasi – tarixiy, 1457 tasi – san'at yodgorliklari va 5500 dan ortig'i arxeologik ahamiyatga ega. 200 dan ortiq obyektlar ta'mirlanmoqda, 500 tasi esa ta'mirlanishga muhtoj. Ko'p mamlakatlar tajribasiga ko'ra, ta'mirlanish jarayonini o'zi turistlar uchun qiziqarli hisoblanadi. Undan tashqari respublikamizda 300 dan ortiq muzeylar, 1200 ta xalq ijodiyoti tashkilotlari mavjud. Turistik ziyorat obyektlari miqdori bo'yicha Toshkentda –144 ta, Samarqandda – 118 ta, Buxoroda–201 ta, Xivada – 310 tani tashkil etadi. Shu sababdan milliy madaniy va tabiiy merosimizni mintaqa va turizm faoliyati maqsadida har jihatdan o'rganish va muhofaza etish o'ta muhimdir[1].

Bugungi kunda O'zbekiston faqatgina tarixiy va afsonaviy me'morchiligi bilan mashxur bo'lib qolmasdan, aktiv sayyohlik yo'nalishlariga ham ega. O'zbekiston hududida har qanday tabiat landshaftlarini, tog', vodiy, cho'l, daryo va ko'lni uchratish

[1] 2019-2025-yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish konsepsiyasi

mumkin. Ko'rinib turibdiki yurtimizda turizmning barcha turlarini rivojlantirishimiz uchun turistik resurslarimiz mavjud va biz ulardan unumli foydalana olsak bo'lgani. Yillar davomida tabiiy muhitning o'zgarishi va rivojlanishida qonuniyat va yo'nalishlar to'g'risidagi ma'lumotlardan mintaqani kelajakda rivojlantirish strategiyasini tanlab olishda, tabiiy salohiyatdan unumli foydalanish va investitsion dasturlarni amalga oshirishda keng foydalanish zarur. Masalan, iqlim o'zgarishi, cho'llashuv jarayoni kelajakda aholi yashash punktlarini joylashtirish, mintaqaning hududiy tarkibini shakllantirishga ta'siri kuchli bo'ladi. Bu holat mintaqaviy tabiiy-iqlim sharoitini hisobga olgan holda uy-joy, ijtimoiy infratuzilma obyektlarining namunaviy loyihalarini ishlab chiqishni talab etadi.

Mamlakatimizga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar soni so'ng o'tgan uch yil ichida pandemiyadagi uzilishni tiklab oldi. Ya'ni, 1-jadvalda keltirilgan ma'lumotda, 2021 yili 1 700,0 ming nafar xorijiy sayyoh kelishi rejalashtirilgan bo'lsa, amalda 1881,3 ming nafarni tashkil etdi. Bu esa foiz hisobida 110,7% ni tashkil etdi. 2022 yil 2 720,0 ming nafar rejada, 5 232,8 ming nafar amalda xorijiy tashriflar bilan 192,4% bajarildi. 2023 yil 12 oy davomida mamlakatimizga tashrif buyurgan xorijiy turistlar 6626,3 ming nafar (yillik reja-7000,0 ming nafar) ga yetib, 2022 yilga nisbatan 1,3 barobarga oshdi. Joriy yil yakunida esa umumiy hisobda O'zbekistonga 10 mln. nafar xorijiy sayyohlar kelishi kutilmoqda (1-jadval).

1-jadval

2018-2023 yillar hisobida O'zbekistonga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni[2]

Asosiy ko'rsatkichlar	Xorijiy turistlar		
	Rejada	Amalda	Bajarilishi
O'lchov birligi	Ming nafar		Foizda
2018	5 346,0	5 346,2	100,0
2019	6 041,0	6 748,5	111,7
2020	**7 010,0**	**1 504,1**	**21,5**
2021	1 700,0	1 881,3	110,7%
2022	2 720,0	5 232,8	192,4%
2023	7 000,0	6 626,3	94,7%

2023-yilda sayohat va turizmning jahon yalpi ichki mahsulotiga qo'shgan hissasi 9,9 trillion AQSH dollarini tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2024-yilda taxminan 11,1

[2] *O'zbekiston Respublikasi turizm va madaniy meros vazirligi ma'lumotlari asosida tuzildi.*

trillion AQSh dollariga yetishi bashorat qilingan. Albatta bu ijobiy natija hamda kutilayotgan prognozlar pandemiyadagi zararlarni ikki barobar darajada qoplay oladi.

2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, mamlakatimizga tashrif buyuradigan sayyohlarning asosiy qismini yosh jihatidan tahlil qilganimizda 31-55 oralig'idagi sayohatchilar tashkil etgan. Bundan shuni xulosa qilish mumkinki, Respublikamizda tarixiy xususiyatga ega bo'lgan hamda passiv turizmni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lgan mintaqalarda yangi turizm turlarini tashkil qilish mumkin.

Misol uchun, nafaqat Samarqand, Buxoro, Xivada ziyorat turizmni rivojlantirishga qaratilgan vazifalarni balki, boshqa viloyatlarda xususan, Andijon, Namangan, Navoiy viloyatlarida ham madaniy meros obyektlari salmoqligina va biz bu hududlarda avvalo turizm infratuzilmasini shakllantirishimiz hamda turistik marshrutni tashkil qilishimiz muhimdir.

2-jadval

2023-yilda O'zbekistonga tashrif buyurgan sayyohlar soni yoshlar kesimida[3]

Yoshlar kesimida	2023 yil
0 dan 18 yoshgacha	1064,57
19 dan 30 yoshgacha	1000,22
31 dan 55 yoshgacha	**3192,76**
55 yoshdan oshgan	1368,74
JAMI	**6626,30**

Jumladan, Navoiy viloyati ham qadimgi tarixiy rivoyatlarni jonlantiradigan "Nur-Ota" chashmasi hozirgi kunda turistlar uchun passiv turizm maskaniga aylangan.

[3] *O'zbekiston Respublikasi turizm va madaniy meros vazirligi ma'lumotlari asosida tuzildi.*

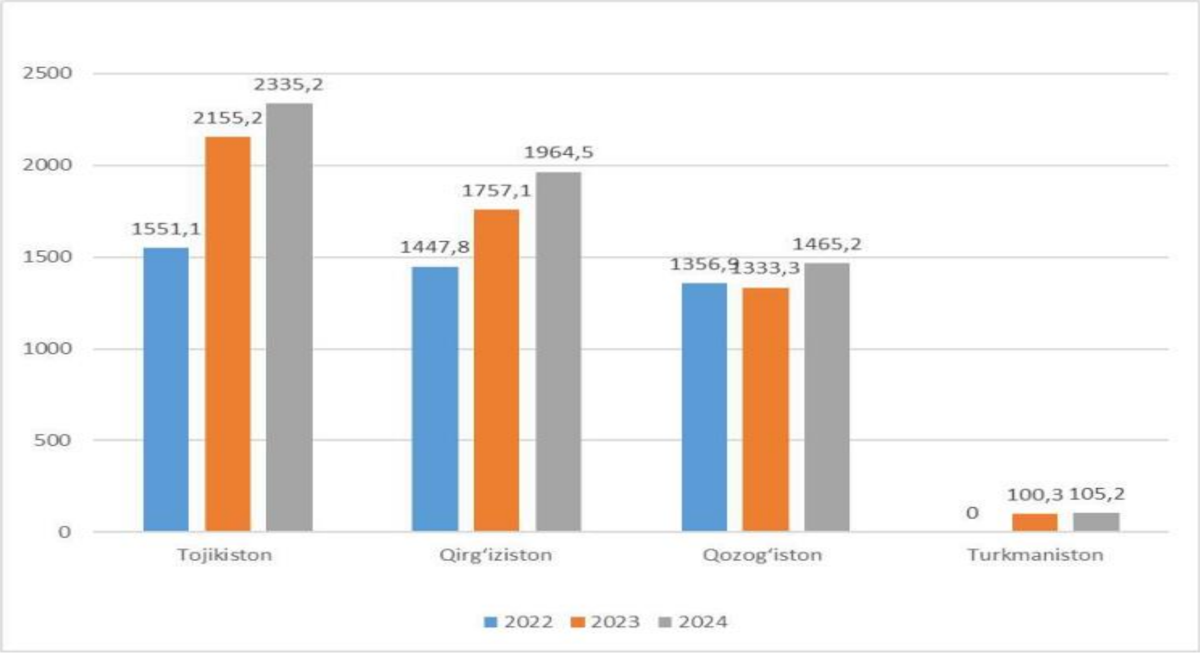

1-rasm. 2022-2024-yillarda O'zbekistonga MDH davlatlaridan turistik maqsadlarda tashrif buyurgan turistlar soni (ming kishida)

Shu o‘rinda aytish joizki, chashma haqidagi tarixiy afsonaviy rivoyatlar ijtimoiy tarmoqlarda to‘la holatda ma’lumot bazasi sifatida joylanmagan. Bundan tashqari viloyatda yana YUNESKO ro‘yxatiga kiritilgan madaniy meros obidalar ham mavjuddir.

1-rasmda 2022-2024-yillarda O‘zbekistonga qo‘shni davlatlardan tashrif buyurayotgan mehmonlar misolida yurtimiz turizmiga qiziqish bildiruvchilar soni yildan-yilga oshayotganini ko‘rishimiz mumkin.

Tahlillardan shunday xulosaga kelish mumkinki qo‘shni davlatlar bilan amalga oshirilayotgan bojhonadagi yengilliklar keladigan sayohatchilarning sonini oshishiga sabab bolgan desak mubolag`a bo‘lmaydi. Quvonarlisi shu davrlar mobaynida ularning soni ortsa ortganki kamaymagan demak, turizmni rivojlantirishga e`tiborni kuchaytirishga undaydi. Butun jahon turizm tashkilotining baholashiga ko‘ra, turistik servis rivojlangan shaharga tashrif buyurgan 100 nafar turist 20 ming AQSH dollari atrofida pul sarflaydi, ya’ni har bir turist tomonidan bir sutkada shaharga 200 AQSH dollari miqdorida foyda keladi. Bu esa iqtisodiyotni rivojlantirishda turizmga drayver soha sifatida qarashimiz kerakligini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumayeva Z.Q., "Favorable Investment Climate Formation Issues for Attracting Active Investments".

2. Джумаева, З. (2025). ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ ЗЕЛЕНОЙ

ЭКОНОМИКИ, ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ И ЕЕ АКТУАЛЬНОСТЬ. *Международный журнал искусственного интеллекта* , *1* (3), 262-266.

3. Жумаева, З. К. (2019). АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА. *ББК 65.0501 А 43*, 190.

4. Жумаева, З. К. (2024). Инвестиционная Активность Как Основной Элемент Организационно-Экономического Механизма Маркетинга Территории. *Miasto Przyszłości*, *55*, 1411-1417.

5. Джумаева, З.К., и Ш, К.М. (2025). O 'ZBEKISTONDA YENGIL SANOAT KORXONALARI MARKETING FAOLIYATI HOLATI TAHLILI. *АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ИННОВАЦИЙ* , *1* (7), 186-189.

6. Джумаева, З. (2025). РОЛЬ ТОРГОВОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ. *Международный журнал искусственного интеллекта* , *1* (1), 483-488.

7. Жумаева, З. К. (2024). Мобильный Маркетинг Как Эффективное Средство Стимулирования Сбыта Товаров И Услуг. *Miasto Przyszłości*, *54*, 697-702.

8. Жумаева, З. К. (2024). РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ ИНДУСТРИЙ КАК ФАКТОР РОСТА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: ОБЗОР ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.

9. Джумаева, З. (2025). РОЛЬ ТОРГОВОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ. *Международный журнал искусственного интеллекта* , *1* (1), 483-488.

10. Джумаева, З.К., и Гулямова, Н.Г. (2025). O 'ZBEKISTONDA MINTAQANI KOMPLEKS RIVOJLANTIRISHNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH. *ТЕОРИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ВСЕГО МИРА* , *1* (5), 152-159.

11. Жумаева, З. К., & Ахмедова, Ф. Р. (2025). РОЛЬ ТОРГОВОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ. *MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS*, *1*(7), 323-330.

12. Jumayeva, Z. Q., & Matkarimov, G. (2025). MINTAQADA FAOL INVESTITSIYA SIYOSATINI IQTISODIYOT TARMOQLARINI O 'SISHIGA TA'SIRI. *ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION*, *1*(6), 205-212.

13. Джумаева, ZQ (2017). ТЕОРИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТАБИЛЬНОСТИ НА РЫНКАХ ТРУДА РАЗВИТЫХ СТРАН. *Инновационное развитие* , (4), 64-66.

14. Qo‘shshayev, I. A., & Jumayeva, Z. Q. (2025, May). BUXORO VILOYATIDA TURIZM RIVOJLANISHIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI. In *CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY* (Vol. 1, No. 2, pp. 145-149).

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING KREATIV KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHDA ONA TILI DARSLARINING ROLI VA O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Qulmuminov O‘rolboy Safar o‘g‘li
TerDPI o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ona tili mashg‘ulotlari jarayonida o‘quvchilarda kreativ qobiliyat va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga oid dolzarb jihatlar ko‘rib chiqiladi. Jumladan, o‘quvchilarning erkin fikrlashini rag‘batlantiruvchi innovatsion yondashuvlar, faol o‘rgatish metodlari hamda ijodkorlikni yuzaga chiqaruvchi topshiriqlarning samarali natijalari tahlil etiladi.Bundan tashqari, darslarda ijodiy muhitni yaratish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularni yangi g‘oyalar ishlab chiqishga undash hamda til kompetensiyalarini shakllantirish bilan bog‘liq masalalarga ham e’tibor qaratiladi.Maqola boshlang‘ich ta’lim bosqichida faoliyat yuritayotgan pedagoglar uchun amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi va zamonaviy ta’lim jarayonida ijodiy yondashuvlarning tutgan o‘rnini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: ona tili, kreativ ko‘nikmalar, innovatsion metodlar, interfaol usullar, ijodiy tafakkur, lingvistik kompetensiya, mustaqil fikrlash, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik yondashuv.

Kreativlik – bu inson ma’naviyatining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, shaxsiy kamolotning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. U shaxsning o‘zini anglash, o‘z ustida ishlash va mustaqil rivojlanishiga turtki beruvchi asosiy kuch hisoblanadi. Kreativlik insonda mavjud bilimlarning ko‘lamida emas, balki yangicha fikrlashga intilish, mavjud qarashlarni qayta ko‘rib chiqish, yangilik yaratish jarayoniga yangicha yondashish va muammoli holatlarda noodatiy, original qarorlar qabul qilishda ifodalanadi.

Kreativ tafakkur bevosita innovatsion faoliyat bilan chambarchas bog‘liq. Zero, o‘qituvchining ijodiy faoliyat yuritishi uchun u nafaqat o‘z fani bo‘yicha eng so‘nggi yangiliklardan, balki jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy, madaniy va texnologik o‘zgarishlardan ham muntazam xabardor bo‘lishi zarur. Shu bilan birga, u zamonaviy

innovatsion g'oya va texnologiyalarni o'z pedagogik amaliyotida to'g'ri va samarali qo'llay olishi kerak.Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'qituvchisi har qanday o'quv vaziyatida, istalgan dars jarayonida eng maqbul va samarali yechimni topa olishi, uni o'quvchilarga qulay, tushunarli va ta'sirchan tarzda yetkazishi – bu ham kreativlikning muhim ifodasi sanaladi. Bunday yondashuv orqali o'quv jarayoni nafaqat samarali tashkil etiladi, balki kichik yoshdagi o'quvchilarning tafakkurini kengaytirish, ularda mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta'limning asosiy roli o'quvchilarni jamiyatda muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar bilan ta'minlashdan iborat. Lukas va Spenserning fikricha: "Kreativ fikrlash bugungi yoshlarning rivojlanishlari uchun kerakli kompetensiya hisoblanadi [1]. Bu ularga globallashuv sharoitida jadallik bilan o'zgarib borayotgan, savodxonlik va raqamlash ilgari surilgan hamda "21-asr" ko'nikmalariga ega moslashuvchan ishchilarni talab qiladigan dunyoga moslashishga yordam beradi. Kreativ fikrlashni o'rgatish bugungi kun o'quvchilari va yoshlariga dolzarb muammolarni yechish uchun yangi texnologiyalardan foydalangan holda hali yaratib ulgurilmagan sektorlarda yoki vazifalarda ishlash, shu bilan birga mashinalar bajara olmaydigan ishlarni osonlikcha amalga oshira olish hamda murakkab mahalliy va global muammolarning yechimini topish qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi [2].

Boshlang'ich sinflarda kreativ o'qish madaniyatini shakllantirishning pedagogik-psixologik va gender xususiyatlarini aniqlagan F.A.Xayitova o'z izlanishlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ o'qish madaniyatini shakllantirish yoki kreativ o'qish deganda istalgan o'quv fani doirasida qo'llash mumkin bo'lgan ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan boshlang'ich bilimlar sohasi tushunilishini ilmiy jihatdan asoslaydi. Olima tadqiqot obyekti bilan bog'liqlikda "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ o'qish madaniyatini shakllantirish" deganda "o'quvchilarni turli o'quv topshiriqlarini bajarishi, vaziyatlarni hal etishda noodatiy yondashuvni tarkib toptirish, yangi g'oya va nuqtai nazarlarni erkin ifoda etish, fikrning egiluvchanligi va tasavvurning boyliligini tarkib toptirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon tushuniladi", - degan xulosaga keladi. Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan, F.A.Xayitova kreativ o'qish madaniyatiga tushunchasiga quydagicha izoh beradi: "kreativ o'qish madaniyati – shaxs va jamiyat qiziqishlari bilan bog'liqlikda o'zgaruvchan ijtimoiy-madaniy shart sharoitlar doirasiga taalluqli vazifalarni hal etishda insonning konstruktiv va original fikrlashga tayyorligidir".

Olimaning fikrlarini rivojlantirgan holda biz ham ona tili darslarida o'quvchilarning kreativ ko'nikmalarini turli o'quv topshiriqlarini bajartirish orqali, o'quv muammoli topshiriqlarni, muammoli vaziyatlarni hal etishda noodatiy

yondashuvni tarkib toptirish, yangi g'oya va nuqtai nazarlarni erkin ifoda etish, fikrning egiluvchanligi va tasavvurning boyliligini tarkib toptirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonni tashkil etish imkoniyatlaridan samarali foydalandik.

Ona tili darslarida o'quvchilarning evristik qobiliyatini rivojlantirish masalalari xususida izlanishlar olib borgan tadqiqotchi R.Xurramov og'zaki mashqlarni ona tili darslarida qo'llash o'quvchilarning fikrlash doirasini rivojlantirishda muhim o'rin egallashini ta'kidlaydi. Uning fikricha "Og'zaki mashqlar o'quvchilarga hodisaning mohiyatini tezda ko'rish, tushunish va uning bajarilishini to'g'ri izohlay olish imkoniyatini beradi. Yozma mashqlarni bajarish davomida esa, ona tili darslarida o'quvchilar voqea hodisaning mohiyatini anglab olishga qiynaladilar. Og'zaki mashqlar sinfdagi har bir o'quvchi bilan individual ishlashga imkoniyat yaratadi" [3].Demak, og'zaki mashqlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyani qo'llash vositasi hamda o'quvchilarning fikrlash faoliyatini rivojlantirish, o'quv jarayoni mahsuldorligini oshirish borasida katta imkoniyatlarga ega. Ona tili ta'limida o'quvchilarning evristik qobiliyatini rivojlantirishda ijodiy izlanishlar, o'qitishning nazariy asoslari to'g'risidagi bilimlarning keng tizimiga tayangan holda muvaffaqiyatli sanaladi.

Boshlang'ich sinflarda kreativ ko'nikmalarni samarali shakllantirish uchun o'qitiladigan fanlar o'rtasida integratsiyani ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, kreativ salohiyatni mustaqil rivojlantirish nuqtai nazaridan, ona tili faniga oid sinfdan tashqari mashg'ulotlar (to'garaklar) dasturiga mazkur ko'nikmalarni rivojlantiruvchi topshiriqlarni kiritish o'quvchilarga o'z ijodiy qobiliyatlarini real vaziyatlarda sinab ko'rish imkoniyatini yaratadi. Bunday fanlararo yondashuv o'quvchilarda muammolarga turli pozitsiyalardan yondashish, holatni keng qamrovda tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirib, ularning ijodiy fikrlash malakalarini kelajakdagi amaliy faoliyatga yo'naltirish uchun zamin yaratadi.

Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, ona tili ta'limi jarayonida kreativ ko'nikmalarni rivojlantirishning modellashtirilgan mexanizmini ishlab chiqish dolzarb sanaladi. Mazkur modellashtirish fikriy va mazmun-vazifaviy asosda shakllanib, o'quvchi tahlil qilayotgan ma'lumotlarning ishonchliligi, dalillarning mantiqiy asosliligi, faraz va g'oyalarning haqiqatga mosligini aniqlash imkonini beradi. Masalan, kreativ ko'nikmalarni rivojlantirish modelini tuzishda pedagogika, psixologiya, didaktika va metodika fanlari bilan bir qatorda, kreativ tafakkurning o'ziga xos jihatlari, shakllanish bosqichlari va ta'sir etuvchi omillarni ham hisobga olish lozim.

Bu esa, o‘z navbatida, fanlararo yondashuvning qo‘llanilayotganidan dalolat beradi. Biroq shu o‘rinda e’tiborga olish kerakki, boshqa fan modellarini to‘liq va bevosita o‘zlashtirish samarasiz bo‘lishi mumkin; ular ona tili fanining mazmuni va didaktik tuzilishidan kelib chiqib moslashtirilishi lozim.

Ona tili darslarida kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirishni modellashtirish zaruriyati ushbu jarayonning o‘ziga xos tabiatidan kelib chiqadi. Bu jarayon o‘quvchilarda yangicha g‘oyalarni ilgari surish, mavjud andozalarni isloh qilish, hayotiy masalalarni noodatiy yo‘llar bilan hal qilishga tayyorlik, tasavvur mahsulini ifodalash qobiliyati, bilimga bo‘lgan ichki ehtiyojni kuchaytirish va ijodiy yechimlar topishga intilishni ta’minlaydi. Shuningdek, bu model o‘quvchilarning kreativ g‘oyalar ishlab chiqishdagi ishtirok darajasi, ilgari surilgan g‘oyalarning yangiligi va ahamiyati, ularga nisbatan munosabat bildirish tartibi hamda kutilgan natijaga erishilmaguncha ijodiy izlanishni davom ettirish holatlarini ham qamrab oladi.

Ona tili darslarida kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish jarayonini modellashtirish metodologiyasini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish uning pedagogik shart-sharoitlari, imkoniyatlarini aniqlashga, o‘quvchilarda kreativ ko‘nikmalarni yanada rivojlantirishning maqbul shakl, usul, vosita va yo‘llarini aniqlashga yordam berdi, o‘quv mashg‘ulotlariga tayyorgarlik ko‘rish sifati va motivatsiyasi barqarorligini ta'minlash kabi vazifalarni hal qildi.

O‘quvchilarning kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ilmiy izlanishlarda o‘quv-tarbiya jarayoni natijaviyligiga alohida e’tibor qaratilib, takomillashtirilgan metodik tizimni ishlab chiqish zarurligiga urg‘u berilmoqda. Ushbu tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari kreativ ko‘nikmalarni rivojlantirish, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari asosida takomillashgan metodik tizimni yaratishga oid ilmiy jihatdan asoslangan takliflar, unga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, o‘quvchilarda kreativ fikrlash ko‘nikmalarini hosil qilish, muloqot va o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetentsiyalarini shakllantirishga ustuvor ahamiyat qaratilgan.

Zero, **kreativ fikrlaydigan, iqtidorli yoshlarni ijodkorlik faoliyatiga jalb etish,** ijtimoiy va shaxsiy faolligi kompetentsiyalarni shakllantirish va rivojlantirish texnologiyalarini, innovatsion yondashuvni tizimli tarzda tashkil etishning metodologik asoslari yuzasidan olib borilayotgan ilmiy izlanishlar o‘quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish samaradorligini oshirishning, shuningdek, interfaol ta’limni mediatexnologiyalar vositasida tashkil etishning didaktik ta’minotini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lucas, B. and E. Spencer (2017), Teaching Creative Thinking: Developing Learners Who Generate Ideas and Can Think Critically., Crown House Publishing, https://bookshop. canterbury.ac.uk/Teaching-Creative-Thinking- Sternberg, R. (2006), “The nature of creativity”, Creativity Research Journal, Vol. 18/1, pp. 87-98.

2. Muxtarova, L. A. (2018). Развитие и формирование критического мышления у школьников начальных классах. Гуманитарный трактат. (24), 13-14.

3. Xayitova Firuza Abdullaevna. Boshlang‘ich sinflarda kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirish texnologiyalari. Avtoreferat. Toshkent 2023 yil. 28 – b.

4. Xurramov R.S. Ona tili darslarida o‘quvchilarning evristik qobiliyatini rivojlantirishda etnopedagogikadan foydalanish metodikasini takomillashtirish. Avtoreferat. Termiz. 2024 yil. 48 – b.

TALABALARDA IJTIMOIY-SHAXSIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Yakubbayev Maqsud

Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Bugungi globallashuv jarayonlari, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdagi talablarning ortib borishi, ta'lim sohasidagi islohotlar – bularning barchasi zamonaviy o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimga ega bo'lishini, balki ijtimoiy va shaxsiy jihatdan yetuk, mustaqil fikrlovchi, faol fuqarolar sifatida shakllanishini talab qilmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida tahsil olayotgan talabalar uchun ijtimoiy-shaxsiy kompetentliklarning shakllanishi – ularning jamiyatda o'z o'rnini topishida, kasbiy muvaffaqiyatga erishishida, fuqarolik pozitsiyasini aniq belgilab olishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: kompetensiya, ijtimoiy -shaxsiy kompetentlik, pedagogika, metod, yondashuv.

Ijtimoiy-shaxsiy kompetentlik deganda – shaxsning o'zini va boshqalarni anglay olishi, ijtimoiy muhitda moslasha olishi, jamoada ishlash, muloqotga kirishish, ziddiyatlarni hal etish, o'z faoliyatini tahlil qilish va ijobiy o'zgarishlar kiritish qobiliyatlari tushuniladi. Bunday kompetensiyalarni shakllantirish pedagogik jarayonda muayyan shart-sharoitlarni, metod va yondashuvlarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Mazkur maqolada aynan talabalarda ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlar tahlil qilinadi, dolzarb muammolar va ularning yechimlariga e'tibor qaratiladi.

Ijtimoiy-shaxsiy kompetentlik – bu nafaqat shaxsning axloqiy, ma'naviy va madaniy jihatdan yuksak bo'lishi, balki ularning atrofdagilar bilan samarali muloqotga kirishish, jamoaviy faoliyatda ishtirok etish, liderlik qobiliyatlarini namoyon etish, o'zini boshqarish va qaror qabul qilishdagi mustaqillik, mas'uliyatlilik kabi sifatlarni o'z ichiga oladi. Bu kompetensiya zamonaviy jamiyat talablariga javob beruvchi barkamol shaxsni shakllantirishda muhim vositadir. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida ushbu kompetensiyani rivojlantirish – pedagogik faoliyatning ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Pedagogik shart-sharoitlar – bu ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish, talabalarning faolligini oshirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash uchun yaratilgan

tashkiliy, psixologik, metodik, axborot va moddiy-texnik muhitdir. Ushbu shart-sharoitlar quyidagi omillarni o‘z ichiga oladi:

O‘qituvchining shaxsiy namunasi;

Ta’lim jarayonining demokratik tamoyillarga asoslanishi;

Talabalarning erkin fikrlashi va ijodiy yondashuvini qo‘llab-quvvatlash;

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish;

Mustaqil fikr yuritishga yo‘naltirilgan topshiriqlar;

Jamoaviy ishlashga yo‘naltirilgan metodlar (treninglar, loyiha ishlari, rolli o‘yinlar va h.k.).

Talabalarni ijtimoiy-shaxsiy kompetentlikka o‘rgatish uchun pedagogik model quyidagicha ko‘rinishga ega bo‘lishi kerak:

1. Maqsadga yo‘naltirilganlik – har bir dars, mashg‘ulot yoki faoliyat talabaning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qilishi kerak;

2. Subyektiv yondashuv – har bir talabaning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari inobatga olinishi zarur;

3. Faoliyatga asoslangan ta’lim – o‘rganilayotgan bilimlar real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lanishi;

4.Kooperativ va kommunikativ o‘qitish – talabalarni jamoaviy ishlashga o‘rgatish, o‘z fikrini ochiq ifodalashga undash;

5.Refleksiya va tahlil – talabalar o‘z faoliyatini tahlil qilish, xatolaridan saboq olishga o‘rganishlari zarur.

Talabalarda ijtimoiy-shaxsiy kompetentlikni rivojlantirishda bir qator muammolar mavjudki, ular o‘quv jarayonining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda: Hali hanuz ayrim oliy ta’lim muassasalarida an’anaviy – leksiya va seminar asosidagi passiv ta’lim uslublari keng qo‘llanmoqda. Bunda talabalar faqat eshituvchi, yozuvchi rolida bo‘lib qoladi. Bu yondashuv ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarni shakllantirishda sustlikka olib keladi. Treninglar, rolli o‘yinlar, klasterlar, “aqliy hujum” metodlari kabi interaktiv usullar ta’limda yetarli darajada tatbiq qilinmayapti. Bunday metodlar talabalarda mustaqil fikrlash, muloqot va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ba’zi pedagoglar interaktiv va kommunikativ yondashuvlarga tayyor emas, ularni samarali qo‘llashda qiynaladilar. Bu esa talabalar bilan mustahkam muloqot va hamkorlik muhitining shakllanishiga to‘sqinlik qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Ijtimoiy-shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish – bu zamonaviy ta'limning eng muhim vazifalaridan biridir. Chunki bu kompetensiyalar talabani nafaqat bilimli, balki mustaqil, faol, jamiyatga foydali inson sifatida shakllantiradi. Bugun pedagogik shart-sharoitlarni yaratmasdan turib bu kompetensiyalarni shakllantirib bo'lmaydi. Demak, oliy ta'lim tizimi tubdan yangilanmog'i, o'qituvchilar yangi metodlarga tayyor bo'lmog'i va eng asosiysi, talabaning shaxsiy o'sishiga xizmat qiluvchi ta'lim muhiti yaratilmog'i zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". T.: Ma'naviyat, 2008.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim tizimini rivojlantirishga oid" qarorlari va farmonlari. (2017-2024 yy.)

3. Abdullayeva N. "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari asoslari". T.: TDPU, 2019.

4. Xolboeva M., Salomova N. "Pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish". T.: Yangi asr avlodi, 2020.

5. UNESCO. "Key Competencies for Lifelong Learning", 2022.

6. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi metodik tavsiyalari.

7. Tursunov B. "Innovatsion ta'lim metodlari". T.: O'qituvchi, 2021.

8. Yakubbayev, M. (2024). O'QUV MATERIALLARNI TANLASH VA TIZIMLASHTIRISHNING TALABALARDA LINGVOMADANIY KOMPETENSIYANI OSHIRISHDAGI O'RNI. TAMADDUN NURI JURNALI, 7(58), 186–188. https://doi.org/10.69691/D9Q4ZK97

9. Якуббаев , М. (2024). Исследование проблемы развития лингвокультурной компетентности у учащихся в психолого-педагогической и методической литературе. Общество и инновации, 5(9/S), 135–139. https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol5-iss9/S-pp135-139

10. YAKUBBAYEV, M. (2023, November 8). ENTWICKLUNG SPRACHKULTURELLER KOMPETENZ BEI DEN STUDENTEN. "Noi tendinţe în predarea limbajelor de specialitate în contextul racordării învățămîntului la cerințele pieței muncii" (CONFERINȚĂ ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ HIBRID), Universitatea de Stat din Moldova. https://doi.org/10.5281/zenodo.10083323

«FAN, TA’LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI» NOMLI KONFERENSIYANING 2-TOM, 4-SON (May)

MUNDARIJA

1	**MOVAROUNNAHR VA XUROSONDA ARAB ISTILOSI NATIJASIDA MAHALLIY AHOLINING QULLIKKA TORTILISHI** Meyliyev Kamoliddin Otabek o‘g‘li, Shuhrat Abdulloyev	5-8
2	**TURKISTONDA TEMIR YO‘LLAR SANOAT RIVOJIDAGI O‘RNI** Kimsanboyeva Zuxraxon	9-12
3	**AKSIOLOGIK BIRLIKLARNING INGLIZ VA O‘ZBEK NUTQIDAGI IFODALANISHI VA ULARNING MULOQOTDAGI O‘RNI** Odilova Gulchiroy Xusniddin qizi	13-18
4	**XIX OXIRIDA SAMARQAND VILOYATIDA ROSSIYA IMPERIYASI MUSTAMLAKACHILIK HUKMRONLIGINING O‘RNATILISHI VA MA’MURIY TUZILISHI** Mamatmuradov Og‘abek	19-23
5	**O‘ZBEK XALQLARI MILLIY MUSIQIY CHOLG‘U ASBOBLARIDA IJROCHILIK USLUBLARI.** Sayfullayev Sanjarbek Sadullayevich, Nurullayev Farrux Gaybulloyevich	24-32
6	**MUSIQA DARSLARIDA VOKAL-XOR MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH USTIDA ISHLASH YO‘LLARINING ILMIY NAZARIY ASOSLARI** Hikmatov Asadbek Hidoyatjon O‘g‘li, Nurullayev F.G	33-40
7	**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В РЕЛИГИОЗНОЙ СФЕРЕ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН** Хакимова Н.А	41-43
8	**DISSIRKULYATOR ENSEFALOPATIYA: ETIOLOGIYASI, KLINIKASI VA DAVOLASH USULLARI** Qosimova Saida Sadirjon qizi, Abduaxatova Karima Joxongir qizi, Abduraimova Dinora Mirzakul qizi, Hamdamova Bahora Komiljonovna	44-48
9	**TASVIRIY SAN’AT O‘QITISH METODIKASI MASHG‘ULOTLARINING ZAMONAVIY TA’LIMI** Dilfuza Islomovna Mamurova,, Mirshodjon Nusratovich Mahmudov,, Durdona Qahhorovna Rajabova,, Kamola Hayotjon qizi Qoirova	49-58
10	**O’ZBEKISTONDA SOLIQ YUKI VA UNING KICHIK BIZNES RIVOJIGA TA’SIRI.** Jovliyeva Zuhra	59-65
11	**DISTINCTIVE FEATURES OF DEVELOPING STUDENTS’ LINGUOCULTURAL COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING** Pulatova Dilrabo Dilshodovna	66-71
12	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA AKMEOLOGIK YONDASHUV.** Xudoyqulov Djalol Djafarovich	72-76

13	**ТЕХНОЛОГИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО- ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ** Атаджанова Барно Тулкиновна	77-80
14	**FITONIMLAR VA ULARNING ZAMONAVIY O‘ZBEK TILIDAGI USLUBIY IMKONIYATLARI.** Suyunova Kamola Uchqun qizi	81-84
15	**O‘ZBEKISTONDA TURIZMNI RIVOJLANISH TENDENTSIYALARI** QO‘SHSHAYEV I. A.	85-91
16	**BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING KREATIV KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHDA ONA TILI DARSLARINING ROLI VA O‘ZIGA XOS JIHATLARI** O‘rolboy Qulmuminov	92-96
17	**TALABALARDA IJTIMOIY-SHAXSIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI** Yakubbayev Maqsud	97-99
	TO`PLAM	100-101